

હુમરવિજ્ઞાનની છઠ્ઠી વર્ષની ભેટ

શ્યામ-મનોરમા

O. T.

4 APR 1951

R.N. 37

(અતિ ઉપદેશક, રસીક નવલકથા)

૨૯-૭-૬૭

પ્રકાશક:

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે વૈદ

પ્રકાશક-હુમરવિજ્ઞાન-અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૮-૪૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ શ્યામ - મનોરમ

વિષય ૬૪૫૭ : ૩

શરીર મન અને આત્માની ઉન્નતિ કરાવનાર વિષયો ચર્ચાતું માસીક

ભાગ્યોદય

પંદર વર્ષથી પ્રકટ થાય છે. અમિષ્ટ સજ્જનોમાં ઘેરઘેર વંચાય છે તેમાં તત્ત્વજ્ઞાનના, વેદાંતના વિષયો સરળ ભાષામાં આવે છે. મહાપ્રકરોનાં

ઉત્તમ પુસ્તક મળે છે. દરવર્ષે ભેટનું

આ વર્ષની આ સુયામમનોરમા ભેટ આપવામાં આવે છે. ૭ વર્ષથી પ્રકટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૩—૦ આજેજ ગ્રાહક થાઓ.

વ્યવસ્થાપક-હુન્નરવિજ્ઞાન-અમદાવાદ.

હુન્નરવિજ્ઞાનની છઠ્ઠા વર્ષની ભેટ

શ્યામ-મનોરમા

અનુવાદક:

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે વૈદ્ય
તંત્રી ભાગ્યોદય

પ્રકાશક

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે વૈદ્ય
શ્રી ભાગ્યોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
છાપીને પ્રસિદ્ધ કર્યું

હુન્નરવિજ્ઞાન ઑફીસ: ખાડીયા-અમદાવાદ

સંવત ૧૯૮૪

સને ૧૯૨૭

આવૃત્તિ ૧ લી

પ્રત ૧૦૦૦

મૂલ્ય રૂ ૧-૦-૦

૧૦
અમદાવાદ
જેઠાલાલ દેવશંકર દવે રચિત પુસ્તકો
તી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

કાયદાનો શિક્ષક-ફોજદારી, રેવન્યુ અને દીવાની કાયદાઓનું જુથ રૂ. ૧૫)
અવિષ્યવેત્તા-જીત અવિષ્ય અને વર્તમાનકાળનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર રૂ. ૫)
ધનવાન-(વોલ્યુમ ૧ હું) ધન આપનાર હજારો પ્રયોગો ક્રી. રૂ. ૧૦)
ધનવાન-(વો. ૨ હું) ધનપ્રાપ્તિના માર્ગો-હુન્નર ઉદ્યોગ શિક્ષક રૂ. ૮)
માસ્તર ઓફ નોલેજ-અંગ્રેજી, અંગ્રાળી, મરાઠી હિંદી, સંસ્કૃત, શિક્ષક રૂ. ૭)
હિંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રા-આખા હિંદનાં ધામેની સંપૂર્ણ હકીકત રૂ. ૭)
સ્વર્મનિષ્ઠ દેવીજીવન-ધર્મનિષ્ઠ ૧૫૦ મહાન પુરુષોનાં જીવન રૂ. ૬)
ત્રિકાળદર્શક દર્પણ-(વો. ૧ હું) કિંવા પ્રેતાવાહનવિદ્યા રૂ. ૫)
અમરકૃતિજ્ઞાન દર્શક દર્પણ-થોટ રીડીંગ, યોગવિદ્યા મેસ્મેરીઝમ રૂ. ૫)
શ્રીહિત શિક્ષક-અંદ્રકાંતાની આત્મકથારૂપે ૧૫૦ સતીઓનાં જીવન રૂ. ૪)
શ્રીમદ શંકરાચાર્ય-ચરીત્ર કિંવા શંકરદિગ્વજ્ય-સંપૂર્ણ જીવનચરીત્ર રૂ. ૩)
શ્રીચરકસંહિતા-વો. ૧ હું. મુળસંહિત બાણેશ્વર વેદકનો પુરાતની ગ્રંથ રૂ. ૫)
મહાત્મા ગાંધી-અને હિંદના નવ નરરત્નોનાં જીવનચરીત્રો. રૂ. ૧-૮
રેવન્યુ અને ફોજદારી-૨૦ કાયદાઓનો સંગ્રહ (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ. ૪)
વહુકુરાણી-ટાગોરકૃત નવલકથા (સ્ત્રી ઉપયોગી) રૂ. ૧૧૧
રાજાર્થ--ટાગોરકૃત નવલકથા (માળ ઉપયોગી) રૂ. ૧૧૧
ચૃહિણી રતનમાળા-ભાગ ૧ લો અને બીજો-કૌમુદિનીની આત્મકથા. રૂ. ૨૧૧
પરાશર્યના નામદસ-અરેખીયનામદસ જેવીજરસીલીલાતોનો સંગ્રહ રૂ. ૧
એકાગ્રતા અને દિવ્ય શક્તિ-અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર રૂ. ૧
આત્મજ્યોતિ-કિંવા અલ્પદર્શન-તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી ઉત્તમ પુસ્તક રૂ. ૧)
વૈદ્ય યાને વૈદ્યક ભાગ ૧-૨ વૈદ્યીય પુસ્તક વૈદકના અનેક પ્રયોગો રૂ. ૧૧૧
દેશી વૈદુ-વૈદકનું ઉત્તમ પુસ્તક વૈદકની શાસ્ત્રીય દવાનો સંગ્રહ રૂ. ૧
વૈદ જેઠાલાલ દેવશંકર દવે ખાડીઆ-અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

હુનરવિજ્ઞાનના ગ્રાહકોને છઠ્ઠા વર્ષની ભેટમાં આ પુસ્તક આપતાં હર્ષ થાય છે. અંગાળના પ્રસિદ્ધ ઉપન્યાસ લેખક શરચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયની ઉત્તમ નવલકથાનો આધાર લઈ હિંદુસમાજને યોગ્ય પાત્રો આદિનાં નામ અને વ્યવસ્થા ગોઠવી આ નવલકથાનો અનુવાદ કર્યો છે.

શરદ્યાજ્ઞની નવલકથાઓ અંગાળમાં ઘણી વખણાય છે, તેના અંગ્રેજીમાં પણ અનુવાદ થયા છે. ગૃહવ્યવહારને લગતી બાબતો ઉપર આ વાર્તામાં ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે; સમાજની કેટલીક પ્રથાઓથી કેવી રીતે કુટુંબ કલેશ થાય છે તેનું દિગ્દર્શન આ વાર્તામાં કરેલું છે; સ્યામમનોહર એ એક ગૃહસ્થનો પુત્ર છે. કાકાની સાથે અણબનાવ થાય છે, કાશી જઈ રહે છે ત્યાં વિધવા સુશોચનાની પુત્રી મનોરમા સાથે લગ્ન કરી પાછો આવે છે; સુશોચના સોમનારાયણ સાથે નીકળી ગયેલી તે વાત સોમનારાયણ પૈસા પડાવા માટે ઉઘાડી પાડે છે. ગામમાં વાત ચર્ચાય છે, સ્યામમનોહરના કાકા અને સ્યામમનોહરને ઘેર રહેતી મામી મહાલક્ષ્મી આ વાતને છેડે છે, મનોરમાનો ત્યાગ કરાવે છે; મનોરમા કાશી જાય છે ત્યાં હરિશંકર પડ્યા તેને રાખતા નથી તેથી વૃદ્ધ વિનોદકાકાને ત્યાં જઈ રહે છે, ત્યાં પુત્ર વિનુનો જન્મ થાય છે.

સ્યામમનોહરને ફરી પરણવા મહાલક્ષ્મી, સુગ્રશંકર લલચાવે છે પણ તે વાત તેને ગળે ઉતરતી નથી, પાછો કાશી જાય છે. પુત્ર વિનુના બાળ સ્નેહથી આકર્ષાય છે, સોમનારાયણ સ્યામમનોહરના કાકા સુગ્રશંકર પાસે રૂપિયા કઢાવા-મનોરમાની વાત ઉઘાડી પાડવા જાય

છે; પણ ખટપટી મુળશંકર તેને રૂપિયા આપી ચોરીનું તહોમત મુકી પકડાવી સજા કરાવે છે. આમ પીડા ટળે છે. સ્યામમનોહર મનોરમા અને વિનુને દઈ ઘેર આવે છે. મુળશંકરને વૃદ્ધાવસ્થામાં ભત્રીજાની લાગણી થાય છે અને તેની વાત ડાઘી દઈ જમણુવાર કરી દે છે. મનોરમા સાથે સ્યામમનોહર આનંદનો અનુભવ કરે છે, વિનુની કાલી ઘેલી વણી સાંભળી સર્વને હર્ષ થાય છે. વિનોદકાકા વિનુના વિયોગે સ્વર્ગે જાય છે.

આ પ્રમાણે ટુંકમાં આ વાર્તાનો સાર છે. પરંતુ આ વાર્તા વાંચતાં વ્યવહારનાં મનુષ્યોની કપટ લાલસા, પોતાના હિત માટે અન્યની જીંદગી ધુળ ધાણી મેળવી દેવામાં પણ ન અચકાનાર આ પુરુષોનાં કારરથાનો, સમાજ વ્યવસ્થાને માન આપી વહાલી પત્નિનો ત્યાગ, વિયોગનું દુઃખ, પ્રપંચી ગુંડાઓ સારા માણસો પાસે ડર બતાવી કેવી રીતે પૈસા કઢાવે છે, આદિ વ્યવહારની અનેક રસભરી વાતો આનંદ કંઈલા અને અંતે અનેક ખટપટોના ભોગે સત્યનો જય બતાવે છે. વાર્તા વાંચકોને ઉપયોગી થઈ પડશે. તેમનાં જીવનને સુધારવા મદદરૂપ થઈ પડશે એવું અમે ધારીએ છીએ.

હુન્નરવિજ્ઞાનના ગ્રાહકોને આ રસભરી ઉત્તમ નવલકથાથી આનંદ અને સંતોષ થશે એમ ધૃષ્ટીએ છીએ. અને ગ્રાહકોને આ પુસ્તક વાંચી સંતોષ થશે તો આવી ઉત્તમ વાર્તાઓ અમે માસીકમાં પણ આપતા રહીશું.

હુન્નરવિજ્ઞાન ઍડીસ
કાર્તિક શુક્લ પૂર્ણિમા
૧૯૮૪

તા. ૯-૧૧-૧૯૨૭

} જોડાલાલ દેવશંકર દવે વૈદ
પ્રકાશક.

વિષયાનુક્રમણિકા

અકરણુ	૧ હું કુટુંબ કસેશ-વિદેશગમન	૧
„	૨ જી મનોરમાનું લગ્ન ?	૬
„	૩ જી પત્નિ કે દાસી ?	૧૧
„	૪ યુ મહાલક્ષ્મી અને મનોરમા	૧૪
„	૫ મું મનોરમાની સખી હરિયા	૧૭
„	૬ હું હરિશંકરને કહેલી ગુપ્ત વાત	૨૮
„	૭ મું સુલોચના ગુમ...	૩૮
„	૮ મું મનોરમા કે વેશ્યાની પુત્રી	૪૬
„	૯ મું મનોરમાની માની જીની વાતો	૫૩
„	૧૦ મું મનોરમાનો ભાગ	૬૩
„	૧૧ મું સોમનારાયણુની રૂપિયાની માગણી...	૭૦
„	૧૨ મું મનોરમાની દયાજનક સ્થિતિ	૭૪
„	૧૩ મું મહાલક્ષ્મીની ધ પકડ	૮૧
„	૧૪ મું ભરતનું ઉપાખ્યાન	૮૮
„	૧૫ મું શ્યામમનોહરને લગ્ન કરાવવાની ખટપટ	૯૪
„	૧૬ મું શ્યામમનોહર-મનોરમાની શોધમાં...	૯૮
„	૧૭ મું પતિ પત્ની વાર્તાલાપ	૧૦૫
„	૧૮ મું વિદ્યાચીરી	૧૧૫
„	૧૯ મું મનોરમા કે રાજરાજેશ્વરી	૧૧૯
„	૨૦ મું વિનોદકાકાની અંતિમ ગતિ	૧૨૨

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે રચિત પુસ્તકો.

હિંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રા (સચિત્ર)

અને મુસાફરીનો ભોમીઓ. (બીજી અવૃત્તિ)

આ પુસ્તક હમણાંજ બહાર પડ્યું છે, તેની અંદર હિંદુસ્તાનમાં આવેલાં હિંદુ, મુસલમાન, જૈનો, વિગેરેનાં યાત્રાઓનાં સ્થળો, ત્યાં કયે કયે રસ્તે જવાય છે, તે ત્યાં દર્શન કરવાનાં મંદિરો વીગેરે, તેનું શાસ્ત્ર પ્રમાણેનું મહાત્મ્ય, ઐતિહાસીક માહિતી, બીજાં જેવા લાયક સ્થળો, ત્યાંની વેપારની કંઈ કંઈ વસ્તુઓ દેશાવર જાય છે વિગેરે ઉપયોગી હકીકત આપેલી છે. જેની અંદર આબુરોડ. અંબાજી. અજમેર, પુષ્કરતીર્થ, હીંગળાજ, માતા, ઉદેપુર, જોધપુર, બીકાનેર, જેસલમીર, શ્રીનાથદ્વારા, કાંકરેલી, ઉજ્જન, ઝાંકારેશ્વર, ઇંદોર, મથુરા, આગ્રા, દિલ્હી, હરદ્વાર, લાહોર, અમૃતસર, પંજાબ, બ્રિટિશનાથ, શ્રીનગર-કાશ્મીર, લખનૌ, અગ્રાદ્વા, કાશી, ગયાજી, શ્રીસમેતશિખર, વૈજનાથ મહાદેવ, કલકત્તા, જગન્નાથપુરી, મદ્રાસ, શ્રી સેતબંધુરામેશ્વર, શ્રીરંગજી, શીવકાંચી, વિષ્ણુકાંચી, સાક્ષીગોપાળ, કોચીન, હુબલી, નાસિક, ત્રાંબક, પુના, મુંબાઈ, ચણોદ, શુકલતીર્થ, ડાકોર, દારકાં, પ્રભાસપાટણ, ગીરનાર પર્વત, પાર્લીતાણા વિ. યાત્રાનાં સ્થળોનું વર્ણન છે, ત્યાં શું શું યાત્રા કરવાનાં ધામ છે. શું જેવા લાયક જગ્યાઓ છે. વેપારની કંઈ કંઈ ચીજો મળે છે. ત્યાં ઉતરવાનાં શી વ્યવસ્થા છે, ગાડી કયાં બદલાય છે વિગેરે ઉપયોગી સંપૂર્ણ માહિતીનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ છે. કીમત રૂ. ૭-૦

સુખી હંપતિ અને જગદેવીની આત્મકથા — આ પુસ્તકમાં સુખી હંપતિની ઉપયોગી ૧૫ કથાઓ છે. પત્નીએ પતિને સહાય કરવી, પતિવ્રતાની કસોટી, પડતીમાંથી ચઢતી, બાળકો કેમ ઉછેરવાં વિગેરે રસીક વિષયો છે. કીમત રૂ. ૧-૮-૦ લાગ્યોદય ઓફીસ, ખાડીયા-અમદાવાદ

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે રચિત પુસ્તકો.

ધનવાન [ચોથી આવૃત્તિ.]

જો તમે ધણા ધણા ધંધા કરવા છતાં પણ દમડી દેખતા ન હો, વેપાર ધંધા કે બીજા ઉદ્યોગમાં ધારેલો લાભ ન થતો હોય, ખેતીમાં વીસ પચીસ ધણું પકવવાની દમ્મછા હોય, હુન્નરકળાનું સર્વોત્તમ જ્ઞાન મેળવી કળાકુશળ બનવું હોય, કેમ પણ ધંધાની સાથે હજારો રૂપિયા સહેલાઈથી કમાઈ શકાય એવી શોધોને શીખવાની દમ્મછા હોય, અને આજ જન્મમાં લાખો અને કરોડો ધનના સ્વામી બનવું હોય તો આજે જ આ પુસ્તક મગાવી ઉપયોગ કરજો. આ પુસ્તકના ઉપયોગીપણાનાં હજારો સરદીપીપ્પટો નબ્યાછે. તેની અંદર તેર ભાગમાં અને ૧૬૦ પ્રકરણોમાં તમામ પ્રકારના જ્ઞાનનો શોધનો, અને રજાઓનો કમવાર સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. કી. રૂ. ૧૦—૦

દરેક ધર્મના મનુષ્યને ઉપયોગી, બાળકથી વૃદ્ધ સર્વને વાંચી મનન કરવા યોગ્ય ઉપયોગી પુસ્તક.

સ્વધર્મનિષ્ઠ દૈવીજીવન

અથવા ધર્મસંસ્થાપક મહાપુરુષોનાં જીવનવૃત્તા.

આ ઉપયોગી પુસ્તક તૈયાર છે. તેની અંદર હીંદુ, જૈન, પારસી અને મુસલમાન સર્વ ધર્મોનું રહસ્ય, તે તે ધર્મના ધર્મસંસ્થાપક મહાપુરુષોનાં જીવન વૃત્તાંતો, દરેક માણસ પોત પોતાના ધર્મનું શિક્ષણ મેળવી, ધર્મને આચારમાં ઉતારી સ્વધર્મનિષ્ઠ દૈવીજીવન શી રીતે ગાળી શકે સંસારમાં ઉચ્ચ જીવન ગાળી આદર્શમય ચારીત્ર્યશીલ શી રીતે બને તેવાં અનેક વૃત્તાંતોનો અને ૧૫૦ ઉપનાંત મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનો સંગ્રહ છે. પાકું પ્રકૃત પાન ૭૬૦ ઉપર છે. કી. રૂ. ૬

ભાગ્યોદય ઓફીસ, ખાડીયા-અમદાવાદ.

ત્રિકાળદર્શક દર્પણ અને પ્રેતાવાહન વિદ્યા

અથવા ચમત્કારીક ગુપ્ત વિદ્યાઓનો ભંડાર.

સચિત્ર-ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તક હમણાં જ બહાર પડ્યું છે. જેની અંદર મેસ્મે-
રીઝમ અને હિપ્નોટીઝમ વિદ્યા, યોગવિદ્યા, ત્રિકાળદર્શક દર્પણ
અને ત્રિકાળદર્શિ આયના બનાવવાની વિદ્યા-દર્પણ બનાવવાની
દવા અને તે જોવાની રીત, પ્રેતાવાહન વિદ્યા, પ્લેન્સેટ બનાવવું,
વશીકરણ વિદ્યા, કોકશાસ્ત્ર, સ્ત્રીશાસ્ત્ર અને કામશાસ્ત્ર, સ્ત્રીઓની
ખુબસુરતીનું ખર્ચ રહસ્ય.

મંત્રવિદ્યા-વશીકરણનો, લક્ષ્મીપ્રાપ્તિનો, વગેરે અનેક મંત્રો છે.

યંત્રવિદ્યા—જેમાં કષ્ટનિવારક, વશીકરણ, આકર્ષણ, સુખપ્ર-
સવનો એકવીસો યંત્ર-વીસો યંત્ર, કાર્યસિદ્ધિનો વિગેરે અનેક યંત્રો છે.

તંત્રવિદ્યા—ઇંદ્રજાળ અને જાદુખ પ્રયોગો ચમત્કારીક પ્રયોગોનો
સંગ્રહ, હિપ્નોટીઝમથી અનેક રોગો મટાડવા, હજારો બાધી માત્ર
પાણીથી મટાડવાની વિદ્યા, થોટ રીડીંગ વગેરે અનેક ઉપયોગી પ્રયો-
ગોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ છે. તેમાંનો એકજ પ્રયોગ સિદ્ધ કરવાથી
હજારો રૂપિયા મેળવી શકાય છે. કીંમત રૂ. ૫

દેશીવૈદ્ય—હીંદુસ્તાનમાં પ્રખ્યાત વૈદો જે જે દવાઓ બનાવી
વાપરે છે, તમામ કાર્મસીઓ જે જે દવાઓ
બનાવે છે તે સઘળી દવાઓની બનાવટ આ પુસ્તકમાં આપેલી છે.
આયુર્વેદ શાસ્ત્રમાં જે જે ઘણી ઉત્તમ, અનુભવસિદ્ધ અને કાયદો
કરનારી શાસ્ત્રીય દવાઓ છે તે તમામ દવાઓ ઘેર શી રીતે બને તેમ
દરેક રોગ ઉપર કંઈ કંઈ દવા વાપરવી તે સર્વ વિષયો આ પુસ્તકમાં
છે. કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૦-૦

વ્યવસ્થાપક ભાગ્યોદય—અમદાવાદ

જેઠલાલ દેવશંકર દવે રચીત પુસ્તકો.
 પાંચસો રૂપીયા ખર્ચતાં ન મળે તે પુસ્તક
 માત્ર રૂ. ૧૫ માંજ

કાયદાનો શિક્ષક (ચોથી આવૃત્તિ)

જેની અંદર નીચે પ્રમાણે ફોજદારી રેવન્યુ, અને દીવાની ૧૨૪ કાયદાઓ આપેલા છે. જેની હળરો નરસો થોડાજ વખતમાં ખપી ગયું છે. કાયદાનું જ્ઞાન દરેક માણસે મેળવવું જોઈએ. આ પુસ્તકને માટે કલેક્ટરો, કાઉન્સિલર્સ જડજો, સેસન જડજો, માજિસ્ટ્રેટો, દીવાનો, સરસુખા, વિગેરે અનેક વિદ્વાનોના હળરો અભિપ્રાયો મળ્યા છે. કો. રૂ. ૧૫—૦—૦ છે.

ફોજદારી કાયદા—દીમીનલ પ્રોસીજરકોડ ટીકા સાથે. ઇંગ્લીશન પીનલ કોડ ટીકા સાથે, ડીઝીકટ પોલીસ એક્ટ; ડબ્બા એક્ટ, રેલ્વેનો એક્ટ, આખકારી એક્ટ, મ્યુનીસીપલ એક્ટ, પુરાવાનો કાયદો; કંપનીનો એક્ટ વિગેરે.

દીવાની કોર્ટના કાયદાઓ—સીવીલ પ્રોસીજરકોડ (પુરેપુરો) મુદતનો કાયદો, હિંદુ લો—કરારનો કાયદો, મુસલમાની સરેહ; કોર્ટશીનો એક્ટ, સ્ટામ્પ ડ્યુટીનો કાયદો, પારસીઓના વારસાનો કાયદો, દસ્તાવેજોના નમુના, ફોજદારી અને દીવાની કોર્ટની અરજીઓના નમુના.

રેવન્યુ યાને મુલકી કાયદાઓ—લેન્ડ રેવન્યુ કોડ, (પુરેપુરો અમલની નોટ સાથે) મામલતદારોની કોર્ટોનો એક્ટ, નરવાનો કાયદો, તાલુદારોનો કાયદો વગેરે.

આ પુસ્તકમાં આપેલા કાયદા છુટા છુટા ખરોદવાથી ઘણા જ રૂપીયા ખર્ચ આવે છે. કીંમત રૂ. ૧૫.

લાગ્યોદય એફીસ, ખાડીયા-અમદાવાદ

જોડાલાલ દેવશંકર દવે રચીત પુસ્તકો

શ્રીમદ શંકરાચાર્ય અને શંકરદિગ્વિજય

શ્રી આદ્યશંકરાચાર્યનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જેમાં શ્રી શંકરાચાર્યે કરેલા દિગ્વિજયની વિસ્તારસહિત હકીકત આપેલી છે. કી. ૩. ૩)

ધરનો વૈદ— આ એક ઉત્તમ વૈદકનું પુસ્તક છે. જેના દશ ભાગ છે તેમાં લગભગ ૫૩) પ્રકરણો છે. જેમાં શરીરનું ને તેની અંદર આવેલા અવયવોનું જ્ઞાન, ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન, વનસ્પતિકોષ, કુદરતી ઉપચારો દરેક રોગ, તેનાં કારણો, લક્ષણો, ને ઉપાયોનો સમાવેશ છે કી ૦-૧૨-૦

સરવૈ. રેવન્યુ અને ફોજદારી ક'યદાનું જીથ

ચોથી આવૃત્તિ આ પુસ્તકમાં ઇંડીઅન પેનલ કોડની અગત્યની કલમો, ક્રીમીનલ પ્રોસીજરકોડ, ડીસ્ટ્રીક્ટ પોલીસ એક્ટ, વીલેજ પોલીસ એક્ટ, લેન્ડ રેવન્યુકોડ; તે ઉપર રહેલી રૂલ, મામલતદાર કોર્ટ એક્ટ આમના ને તાલુકાના નમુના, સરવાઈની રૂલ, સર્કલ મન્ડર પેક્ટરની રૂલ. અપી-જનો એક્ટ, આજકારી એક્ટ, મીડાનો એક્ટ નિ. ૨૦ હાયદાબાદ છે. ૩. ૩

ભાગ્યોદય

શરીર, મન અને આત્માની ઉત્તિ કરાવનાર, આર્થિક ઉન્ન-તિ થાય તેવા, તત્ત્વજ્ઞાનના, હુત્તરના, વૈદકના વિષયો અને સમય વાર્તાઓ, મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો, સ્ત્રી અને બાળકો કેળવાય તેવા વિષયો આ માસિકમાં આવે છે. દરવર્ષે ૧૫૦ પાનની ઉત્તમ બેટ મુદ્રિત મળે છે, લવાજમ રૂ. ૪-૦-૦ નમુનાનો અંક મફત.

ભાગ્યોદય ઓફીસ, ખાડીયા-અમદાવાદ.

બેઠાલાલ દેવશંકર દવે રચીત પુસ્તકો

વૈદ યાને વૈદક ભાગ ૧ લો અને ૨ નો.

આ પુસ્તકના પહેલા ભાગમાં તમામ રોગ મટે એવાં ઔષધો અને વનસ્પતિશાસ્ત્ર આપવામાં આવ્યાં છે. આ ઔષધો અકસીર વનસ્પતીમાંથી તે શી રીતે બનાવવાં તથા કયું દવા કયા રોગ મટાડે છે તે તથા કયું દવા કયું વનસ્પતીની કેવી રીતે બનાવવી તે છે. બીજા ભાગમાં દરેક ધાતુ તથા વિષનું શોધન કરી બખ્ખો બનાવવાની રીત તથા તેની બનતી માત્રાઓ, અવલેહો ધૂતો, તૈલો, તથા આસવો વગેરે બનાવવાના પ્રયોગો તે દરેક માથુસ સમજી શકે તેવા આપ્યા છે. બન્ને ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૮-૦.

સ્વર્ગિય સુખ

ઉત્તમ સદગુણો અને ઉત્તમ ચારીત્રી મનુષ્યની જીંદગી શી રીતે સુધરે

એ અનેક મહાપુરુષોના દૃષ્ટાંતોસહિત તેમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે. કીં. રૂ. ૧-૦-૦

મૂર્તિપૂજા અને મોક્ષપ્રાપ્તિનો મહામંત્ર

આ પુસ્તકમાં

મૂર્તિપૂજા કરવી એ શાસ્ત્ર સંમત છે. મૂર્તિપૂજા કેવી રીતે કરવી તેનું કળ વગેરે વિષયો છે. કીં રૂ. ૦-૮-૦

ગૃહીણી રત્નમાળા

અને કુટુંબીની અત્મકથા સ્ત્રી કે પુરુષોગી (વાસ્તવિક) આ પુસ્તકમાં

૨૫ પ્રકરણો છે. જે વાર્તારૂપે રસીક બાપામાં છે જેમાં પત્ની સાથે પત્નીએ કેવી રીતે વર્તવું, સ્ત્રી શીક્ષણની જરૂર, બાળકે નું પાલન, ગૃહીણીપદ વિગેરે ઉપયોગી વિષયો છે, પાકું પુંકું પાન ૪૦૦ કીં રૂ. ૨-૮-૦.

સ્વર્ગિય સુખ

ઉત્તમ સદગુણો અને ઉત્તમ ચારીત્રી મનુષ્યની જીંદગી શી રીતે સુધરે એ અનેક

મહાપુરુષોનાં દૃષ્ટાંતો સહિત તેમાં સમજાવવામાં આવ્યા છે. કીં. રૂ. ૧-૦-૦

ભાગ્યેદય ઓશીસ-અમદાવાદ.

દવે કેમીકલ વર્કસ અને દવે આયુર્વેદિક

ફાર્મસી

ની શાસ્ત્રીય પેટન્ટ—દેશી દવાઓ.

અમારી પેટન્ટ દવાઓ આજકાલ કરતાં હસ બાર વખતી સોફોના અનુભવમાં આવેલી છે, આ દવાઓ આયુર્વેદમાંથી શોધન કરી અમે ખાસ અનુભવ લઈ બનાવેલી છે. અને જેને લાખો માણસોએ વાપરી અજમાવી ખાતરી કરી છે.

વૈદ્યો અને ડોક્ટરો અમારી પેટન્ટ દવાઓ વાપરે છે વેપારીઓ ન્યાયાધ મંગાવી વેચે છે એ જ અમારી દવાઓની શ્રેષ્ઠતા છે.

હીવર સોલ્યુશન—ખરોળ, હીવરના બાધી, પાંડુ કમળો, લોહીની શીકાશ મટાડે છે. તાવ અને જીર્ણિત્વ મટાડી લોહી સુધારી શક્તી આપે છે. ૪ ઓંસની બા. ની. કી. રૂ. ૧)

સારસા પરીલા—દેશી વનસ્પતીના મુળાડીયામાંથી બનાવેલું આ સારસા પરીલા વિલાયતી સારમાપરેલા કરતાં હજાર દરજ્જે ગુણમાં ચઢે છે, ગરમી મટાડી લોહી સુધારે છે. ખસ, લુખસ, ચામડીના વિકારો, ચળ. ચાંદી, વીરફાટક મટે છે. લોહી સુધારી શક્તિ આપે છે. ૪ ઓંસ ખાટલીની કી. રૂ. ૧)

કફ સીરપ—આ કફ સીરપ દીવસમાં ૩ વખત પાણી સાથે અંકેક ચમચી પીવાથી કફ, ઉધરસ, છાતીનો દુઃખાવો મટે છે, નળ-ગાઈ મટાડે છે. ૪ ઓંસ ખાટલીની કી. રૂ. ૧)

ટોનીક સીરપ—નળગાઈ મટાડી શક્તિ આપે છે, શરીરનો દુઃખાવો, ધાતુની નળગાઈ અને અશક્તિ મટાડે છે. બા. ૧ રૂ. ૧)

દવે કેમીકલ વર્કસ અને દવે આયુર્વેદિક ફાર્મસી—અમદાવાદ

જુખ લગાડી, ખાધુ પચાવી, દસ્ત સાફ લાવનાર આનંદવટી

આ દવાથી-કઠડીને જુખ લાગે છે, ખાધેલું હઝમ થઇ જાય છે અને નિમચસર દસ્ત લાવે છે. પેટના ગડગડાટન મટાડે છે. ખાવા ઉપર રુચી થાય છે, અજીરણ મટાડે છે, ખરાબ ઝોડકાર આવતા નથી અને ગેહોને સ્વદિષ્ટ બનાવે છે, દરેક માણસે એક ડબી હંમેશાં પાસે રાખવીજ જોઇએ. કીં ૩, ૧)

ધાતુગત દોષો મટાડી જીવનશક્તિ બક્ષી મગજને પુષ્ટ કરનાર

જીવન-ન્યવન પ્રાશાવલેહ

એ ખરેખર જીવન જ છે. આ જીવનનો ચાલું ઉપયોગ કરવાથી દીર્ઘ જીવન પ્રાપ્ત થાય છે, મગજ પુષ્ટ થઇ બુદ્ધિ અને યાદશક્તિ વધે છે, ધાતુગત દોષો મટાડી શરીર પુષ્ટ બનાવે છે તેમાં પડતી વસ્તુઓ વનસ્પતિની અને તુલસીના ન કરનાર છે. ખાવામાં સ્વાદિષ્ટ રહેતદાર અને આરોગ્યને જાળુને માટે ફાયદો બક્ષનાર છે. નખ-ળાઇ. પાકુ ખાસી, ક્ષય, સંઘ્રહણ, મરડો, અમ્લપીત તથા ધાતુ-વિકારનાં દરદોમાં તેનો ગુણુ અનુભવસિદ્ધ છે તેની ૧ રતલના ડાબાની કીંમત રૂ. ૨-૦-૦ રાખી છે. ત્રણની કીંમત ૩, ૫-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું, વિદ્યાર્થીઓ, મગજનું કામ કરનારા માસ્તરો, વડીલો ત્રિગેરે માનસિક મહેનત કરનારને તો તે અમૃતતુલ્ય છે. આ દવા દ્રાક્ષાસવ સાથે પીવાથી સારો ફાયદો કરે છે.

વૃદ્ધગંગાધર ચુર્ણ-આ ચુર્ણ ૦૧ થી ૦૧૧ તોલો દીવસમાં ૩ વખત છાસ સાથે લેવાથી જાડા બંધ થાય છે, પાચનશક્તિ વધારે છે, (શા. સં.) પાશેરના ૦-૮-૦

દવે કેમ કેલ વર્કસ, દવે આયુર્વેદિક ફાર્મસી, રીઝીરોડ-અમદાવાદ

દમરોગ નીવારણ ગુટીકા

આ દવાથી ધણી માણસોના જુના દમના રોગો મટ્યા છે; તેનો ઉપયોગ કરવાથી શ્વાસ નિયમસર ચાલે છે. ફેફસાંને તંદુરસ્ત બનાવે છે. અને શ્વાસ કે કિદરસ ચઢતી બંધ થાય છે. દમ મટે છે. ખરાય છે. દસ્ત ખુલાસે થાય છે. ને ખાધુ પચે છે, તેની કી., ૩. ૩) અનુપાનની કીંમત રૂ. ૨)

હીસ્ટીરીઆહર પીલ્સ

સ્ત્રીઓને જુવાન વયમાં આ રોગ લાગુ પડે છે, પછાડ આવે એ ભાન થઇ મોંડે રીણુ આવે, હાથ પગ ધસે, કેટલી સ્ત્રીઓ ધુણે ને લવરી કરે છે; કેટલાકો જીતના વહેમમાં જીવા આખડીમાં પૈસા ખર્ચે છે આ દવાથી ગમે તેવો જીનો હીસ્ટીરીઆ, વધ, મુઝા, અને ફેફસે મટે છે. ધણી સ્ત્રીઓના રોગો મટી ગયા છે, એક વાર વાપરવા ખાસ લલામણુ છે. કીં ૩. ૨-૦-૦ અનુપાનની કીં ૩. ૨ મળી ૩. ૪-૦-૦ સુધવાની ડબ્બી ૩. ૫ ની મફત મળશે.

હરસનાશક ગુટીકા

આ દવાથી ગમે તેટલી લાંબી મુદતના હરસ હશે, લોહી પડતું હશે કે સુકા હશે અને કોઇ પણ ઉપાયે મટતા નહિ હોય. ધણી દવાઓ કરી કંટાળ્યા હશે, ઓપરેશન કરાવી થાક્યા હશે. તો પણ આ દવાથી તમને હરસ મટશે, દુઝતા હરસ હશે અને લોહી પડતું હશે તે તો એકજ દિવસમાં મટી જશે. આ દવા હરસ ઉપર એટલી ગુણકારી જણાઇ છે કે તેનાથી હજારો માણસોએ પોતાનું હરસનું દરદ નામુદ કયું છે. આ સંબંધી સેંકડો સટાશીકેટો મળ્યાં છે. કીં, ૩. ૩-૦-૦ અનુપાનના ડબ્બાની કીં. ૩. ૨) આ દવા અનુપાનના ડબ્બા સાથે ખાવાથી એકદમ વધુ ફાયદો કરે છે.

દવે કેમીકલ વર્ક્સ અને દવે આયુર્વેદિક ફાર્મસી-અમદાવાદ

પ્રમેહ નીવારણ પીલ્સ

આજકાલ સેંકડો માણસોને પ્રમેહ થયેલો હોય છે, તો કોઈને મધુપ્રમેહ પેસાએ અગત્ય બને છે; ધાતુ જાય છે; કોઈને મીઠો કે સાકરીઓ મધુપ્રમેહ થયેલો હોય છે, નાના કે મોટા સર્વ કોઈ તેનાથી રીખાતા હોય છે. જે તમને પ્રમેહ કોષપથ્ય પ્રકારનો પરમીયો; કે મધુપ્રમેહ થયો હોય તો આજેજ પત્ર લખી અમારી પ્રમેહ પીલ્સ મંગાવો તેનાથી હજારો માણસોને પ્રમેહનો રોગ મટ્યો છે, તમને પથ્ય મટશે જ પ્રમેહને માટે આ દવા તરત અસર કરનાર બને ચમત્કા છે; ૩બી ૧ ની કીં રૂ. ૨-૦-૦ અનુપાનની ૩બીની કીં રૂ. ૨ તેથી જરૂર આરામ થશે હજારો સર્ટીફિકેટો મળ્યાં છે. પ્રમેહ માટે આ દવા ખાત્રીવાળી અનુભવ સિદ્ધ છે.

આજકોને વણવામાં હાંશિયાર, ચાલાક, બુદ્ધિમાન કરવો હોય તો

મેમોરાઇન (૨૭૨૮૬)

નાના બાળકોને નાનપણથી જ આ દવાનું સેવન કાવ્યાથી તેમની બુદ્ધિ અને યાદદારતી વધે છે. કોઈ અધરા વિષયો રહેલથી શીખી શકે છે. તેમનું મગજ દંડુ રહે છે, જ્ઞાનશક્તિઓ ખીલે છે; ગણિતના અધરા વિષયમાં મન પરાવી શકે છે. અધરા વિષયો રહે-જવારયાં વગર ગોખણુટ્ટીએ યાદ રહી જશે. કીં રૂ. ૨

મેદવાયુની ગો. ઓ—૨ થી ૪ ગોળા મધ સાથે દીવસમાં ત્રણ વખત લેવાથી મેદવાયુ મટે છે, શરીર પાતળું થઈ શક્તિ વધે છે. હાંફ મટે છે. ચરબી ઓછી થાય છે, ૪૦ ગોળાની કીં રૂ. ૧

પુનર્નવાદી મંદુર—સોજ, શીકાશ, પાંડુરોગ, કમળો બરોળ મટી લોહી સુધારે છે. તો, ૧ ની કીં, રૂ. ૨)

દવે કેમીકલ વર્કસ અને દવે આયુર્વેદિક ફાર્મસી—અમદાવાદ

ગમે તેટલા વૈભવો અથવા ધનદોલત હોવા છતાં પણ જો શરીરમાં શક્તિ નહિ હોય તો તે સર્વ સુખ નકામું છે.

શક્તિ વર્ધક—ટોનીક પીલ્સ

આ દવાથી શરીરમાં શક્તિ આવે છે. ફાટ, ચુસ, કળતર, અશક્તિ, હાંફ ચઢવો, કમર દુખતી મટે છે. મગજે ઠંડક આપે છે. અને શરીરમાં નવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. ધાતુગત દોષો મટાડી, ખરૂં પુરૂષત્વ વધે છે, કે સ્ત્રીને કોઈ પણ રસ્તેથી ધાતુનું જવું બંધ કરી ધાતુને ઘટ્ટ કરી વધારે છે, લોહી સુધારે છે. અને સંસારના ખરા આનંદનો સ્વાદ ચખાડે છે, તમામ વૈભવ હોય છતાં પણ જો શરીર નબળું હોય વીર્યની ક્ષીણતા હોય અને ધાતુનું કર્જરપાણું હોય તો તે સર્વ વૈભવો નકામા છે, આજકાલ ખરાબ કુટેવોનું પ્રહસ્યર્થનું ન ખાલન કરવાથી, અને બાળકગ્નથી ઘણા યુવાન પુરૂષો નિસ્તેજ અને વીર્ય વિહિન થઈ ગયેલા હોય છે, તેવા મનુષ્યોએ ફરી નવેસરથી યુવાવસ્થાના ખરા આનંદનો ઉપભોગ કરવો હોય તો અમારી આ દવા એક વાર વાપરી જોવી, ઘણા માણસોએ તેનો લાભ મેળવી નવી જીવાની, નવું બળ અને નવા ઉત્સાહને મેળવ્યો છે, કી' રૂ. ૧; ત્રણની કી' રૂ. ૨-૧૦-૦ આ દવા જીવન સાથે વાપરવાથી વધુ ગુણ્ય કરે છે.

પાચન મંદાગ્ન ટીકડી—૨ થી ૩ ટીકડી દીવસમાં બે ત્રણ વખત લેવાથી ખાધુ પચી જાય છે, ભૂખ લગાડે છે, મંદાગ્નિ મટાડે છે. ૧૦૦ ટીકડીના રૂ. ૧)

ઉપદંશ અને ગરમીની ગોળી—૧ થી ૪ ગોળી મદ સાથે દીવસમાં ત્રણ વખત લેવાથી ગરમી. ઉપદંશ, પેશાબે લાલ બળવી મટે છે, ૪૦ ગોળીની કી', ૨—૦

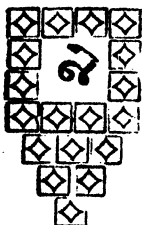
દંડે કેમીકલ વર્કસ, દંડે ફાર્માસી અમદાવાદ

શ્યામ-મનોરમા

પ્રકરણ ૧ છું

કુટુંબ કલેશ-વિરશગમન

દિવસે શ્યામમનોહરના પિતાનું શ્રાદ્ધ હતું. તે દિવસ પહેલાં તેને તેના કાકા મુળશંકર ભટ્ટ સાથે કાંધક બોલાબોલી થઈ હતી. મુળશંકરે શ્યામ મનોહરને ત્યાં પોતાના ભાઈના શ્રાદ્ધનું સર્વ કાર્ય તો સારી રીતે કર્યું, પણ પોતે જમવા આવ્યા નહિં. અને પોતાના ઘરનાં છોકરાંને પણ જમવા મોકલ્યાં નહિં. શ્રાદ્ધમાં બ્રાહ્મણ ભોજન થઈ ગયા પછી શ્યામમનોહરે પોતાના કાકાને હાથ જોડી કહ્યું: કાકા, જો મારી કાંધ ભૂલ થઈ હોય, કાંધ અપરાધ થયો હોય તો આપ મારા પિતાતુલ્ય છો, હું આપના પુત્રસમાન છું. આ વખતે આપ મને ક્ષમા કરો. પિતાતુલ્ય મુળશંકરે કહ્યું: ભાઈ, તું તો મુઆઈમાં ઐન્યુએટ

થયો, વિદ્વાન કહેવાય, અમે તો જુના જમાનાના મૂર્ખ કહેવાયએ. અમારી સાથે તારા સરખા વિદ્વાનોને ન બને એ સ્વાભાવિક છે. તેથી શાસ્ત્રકારો કહે છે કે: મુજ કાપી નાંખીને ડાળીએ ને પાણી પાવું. એમ બને છે.

આ કહેવતની સાથે આધુનિક પંડિત અને જુના જમાનાના મૂર્ખને કોઇ ખાસ સંબંધ હતો નહિ, તથાપિ મુજથંકરે પોતાના મનમાં જે ભાવ પ્રગટ કર્યો હતો, તે સમજીને શ્યામમનોહરે મનમાં મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે: હવેથી મારે મારા કાકાની સાથે કોઇપણ જાતનો સંબંધ રાખવો નહિ. શ્યામમનોહરના બ.પના જીવતાં પણુ એ બંને સગા ભાઇઓમાં કોઇ ખાસ પ્રેમ નહોતો, પણુ ખાવા પીવાનો અને લેણદેણનો સંબંધ તો હતોજ હવે તે પણુ બંધ થઇ ગયો. શ્યામમનોહરના પિતા સાહે કમાયા હતા તેથી સારી મિલકત મુઠી ગયા હતા. પરંતુ ઘરમાં શ્યામમનોહરને અડીને કોઇ બીજું સચું નહોતું તેને માત્ર એક મામા હતા અને એક મામી હતી. જેને પ્રજા નહોતી, તે બંને શ્યામમનોહર ભેગાં રહેતાં હતાં.

ન્યારે ઘરમાં બધું શાંત થયું ત્યારે શ્યામમનોહરે પોતાના મુનિ-મને કહ્યું કે: હું કેટલાક દિવસ બહાર ગામ જવાનો છું. માટે તમે ઘરખારનું સર્વ કામકાજ જે પ્રકારે પહેલાંથી કરતા આવ્યા છો તે પ્રમાણે કર્યા જજો. અને આવતાં કદાચ વિલંબ પણુ થાય આ સાંભળી શ્યામમનોહરના મામા કિશોરલાલે કહ્યું: ભાઇ હવે તારે બહાર ગામ જવાની જરૂર નથી. તારૂં ચિત્ત હાલમાં કુખી છે તેથી હાલમાં તો તારે ઘરમાં રહેવું થોડું છે. પરંતુ શ્યામમનોહરે તેમની એ વાત, ઉપર ધ્યાન ન આપ્યું અને પોતાના ઘરનો બધો કારભાર ગુમાસ્તાને સોંપી પોતે જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. જે મહાનમાં તે રહેતો

હતો તે ધરની વ્યવસ્થા પોતાના મામા કિશોરલાલને સોંપી અને પોતે સામાન્ય માણસની માફક બહારગામ જવા નીકળ્યો. સાથે એક નોકર પણ ન રાખ્યો.

શ્યામમનોહરના ગયા પછી કિશોરલાલની બીએ કિશોરલાલને એકાન્તમાં બોલાવીને કહ્યું: કે તમે એક દામપણુ ન કર્યું? જ્યારે શ્યામમનોહર ગામ ગયો ત્યારે તમે તેની પાસે કાંઈ લખાવી કેમ ન લીધું? કાણુ જાણુ છે કે: મનુષ્યને કાલે શું થશે? વિદેશમાં અચાનક કાંઈ સાર નરતું બન્યું તો તમે ક્યાં જઈ રહેશો.

કિશોરલાલે કાનપર હાથ મૂકી અને દાંતથી જીભ દબાવી કહ્યું: છી, છી, એવી વાત કદી મોંથી ના બોલ.

કિશોરની બી મહાદક્ષી ગુસ્સે થઈ બોલી, તમે મુર્ખ છો, એથીજ મારે આવી વાત કહેવી પડે છે. તમે સમજી હોત તો મારે આવી વાત કરવી ન પડત. બે ચાર દિવસમાં કિશોરને પોતાની સ્ત્રીની કૃપાથી જણાયું કે: એણે જે કહ્યું હતું તે ઠીક હતું. તે વખતે તે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

વર્ષેક દિવસ સુધી શ્યામમનોહર જુદાં જુદાં સ્થાનોમાં એકલો ફર્યો; એ પછી તે ગયાજી ગયો અને ત્યાં પોતાના સ્વર્ગીય પિતાનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ કર્યું. છતાં હતી તેને ઘેર જવાની ઇચ્છા થઈ નહિ. તેણે વિચાર કર્યો કે થોડા દિવસ કાશીમાં રહેવું, પછી જે થાય તે ખરું. કાશીમાં તેના કુલનો ગૌર હરિશંકર પડ્યા રહેતોહતો. શ્યામમનોહર કાશીએ ગયો. ખપોરનો ત્યાં ઉતર્યો અને હાથમાં એક નવી સરખી બેગ લઈ ગોઠવે ત્યાં ગયો. કાશી શ્યામમનોહરને કાંઈ નવું નહોતું. પહેલાં તેના પિતાની સાથે તે અહીં આવ્યો હતો. હરિશંકર ગૌર પણ તેને સારી રીતે ઓળખતો હતો. તેને અચાનક આ પ્રકારે અહીં

આવેલો જોઈ વિસ્મય પામ્યો. શ્યામમનોહર માટે તેણે પોતાના મકાનના મેડે એક ખન્ડ ઉઘાડી આપ્યો. શ્યામમનોહરે કહ્યું: હું થોડા દિવસ વિશ્રાંતિ લેવા અહીં રહેવા ઇચ્છું છું. પંડ્યાએ કહ્યું, બહે આપની ઇચ્છા થાય ત્યાં સુધી રહો.

આ ખંડની પાસેના બીજા ખંડમાં રસોડું હતું. વચ્ચે એક જાળી હતી, તેમાંથી રસોડામાં દ્રષ્ટિ પડતી. શ્યામમનોહર ધણીવાર આ જાળીમાંથી અંદર જોયા કરતો. તેની નજર રસોડાની સામગ્રી ઉપર નહોતી. પણ રસોડા બનાવનારીને જોવામાં હતી.

રસોડા કરનારી સ્ત્રી વિધવા સુંદરી હતી. તેનું મુખ દુઃખની અગ્નિથી હવાયલું જણાતું. યૌવન ક્યાં ચાલી ગયું હતું, તેનો કાંઈ પણ પત્તો નહોતો. તે ચુપચાપ પોતાનું કામ કર્યા કરતી. તેની સાથે દસેક વર્ષની એક બાલિકા રહેતી હતી, એ બાલિકા રસોડાનો સામાન એકત્ર કરવામાં મદદ કરતી હતી. શ્યામમનોહર અત્યંત નેત્રેથી તેના તરફ જોયા કરતો.

પહેલાં શ્યામલાલની પાસે આ વિધવા કદી આવતી નહિ. બોજનની થાળી પીરસી પોતે વેગળા ખસી જતી. પરંતુ જેમ જેમ દિવસ જતા ગયા તેમ તેમ સહવાસ વધતો ગયો, અને તેમ તેમ આ વિધવા આવવા જવા લાગી. તે પાસે બેસતી અને વાતો પણ કરવા લાગતી. શ્યામમનોહર એની ઉમ્મર કરતાં તો ઘણો ન્હાનો હતો. છતાં વધુ દિવસ સુધી એક જ સ્થાનમાં રહેવાથી બંને વચ્ચે કાંઈ આત્મિયભાવ પણ ઉત્પન્ન થયો. એ પછી તો એ શ્યામમનોહરને રસોડાની થાળી પીરસી પાસે બેસી જમાડતી અને માતા પુત્ર ઉપર જેવી પ્રીતિ રાખે તેવી પ્રીતિથી આગ્રહપૂર્વક જમાડતી.

શ્યામમનોહરને આ વખતે પોતાની માતા યાદ આવી જતી.

તેની મા નાનપણમાં મરી ગઇ હતી. તેને તો તેના પિતાએ લાલન-પાલન કરી ઉછેર્યો હતો. તેના પિતાનો તેના ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો, માની ખામી જણાવા દીધી નહોતી, પરંતુ માતાના જેવો કોમળ પ્રેમ પિતાનો નહોતો. પિતાનું મૃત્યુ થયા પછી શ્યામમનોહરના હૃદયમાંથી આ પ્રેમનો અંશ જે ખાલી પડી ગયો હતો તે હવે બરાબ લાગ્યો. એટલું જ નહિં પણ તે આ નવીન માતૃસ્નેહના રસમાં એક પ્રકારથી ડુબવા લાગ્યો.

એક દિવસે શ્યામમનોહરે હરિશંકર પંડ્યાને પુછ્યું કે: “ હું પહેલાંથી જ જાણું છું કે આપનું કોઇ સંબંધી કે સગું નથી. પણ આ વિધવા સ્ત્રી કાણુ છે તે જાણવા છઠ્ઠું છું.

હરિશંકર-એ બ્રાહ્મણી છે.

શ્યામમનોહર-આપની કાંઇ સગી ચાય છે ?

હરિશંકર-ના, સગી થતી નથી.

શ્યામમનોહર-તો એ આપની પાસે ક્યાંથી આવી ?

હરિશંકર-એની વાત લાંબી છે પણ સંક્ષેપમાં એટલું જ છે કે ત્રણેક વર્ષ પૂર્વે તે પોતાના સ્વામી અને આ પુત્રીને દર્ધ તીર્થયાત્રા કરવા અહીં આવી હતી. કાશીમાંજ તેના પતિનું મૃત્યુ થયું હતું. દેશમાં તેનું કોઇ સગું સંબંધી નહોતું કે જેની પાસે તે ચાલી જાય, એટલે તે પછીથી તે અહીં રહે છે એ તો તમે જાણો છો જ.

શ્યામમનોહર-એ સ્ત્રી આપને ત્યાં શી રીતે આવી ?

હરિશંકર-એ મણિકર્ણિકાના ઘાટની પાસે બિખ માગતી ફરતી હતી. ત્યાંથી મને દયા આવી એટલે હું તેને અહીં તેડી લાવ્યો.

શ્યામ-આપને ખબર છે કે તેનું ઘર ક્યાં છે ?

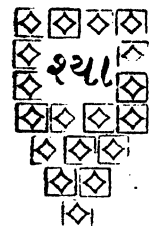
હરિશંકર-એની તો મને ખબર નથી પણ એટલી તો ખબર છે કે: તે સુરતની પાસેના એક ગામમાં રહેતી હતી.

પ્રકરણ બીજું

મનોરમાનું લગ્ન

શ્યામ મનોહર એક વખતે જમવા બેઠો હતો, પાસે બ્રાહ્મણી વિધવા બેઠી હતી. તેના સામે જોઈ તેણે પૂછ્યું કે: આપ કમ જાતના બ્રાહ્મણ છો ?

આ સાંભળી બ્રાહ્મણીના ચહેરાનો રંગ કાંધક શીકો પડી ગયો. તે સમજી ગઈ કે: આ પ્રશ્ન આમણે શા માટે કર્યો હશે ? તે એ સાંભળી ચટપટ ત્યાંથી ઉઠી ઉભી થઈ ગઈ, અને જાણે કાંધક સાંભળી આવ્યું ન હોય તેમ તે બોલી. “ જઈ દૂધ લઈ આવું. ”

દૂધ લાવવાની એવી કાંઈ ઉતાવળ નહોતી. કાંધક વિચાર કરવા તે રસોડામાં ગઈ. ત્યાં તેની પુત્રી મનોરમા દૂધ ઉકાળતી હતી. તેની દૃષ્ટિ તેની માતાના ચહેરા સામે નહોતી. માતાએ એકવાર પોતાની કન્યાના સામે જોયું અને દૂધનો વાટકો હાથમાં લઈ એ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મુકી તેણે મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યો કે: હે દીન દુઃખિયોના પરિપાલક, હે અંતર્યામિ, તમે મને ક્ષમા કરજો ! આવી વિચાર કરતી તે હાથમાં દૂધનો વાટકો લઈ શ્યામમનોહર પાસે આવી અને દૂધ આપી સામે બેઠી. શ્યામમનોહરે તેને ફરી એજ પ્રશ્ન

પૂછ્યો. તેણે એકે એકે સર્વ વાતો પૂછી લીધી. અંતે પૂછ્યું કે: તમે તમારે ઘેર કેમ ન ગયાં ? શું આપનું કોઈ સગું બહાલું ત્યાં રહ્યું નથી ?

બ્રાહ્મણી-ના, એવું કોઈ હવે સગું રહ્યું નથી કે: મને સુઠી અ-નાજ પશુ ખાવા આપે.

કેટલીકવાર વિચાર કરી સ્યામમનોહરે પૂછ્યું: આ આપની પુત્રી નું લગ્ન તમે શા રીતે કરશો.

બ્રાહ્મણીએ નિસાસો નાંખી કહ્યું: એતો વિશ્વેશ્વર જાણે !

સ્યામમનોહર વાતો કરતો કરતો જમતો હતો તે હવે જમી રહ્યો હતો. તેણે માથું નીચું કરી કહ્યું: મેં તો કદી તમારી પુત્રીને ખરોખર જોધ પશુ નથી, પશુ હરિશંકર ગોર કહે છે કે: તે બહુ શાન્ત અને ડાહી છોકરી છે. તે જતાં તો સુંદર જણાય છે.

બ્રાહ્મણીએ કાંઈક હસીને કહ્યું: હું તો તેની મા રહી, માંની આપેતો છોકરું સાઈ જ જણાય. તોપણ મનોરમા ખરાબ તો નથી. આમ કહી તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે: કાશીમાં આટલા બધા લોકો આવે જાય છે પણ એવું રૂપ તો મેં આજ સુધી કોઈનામાં જોયું જ નથી.

એ પછી ત્રણ ચાર દિવસ બાદ એક દિવસે સ્યામમનોહરે સવારમાં મનોરમાને ખરોખર જોધ તેને થયું કે: આવુ રૂપ તો સ સા-રમાં બીજે કંઈ જણાતું નથી. આ વખતે મનોરમા રસોડામાં બેસી શાક સમારતી હતી. બીજું કોઈ હતું નહિ. તેની મા ગંગામાં ન્હાવા ગઈ હતી. અને હરિશંકર પોતાના નિત્ય નિયમ અનુસાર યાત્રાગુઓને શોધવા બહાર ગયો હતો.

સ્યામમનોહર અને મનોરમા બે એકલાંજ ઘરમાં હતાં. સ્યામલાલ

મનોરમા પાસે જઈ ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો. “મનોરમા ! ” મનોરમા ચમકી. અને સાવધાન થઈ બોલીઃ જી હાં,

શ્યામમનોહર-તને રસોઈ બનાવતાં આવડે છે ?

મનોરમાએ કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. કદાચિત તે સમજી હશે કે જો હું જવાબ આપીશ તો તે ઘણી વાતો પૂછશે.

શ્યામમનોહર તેના મનનો ભાવ સમજી ગયો. એથી તેણે બીજી વાતો પૂછી-તું અને તારી મા બંનેય અહિં કામ કરો છો ?

મનોરમાએ માથું હલાવી કહ્યુંઃ હા

શ્યામમનોહર-તને મહિને શું પગાર મળે છે ?

મનોરમા—પગાર તો માત્ર માને મળે છે. મને તો કાંઈ નથી મળતું. મને માત્ર ખાવાનું મળે છે.

શ્યામમનોહર-તું માત્ર ખાધા માટે જ કામ કરે છે ?

મનોરમા કાંઈ બોલી નહિં.

શ્યામમનોહર-તો હું સમજું છું કે જો હું તને ખાવાનું આપું તો તું મારું કામ પણ કરે ખરી ?

મનોરમાએ ધીમેથી કહ્યુંઃ માને પૂછીશ.

શ્યામમનોહરે કહ્યું હા પૂછજે.

એ દિવસે શ્યામમનોહરે હરિશંકર પંડ્યાને કેટલીક વાતો પૂછી લીધી પછી પોતાને ઘેર ચુમાસ્તાને કાગળ લખ્યો કેઃ

“ હું આજકાલ કાશીમાં રહું છું. મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે, હું અહિં એક મહિનાની અંદર મારું લગ્ન કરી લઈશ. મામાને એ વાતની ખબર આપજો, અને તમે થોડાક રૂપિયા, ઘરેણાં અને કેટલીક જરૂરી વસ્તુઓ જેનું આ સાથે લીસ્ટ મોકલું છું તે લઈ જલદી અહીં આવજો.”

આ મહિનામાં મનોરમાનું સ્યામમનોહર સાથે લગ્ન થઈ ગયું. લગ્ન થયા પછી જ્યારે ઘેર જવાનો સમય થયો ત્યારે મનોરમાએ રડીને કહ્યું: માની શી દશા થશે ?

સ્યામમનોહર-એ પણ આપણી સાથે આવશે.

આ વાત બ્રાહ્મણીએ જાણી. તેણે પોતાની કન્યા મનોરમાને એકાન્તમાં બોલાવી કહ્યું. બેટા મનોરમા, તું ત્યાં જઈને મને સંભાળતી રહેજે, પણ મોંથી કદી માફ નામ ન લઈશ. હું જ્યાં સુધી જીવીશ ત્યાં સુધી કાશી છોડીને બીજે કંઈ જવાની નથી હા, જો તું ફરી અહીં આવશે તો આપણે જરૂર મળીશું.

આ સાંભળી મનોરમા રડવા લાગી. માતાએ પાલવથી તેનાં આંસુ લુંછી નાંખ્યાં, અને રડવા ન દીધી. પછી કહ્યું: બેટા, તું તો સર્વ વાતો જાણે છે, જાણીબુજીને આમ રડાય ખરું ?

કન્યા મનોરમાએ માતાના બોળામાં મોં છુપાવી રડતાં રડતાં કહ્યું: મા—

માતાએ કહ્યું: જ્યારે માતાને માટે માતાને તું બૂલી જાય તો તો પૂરી માતૃભક્તિ ગણાય.

સ્યામમનોહરે બ્રાહ્મણીને પોતાને ત્યાં આવવા વિનંતિ કરી, પણ તેણે કહ્યું કે: હું કાશી છોડીને બીજે કંઈ નહિં જઈ.

સ્યામમનોહરે કહ્યું: જો આપને બીજે કંઈ જવાની બીજકુલ મરજી ન હોય તો આપ બંને કાશીમાં રહો. પણ સ્વતંત્ર રહો તો શી હરકત ?

બ્રાહ્મણીએ એ વાતનો પણ સ્વીકાર ન કર્યો અને કહ્યું કે: હરિશંકર પડ્યા મને પોતાની પુત્રી જેવી ગણે છે. એમણે ઘણા કષ્ટ

સમયે મને આશ્રય આપ્યો છે. હું પણ તેમના ઉપર મારા પિતા જેટલી બકિત રાખું છું. હું એમને છોડી કંઈ જઈ શકું તેમ નથી.

શ્યામમનોહર સમજ્યો કે, આ દુઃખી અબળાને આત્મ સન્માનનું જ્ઞાન તો છે. તે પોતાની ઇચ્છાથી કોઈની દયા પાત્ર થઈ નથી. એથી તેણે તેને વધુ આગ્રહ કરવો છોડી દીધો.

શ્યામમનોહર પોતાની વિવાહિતા મનોરમાને લઈ પોતાના દેશમાં ઘેર આવ્યો.

અહીં આવી મનોરમાએ જોયું તો ઘણું જ મોટું વિશાળ મકાન છે. ઘરમાં સરસામાંન અને માત્ર ઢાગીના પણ ઘણા છે. એ મોટો મેહેલ, અને દરબારી ઠાઠ માઠ જોઈ તેના આશ્ચર્યનું કેન્દ્ર ન રહ્યું, તેણે મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યો: એમણે મારા ઉપર કેટલો અનુગ્રહ કર્યો છે, કેટલી દયા કરી છે.

શ્યામમનોહરે બાલિકા વધુ મનોરમાને આદરપૂર્વક પૂછ્યું; ઘર બાર સર્વ જોયું ને! બધી વાતની ખબર પડીને!

મનોરમાએ શરમાઈને મોં ઢાંકી લીધું અને માથું નમાવ્યું. શ્યામમનોહર પોતાની સ્ત્રીના મનનો ભાવ જણવા નહોતો ઈચ્છતો, માત્ર તેના કંઈનો સ્વર સાંભળવા ઇચ્છતો હતો. તેણે જાને હાથે મનોરમાનું મુખ ઉઘું કરી પૂછ્યું; રહે, બધું જાણને!

શરમને લીધે મનોરમાનો ચહેરો લાલ લાલ થઈ ગયો. સ્વામીના વારંવાર પૂછવાથી તેણે કહ્યું: હા, આ સર્વ તારું જ છે

આત્મજ્યોતિ કિંવા બ્રહ્મદર્શન— તત્ત્વજ્ઞાનનું ઉત્તમ પુસ્તક જેઝ કાગળોમાં ૧૫૦ પૃષ્ઠનું છે. તે વાંચી મનન કરવાથી યોગ સંબંધી અનેક નવા વિચારો અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. કી. રૂ. ૧) **ભાગ્યેદય ગ્રાંદીસ—** અમરવાહ

પ્રકરણ ૩ બું.

પત્નિ કે દાસી ?

પછી કેટલાક દિવસો વિતી ગયા. હવે મનોરમા ઉમ્મરે મોટી થઇ હતી તે પોતાના પતિની સેવા શુશ્રુષા કરતાં શીખી ગઇ હતી. સ્યામમનોહર જાણ્યો હતો કે પોતે કંઈ કહે તે પહેલાં જ મનોરમા તેના મનની વાત સમજી લે છે. પરંતુ જો તે માત્ર દાસી જ હોત તો

સ્યામલાલને આખા સંસારમાં શોધતાં એવી બીજી દાસી ન મળી શકત. પણ માત્ર દાસી મેળવવા માટે કોઈ લગ્ન કરવું નથી. સ્ત્રી પાસે તો કોઈ બીજી જ આશા રાખવામાં આવે છે. દાસીના આચરણની સાથે સ્ત્રીનાં આચરણ મળી જ એકત્ર થયાં નથી તે સારું થયું. મનોરમાનો વ્યવહાર બહુ જ શુદ્ધ અને બ. જ મધુર હતો, પરંતુ દમ્પતિનું જે વાસ્તવિક અને પરિપૂર્ણ સુખ હોય છે તે સુખ કોઈ પ્રકારે ઉત્પન્ન ન થઈ શક્યું. તો પણ બંનેનાં મિત્રનથી એટલે આદરસત્કાર અને સેવાશુશ્રુષા થવા છતાં પણ બંનેની બુદ્ધિ બંને વચ્ચેનું એક પ્રકારનું અંતર કોઈ રીતે મટવું નહોતું, એક દિવસે સ્યામમનોહરે મનોરમાને કહ્યું, તું મારાથી આટલી બધી બહી

છે કેમ? શું હું તારી સાથે કોઇ રીતનું અનુચિત વર્તન કરું છું?

મનોરમાએ મનમાં મનમાં કહ્યું; શું આપ એ વાતનો જવાબ નથી જણવતા! તે પછી વિચાર આવ્યો કે; તમે દેવતા છો, મહાન છો, અને હું? હું નિહિત છું તમે પ્રતિપાલક છો, હું તમારી આશ્રિત છું, તમે દાતા છો, હું મિષ્ણુ છું. મનોરમાનું સંપૂર્ણ હૃદય કૃતજ્ઞતાથી પૂર્ણ હતું. તેના તેના પ્રેમ માથું ઊંચું કરી શકતો નહિં. તે જમીનમાં બેસી રહ્યા નદીની માફક સુખચાપ ધીરે ધીરે હૃદયના સર્વથી ઊંડાણ ભાગમાં વહેતો હતો. ઉચ્છ્વળ નહોતો. તે પ્રેમ અવિચ્છિન્ન અને અવિશ્રામ ભાવથી ચાલતો હતો, પણ શ્યામ મનોહરને તેનો પત્તો લાગ્યો નહોતો. જે પ્રકારે કોઇ બહુ જ મોટા અભાગી મનુષ્ય પોતાના જીવનમાં ભગવાનને શોધવા છતાં મેળવે નહિં, એ પ્રકારે શ્યામમનોહરને મનોરમાના હૃદયનો પ્રેમ દેખાતો નહિં. પરંતુ આજ જ્યારે તેણે દીપકના ઉજવણ પ્રકાશમાં અકસ્માત જોયું કે મનોરમાની કમળના જેવી મોટી મોટી આંખોમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં છે. એટલે તેણે સહસા તેને પ્રેમપૂર્વક પોતાપ્રતિ ખેંચી લીધી. પોતાની છાતી સાથે ચાંપી મનોરમાનું મુખ છાતીએ અડક્યું. તેણીએ કહ્યું, ના, ના, જવા દો. હવે આમ ન કરો, શ્યામલાલે બંને હાથે તેનું મુખ ઊંચું કર્યું. તેની બાંધ આંખોએ મનોરમાએ એક તપ્ત નિઃશ્વાસનો અનુભવ કર્યો

શ્યામમનોહર-જરા એકવર મારી સામે જો.

મનોરમાએ પોતાની બંને આંખો વ્યાકુલ ભાવથી બંધ કરી દીધી, તેનાથી જોઇ શકાયું નહિં.

કેટલીકવારે શ્યામમનોહરે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખી કહ્યું, મનોરમા, તને બહુ ભય લાગે છે, એથી તું મારી સામે નથી જોતી કેમ?

પરંતુ જો તું મારા સામે જુએ તો મને ધણું સાડું લાગે. ઠીક ન જોઉં તો એક કામ કર, બ્યારે હું સુષ રહું, ત્યારે તું મારા મુખ સામે બરોબર જોતી રહેજે. તું નક્કી માનજે કે મારાં મુખમાં એવું કાંઈ નથી કે જોયા તને બીક લાગે તું મારી છાતી ઉપર માથું મૂકી ઉભી છું તને મારા મનના વાતના ખચર નય પડતી ? મનોરમા, મને દુઃખ થાય છે કે તેં હજુ સુધી મને આજાખ્યો નથી.

આમ છતાં મનોરમાના મુખમાંથી કોઈ વાત નીકળી નહિં. તેણે મનમાં ને મનમાં પોતાના સ્વામીના ચરણોમાં પ્રણામ કરીને કહ્યું કે, હું આપના ચરણોના અશ્રિત દાસી છું, દાસીને તો હંમેશાં દાસી જેવીજ રહેવા દો.

સીહિતાશિક્ષક.

અને ચન્દ્રકાંતાની આત્મકથા (ખીજી આવૃત્ત) સચિત્ર આ પુસ્તકમાં લગભગ ત્રીસ ઉપરાંત પ્રકરણોમાં સ્ત્રીઓની મહત્તા, પત્નીના પતી પ્રત્યેના ધર્મ, પતિની પત્ની પ્રત્યેની કરજ, પતિવ્રતપણું શી રીતે પાળવું સ્ત્રીઓનો ધરકારભાર; સ્ત્રીઓની જવાબદારી; સંકટ વખતે પતિને સહાય કેવી રીતે કરવી; સતી સ્ત્રીઓનું જીવન, સ્ત્રીઓનું ગૃહિણી જીવન સ્વર્ગીય મુખ શી રીતે મળે. સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ, સ્ત્રીઓનું શાશ્વત વિધવા સ્ત્રીઓના ધર્મ, સ્ત્રીઓનું ઇશ્વરપરાયણ જીવન, સ્ત્રીઓએ પતિની અધાગના છે. સંસારમાં સ્ત્રીઓના પદિ સ્ત્રીઓના ઉત્તમ આચાર વિચાર, સ્ત્રીરોગ ચિકિત્સા, બાળકોને કેવું રીતે કેળવવા, બાળકોની દવાઓ વગેરે ૩૧ પ્રકરણો ઉપરાંત લગભગ ૨૦ ઉપરાંત સતી સ્ત્રીઓ અને મહાન પુરુષોનાં જીવન-ચિત્ર છે. ક્રી. શ. ૪ ખિત્રો સાથે પાકું પુહુ ભાગ્યોદય ઓફીસ, ખાડીયા-અમદાવાદ.

પ્રકરણ ચોથું.

મહાલક્ષ્મી અને મનોરમા

મમનોહરની મામી મહાલક્ષ્મીના મનમાં તો હવે જરા પથુ એન પડતું નહિ, તે વિચાર કરતી હતી કે ઇશ્વરે મને કોઇ દુર્દશામાં જ ફસાવી દીધી છે. કેટલાક લોકોને તો આ સંસાર કાંટાથી બરેલા વનના જેવો જણાય છે, અને તેમને તેમાં પોતાને માટે માર્ગ શોધવો પડે છે, કોઇને તો માર્ગ મળી જાય છે ને કોઇને મળતો નથી. મહાલક્ષ્મી બહુ જ દિવસોથી આ સંસારરૂપી જંગલમાં પોતાને માટે કોઇ સંક્ષિપ્ત માર્ગ શોધી રહી છે, સ્વામમનોહરના પિતાના મૃત્યુથી તેને એક સારો માર્ગ જડી આવ્યો હતો, પરંતુ આ આકસ્મિક વિવાહ, તેમાં મનોરમા ને સ્વામમનોહરનો પરસ્પર પતિ પત્ની પ્રેમ, તેને તેના સીધા માર્ગમાં કંટકથી રૂંધાયેલો જણાતો હતો. મહાલક્ષ્મીની પાંચ વર્ષની એક લાણી હતી જે પોતાના બાપને ત્યાં ઉછરી આજે દશ વર્ષની થઇ ચૂકી છે. પથુ હવે તો એ વાત જવા દો. એ સર્વ કારણોથી અમે કહ્યું હતું કે મહાલક્ષ્મીના મનની સુખ શાન્તિ સર્વ અંતર્હિત થઇ ચૂકી હતી. એમાં સંદેહ નહોતો કે હજી પથુ મહાલક્ષ્મી જ ધરની માલીક થઇ બેઠેલી હતી. તેનો સ્વામી

અરમાં કરતો કારવતો હતો. એ બધી વાતો તો પહેલાં જોવીજ હતી. આજ સુધી મનોરમા તેના મોં સામે તાકી રહે છે. છતાં એમ જણાય છે કે, આ કુટુંબમાં એ એક સારાંશ પ્રાણી છે. આ કુટુંબમાં તેનો પણ કાંઈક હક કે અધિકાર તો છે, પણ તેનો આધાર આ બંનેના અનુગ્રહ ઉપર છે.

મહાલક્ષ્મીનો પતિતો તેને જોતાંજ પ્રસન્ન થઈ જાય છે. અને કહે છે કે, અમારી વહુ તો જેવો અંદ્રમા-આટલું કહેતાં તો મહાલક્ષ્મી લાલ લાલ આંખો કરીને તેને ઉધડો લે છે કે, બસ કરો, રહેવા દો એ વાત, ચુપ રહો. જે વાતમાં તમને સમજાય ન પડે તેમાં ડબલ ન કરો. તમારા હાથમાં મારાં માખાપે સોંપી તેના કરતાં તો હાથપગ બાંધી મને કુવામાં ફેંકી દીધી હોત તોજ સારું થાત.

બસ, આટલી વાત સાંભળતાં તો કિશોરલાલનું મુખ મલિન થઈ તે ત્યાંથી ઉઠી ચાલ્યો જાય છે.

મહાલક્ષ્મીની ઉમ્મર ત્રીસેક વર્ષની છે. પણ મનોરમાને તો હજી સુધી પંદર વર્ષની પણ ઉમ્મર થઈ નહોતી. જ્યારે તે આવી છે, ત્યારથી બંને વચ્ચે જોણે મનમાં ને મનમાં યુદ્ધ ચાલી રહ્યું જણાય છે. પ્રાણપણથી યત્ન કરવા છતાં પણ મહાલક્ષ્મી હજી સુધી વિજય મેળવી શકી નથી. એક નાની સરખી દોકરીની આટલી બધી વધુ શક્તિ જોઈ મહાલક્ષ્મી અવાક થઈ ગઈ છે. બહારના લોકો આ વાત જાણતાં નથી. આ અંતર યુદ્ધમાં મનોરમાએ ડિકી મેળવી લીધી છે. પણ તે ડિકીની બળવણી કરતી નથી. મહાલક્ષ્મીની પૂરેપૂરી હાર થઈ ગઈ છે.

મહાલક્ષ્મી જાણતી હતી કે મનોરમા મુંગી નથી. બોલવામાં અસમર્થ નથી. બહુજ શુભચિન્તુ કરેલી વાંતોનો પણ તે માયું નીચું

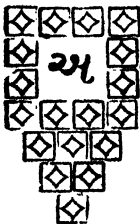
નમાવી શાંત રહીને એવો ઉત્તર આપતી કે મહાલક્ષ્મી તો સ્તબ્ધજ થઇ જતી. પરંતુ જ્યારે તે આ છોકરીને જીતી શકતી નહિ, ત્યારે તે તેને મળી જતી અને તેને પોતાની બનાવી દેતી. મનોરમા જે લડવા-ડીયણુ હોત, સ્વાર્થી, નિર્દય, અભિમાની હોત, તો તો મહાલક્ષ્મી કોઇ બીજો રસ્તો શોધી કાઢત. પરંતુ મનોરમાની તો તેના ઉપર એટલી બધી કરુણા હતી કે મહાલક્ષ્મીને બીજે સ્થળે કરુણા શોધવી પડતી નહિ. મનોરમા પોતાના મનમાં એ વાત સારી રીતે સમજતી હતી કે હું આ ધરની પૂર્ણ માલિક છું. મહાલક્ષ્મીને અહીં કાંઇ લાગતું વળગતું નથી. એથી તે ઉપરથી જોતાં તો જાતે જ 'કોઇ નથી' એવી બની રહી, અને મહાલક્ષ્મીને તો તેણે જ સર્વ કાંઇ તેનું જ છે એવી ગણી લીધી હતી. છતાં મહાલક્ષ્મી તેના ઉપર ઘણી ઇર્ષ્યા રાખતી હતી.

મનોરમાએ પોતાને માટે એક સુંદર ખંડ પસંદ કરી લીધો હતો અને એ ખંડમાં મહાલક્ષ્મી કોઇ પણ રીતે પ્રવેશી શકતી નહિ. અને શ્યામમનોહરના શરીરપર નામ માત્રનું પણ નિશાન કરી શકતી નહિ. આ રેખાની બહાર મહાલક્ષ્મી જે કાંઇ ઇચ્છતી હતી તે કરતી હતી. પણ તેની અંદર પ્રવેશ કરવાનો તેને કાંઇ પણ અધિકાર નહોતો. બુદ્ધિશાળી મહાલક્ષ્મી પણ સારી રીતે સમજતી હતી કે આ નાની સરખી છોકરીએ એક માયામંત્રના બળથી મારા નખ અને ઘંતોનું સંઘળું વિષહરી લીધું છે. આમ કરતાં કરતાં છ વર્ષ વીતિ-ગયાં, મનોરમા ૧૧ વર્ષની ઉંમરમાં પોતાના પતિને ત્યાં આવી હતી, તે હવે સત્તર વર્ષની થઇ છે.

પ્રકરણ ૫ મું.

મનોરમાની સખી હરિયા

વસ્થા થતાં જેવું જ્ઞાન પુરૂષોમાં આવે છે. તેવું સ્ત્રિઓમાં આવતું નથી. પુરૂષોમાં ઉમ્મરના પ્રમાણમાં જ્ઞાન દસ, વીસ, ત્રીસ, ચાલીસ, પચાસ, સાઠ એમ વર્ષ વીતતાં વધતું જાય છે તેમ વધતું જાય છે. ત્રીસ વર્ષની ઉમ્મરનો યુવક વીસવર્ષની ઉમ્મરવાળા બીજા યુવક પ્રતિ જાણે મોટી ઉમ્મરનો મનુષ્ય પોતાનાથી નાની ઉમ્મરના મનુષ્ય પ્રતિ જોતો હોય એવી રીતે જુએ છે. પરંતુ સ્ત્રિઓમાં એમ હોતું નથી. જ્યાં સુધો સ્ત્રીઓનું લગ્ન થતું નથી, ત્યાં સુધી તે પોતાની મોટી બહેન, બાબી, મા, દાદી આદિની પાસે નાનાની માફક રહી થોડી બહુ ઉમેદવારી કરે છે. નારી જીવનમાં જે કાંઈ થોડી બહુ શીખવાની બાબતો હોય છે તે શીખી લે છે. અને પછી તે એકદમ સર્વથી ઉંચી પંક્તિમાં જઈ બેસે છે. એ સમય પછી સોળ વર્ષથી લઈ છપ્પનવર્ષ સુધીની સર્વ સ્ત્રીઓ જાણે કે સમાન ઉમ્મરની જ હોય તેમ વર્તે છે. સ્થાન ભેદથી કોઈ કોઈ જગ્યાએ આ નિયમમાં કાંઈક સાધારણ બાદ આવેલો જણાય છે. પરંતુ બહુ બાંધે તો આમાં કોઈ પ્રકારનો અતિક્રમ નથી હોતો.

શ્યામમનોહરના ગામમાં એક હરિયા કરીને રત્ની રહેતી હતી. તે તે ગામની પુત્રી હતી અને ગામના સંબંધથી તેને ઘણા બહેન કહેતા. આ હરિયાના સંબંધમાં આ વાત જરૂર લાગુ પડે છે. એક દિવસે બપોરના મનોરમા પોતાના ધરની પશ્ચિમની બારી ઉઘાડી કાંધક આકાશ તરફ જોઈ રહી હતી, તે વખતે હરિયા એક થાળામાં થોડી મિઠાઈ અને હાથમાં જીવડો એક મોટો ગજરો લઈ એકાએક તેની પાસે આવી. તેણે તે ગજરો મનોરમાને પહેરાવી કહ્યું, આજથી તું મારી સખી થા. એકવાર તું મને સખી કહીને બોલાવ.

મનોરમા તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગઈ. થોડીવારે વિચાર કરી કાંધક મંદ મંદ હસી કહ્યું; સારું.

હરિયાએ કહ્યું:-સખી સારું કહેવાથી શમ નહિં આવે; તમારે મને સખી કહીને બોલાવવી જ પડશે.

ચાહે આને આદર કહો કે ચાહે લાડ કહો, પણ મનોરમાના છવનમાં આ પહેલાં અજસુધા કદી આવે. બનાવ નથો બન્યો, એથી તે આ આકસ્મિક આત્મિયતાને પોતાના મન સાથે મેળવી શકી નહિં. ઉમ્મરમાં તેના ધણી મોટી આ રત્ની આવે છે અને ક્ષણ જરમાં તેનું ગળું દબાવી તેને સખી કહેવાને કહે છે, એ જોઈ તેને ઘણી શરમ આવી. પણ હરિયા તેને કોઈ પ્રકારે છોડે, તેમ ન હોતી. આથી કોઈ પ્રકારની નવીનતા કે અસ્વાભાવિકતા પણ આવે એ વાત તો હરિયાના સમજવામાં બીલકુલ આવી જ નહિં. એથી જ્યારે તેણે જોયું કે મનોરમા આ પ્રકારે પ્રિયસંબોધન કરવામાં કાંધક વિલાંબ કરે છે, ત્યારે તેણે કાંધ ગંભીરભાવ ધારણ કરીને અને કાંધક ઉદાસ થઈ કહ્યું. ઠીક, તો તું મારો ગજરો પાછો આપ, હું કોઈ બીજીની પાસે જઈશ.

મનેરમા તો વિચારમાં પડી ગઇ, તેણે મંદમંદ હસતાં કામળ સ્વરે કહ્યું: સખી શોધવા જ જશો કે બીજા કામે ?

હરિબાએ થોડીવાર ચુપ રહીને કહ્યું, વાહ, એ તમે તો ખૂબ કહ્યું ! લોકો તો કહે છે કે વહુને તો બોલતાંય નથી આવડતું.

મનેરમા હસવા લાગી.

હરિબાએ કહ્યું ઠીક, સાંભળો, આ ગામમાં તમારી કોઇ સખી નથી, હું એ જાણુ છું કે કાંઇક તો મોટા માણસનું ઘર સમજીને અને કાંઇક તો તમારી મામીજીની વાતોને લીધે કોઇ તમારી પાસે જ આવતું નથી. આથી હવે હું તમારે ઘેર આવ્યા કરીશ. પરંતુ જ્યાં સુધી કોઇ પણ પ્રકારનો સંબંધ ન હોય ત્યાં સુધી આવવું જવું ઠીક નહીં, એથી આજ મેં તમને મારી સખી બનાવ્યાં. હું હવે ઘરડી તો જરૂર થઈ ગઇ છું ઇશ્વરના નામની માળા જપતાં પણ મારો આખો દિવસ વિતતો નથી. હવેથી હું તમારે ત્યાં રોજ આવ્યા કરીશ.

મનેરમા-સાડૂ બેન, રોજ આવશો ?

હરિબાએ ગરજીને કહ્યું: આવશો શું ? નહિં સખી, તું એમ કહે કે ' રોજ આવ્યા કરજે ' કહે તારાથી મને ' તું ' કહી બોલાવાશે કે નહિં ?

મનેરમા હસી પડી અને બોલી, ના બહેન, મને ક્ષમા કરો. મારા ગળામાં જરી ફરશે તો પણ એવું તો મારાથી નહિં કહી શકાય.

હરિબાએ હસીને કહ્યું ઠીક ' તું ' એવું ના કહેવાય તો બલે, પણ ' તમે ' તો જરૂર કહેવું જ પડશે. ઠીક કહેા કે " સખી તમે રોજ આવજો "

મનોરમાએ માથું નીચું નમાવી શરમાતાં શરમાતાં કહ્યું કે સખી તમે રોજ આવ્યા કરજો.

હવે જાણે હરિયાની ધણીજ મોટી ચિન્તા દુર થઇ ગઇ. તેણે કહ્યું: સાહે, હું રોજ આવ્યા કરીશ.

ખીજ દીવસથી હરિયા રોજ ધણે ભાગે મનોરમાની પાસે આવવા લાગી. સો કામ પડતાં મૂકીને એકવાર તો તે જરૂર આવીને હાજરી આપી જતી. ધીરે ધીરે સખી ભાવનો સંબંધ વધતો ગયો. સમય જતાં મનોરમા પણ ભૂલી ગઇ કે હરિયા - ઉમ્મરમાં સરખી નથી. તેને એ વાતનું પણ ધ્યાન ન રહ્યું કે; અમારો બન્નેનો આ પ્રકારનો મેળ જોવામાં પણ કાંઇ બહુ સારો લાગતો નથી,

આ બન્નેનો આટલો બધો વધુ અંતરગત સંબંધ મહાલક્ષ્મીને કેવો લાગતો હશે એ વાત તો અમે કહી શકતા નથી, પણ શ્યામ મનોહરને તો તેમનો સંબંધ જરૂર સારો લાગતો હતો. હરિયાનો આમ આકર્ષિત અને તેની દ્રાઢથી બહુજ અસ્વભાવિક મેળ જોઇ તેને તો બહુજ પ્રસન્નતા થતી હતી. તેનું એક ખીજું પણ કારણ હતું. શ્યામ મનોહર પોતાની સ્ત્રી ઉપર ધણોજ સ્નેહ રાખતો. પૃથ્વી રૂપે હૃદયનો પ્રેમ ન હોવા છતાં પણ સ્નેહનો તેનામાં અભાવ નહોતો. તે મન માંને મનમાં વિચાર કરતો હતો કે સર્વના ભાગ્યમાં એક સરખી સ્ત્રી હોતી નથી. કોઇની સ્ત્રી દાસી જેવી હોય છે, કોઇની સ્ત્રી મિત્રની ગરજ સારે છે, અને કોઇની સ્ત્રી તો પ્રજા તુલ્ય હોય છે. મારા ભાગ્યમાં આવી એક પુણ્યવતી, પવિત્ર સાધવી અને સ્નેહમયી દાસી જેવી સ્ત્રી મળી છે તોપણ મારે દુખી થવાથી શું લાભ થવાનો છે? એ ઉપરાંત મનોરમાના વિતેલા દિવસોની દુઃખભરી વાર્તા પણ તેને માઠ આવતી હતી. તેણે નાનપણમાં ધણીજ દુઃખ અને કષ્ટમાં જીવન

વિતાલ્યુ હતું. આ દુઃખિની કન્યાનું આખું જીવનજ દુઃખમાં વિત્યું હતું હજુ સુધી પણ તે કયા અમાગી કુશ્વરિત્રના હાથમાં પડીને આંખોથી આંસુ વરસાવ્યાં કરતી. તે દારી બનીને પોતાનું જીવન વિતાવત અને એ અવસ્થામાં અનેક પ્રકારના અત્યાચાર અને કષ્ટ સહન કરત. જો આ સર્વ વાતોને છોડી દેવામાં આવે તો તેનું આટલું બધું ૩૫ ચોવન હોવા છતાં પણ નરકનો માર્ગ તેને માટે કાંઈ દુર નહોતો.

જ્યારે આ વાત શ્યામમનોહરના મનમાં આવતી ત્યારે તે ગંભીર કરુણ્યથી મનોરમાનું શરમાળ મોં ઊંચું કરી પૂછતો કે: ઠીક તું એ તો કહે કે, હું તને ન જીવત, તારી સાથે લગ્ન ન કરત તો આટલા દિવસો સુધી તું કોની પાસે રહેત ? આનો જવાબ મનોરમા કાંઈ પણ આપતી નહીં. તે બયભીત થઈ પોતાના પતિની છાતી સાથે વળગી પડતી. શ્યામમનોહર બહુ જ સ્નેહથી તેના માથા પર હાથ મૂકતો, જાણે તેને હિંમત આપતાં મનમાં તે મનમાં કહેતો કે નહિં તને ખીક શી વાતની છે ? મનોરમા તેની પાસે આગળ આવતી. આવી વાતોથી ઘણી લયભીત થતી. શ્યામમનોહર કહેતો કે ના, મનોરમા, એમ નહિ તેં દુઃખી ઘરમાં જન્મ કેમ લીધો છે એ વાત મારા સમજવામાં નથી આવતી. પણ હા એમાં સંદેહ નથી કે તું મારા જન્માન્તરની પતિવ્રતા સ્ત્રી છે. તું આખા જગતમાં મને ત્યાં હોત તો પણ મારે ખેંચાઈ તારી પાસે આવવું જ પડત. મનોરમા, હું તારા આકર્ષણથી જ કાશી આવ્યો હતો.

આવી વાતો કહેતાં શ્યામમનોહરના હૃદયમાં જે પ્રકારના ભાવ નો પ્રેમ વણા કરતો હતો તે ભાવની સાથે મનોરમાનાં સમસ્ત સ્નેહ પ્રેમ, સેવા, અને ભક્તિ એકી સાથે મળવા છતાં પણ તુલના સમસ્ત થઈ શકતી નહોતી. પરંતુ એટલું હોવા છતાં પણ કોઈ દુઃખી પર

અતુગ્રહ અને દયા કરવાથી જે અભિમાન, અને જે તૃપ્તિ થાય છે તે અભિમાન અને તે તૃપ્તિએ એક દિવસ બાલિકા મનોરમા સાથે લગ્ન કરતી વખતે ગુપ્ત વેશ ધારણ કરીને શ્યામમનોહરના હૃદયમાં છાને માને પ્રવેશ કર્યો હતો અને હવે આજે સેંકડો ઊંઘાઓ કરવા છતાં પણ શ્યામમનોહર પૂર્ણ રૂપે તેનો ઉચ્છેદ કરી શકતો નથી. હૃદયના કોઈ અજ્ઞાત અને અંધકારમય ખૂણામાં તે બાવ પડ્યો, જ રહે છે. પણ જ્યાં તે બાવ માથું ઉંચું કરી ઉપર આવવા ઈચ્છે છે કે ત્યાં જ શ્યામમનોહર મનોરમાને ખેંચીને જોરથી પોતાની છાતી સાથે લગાવી લે છે. અને કહે છે કે: બહાલી. મને તું ઘણા જ દિવસોથી બરાબર જોતી ચાલી આવે છે, અને આજે પણ મને ઓળખવામાં તને કેમ પિલબ થાય છે. એ વાતનું મને ઘણું જ આશ્ચર્ય થાય છે. મેં તો કાશીમાં તને જોતાં જ ઓળખી લીધી હતી કે તું મારી છે. કેટલાય કલ્પો અને કેટલાય જન્મોથી તું મારી છે. આપણે જુદાં પડી ગયાં હતાં તે હવે પણ ફરી એક બીજા સાથે મળી જઈ એક થવાને માટે આવ્યાં છીએ.

મનોરમા તેના બોળામાં મોં છુપાવી કોમળ સ્વરે કહેતી કે: શું કહું? હું તમને ઓળખી શકી નથી?

ઉત્સાહ વધવાથી શ્યામમનોહર મનોરમાના શરમાયલા મોંને ઉંચું કરી પોતાના મુખની સામે લાવતો અને કહેતો કે, તે મને ઓળખી લીધો? જો ખરેખર તેં મેં ઓળખી લીધો હોય તો ફરી મારાથી આટલી બધી બહીવે છે કેમ? હું તો તારી સાથે કાંઈ ખરાબ વ્યવહાર તો કરતો નથી ને? હું તો તને મારા પોતાના કરતાં પણ વધુ ચાહું છું.

મનોરમા ફરી પોતાના પતિના બોળામાં પોતાનું મોં છુપાવીનેતી,

શ્યામમનોહર તેને ફરી પૂછતો કે: ખતાવ, તું મારાથી કેમ બહીવે છે ?

હવે મનોરમાના મુખમાંથી ઉત્તર નીકળતો નહોતો. પતિને સ્પર્શ કરીને કોઇ જુઠી વાત કેમ કરીને કહી શકે ! એમ પણ કેમ કહી શકે કે મને બીક નથી લાગતી. ખરેખર તેને ઘણી બીક લાગતી હતી. એ ભય કેટલો ખરો અને કેટલો બધો લાગતો હતો એ વાત તેના વગર બીજું કોઇ જાણતું નહોતું.

હા, અમે શું કહેતા હતા, એ કે હરિબાને આવતી જાણી શ્યામ મનોહર બહુજ પ્રસન્ન થતો હતો. તેની પ્રસન્નતાનું કારણ એ હતું કે: મનોરમાને એક સખી તો મળી ખરી. તેને એક માણસતો મળી ગયું. જેથી એ પોતાના મનની એ વાતો તેને કહી તો શકશે.

એક દિવસે મનોરમા જાપોરના હરિબાની વાટ જોઇ બેઠી હતી. આકાશમાં મેઘ છવાઇ રહ્યો હતો. અને છાંટા પણ પડતા હતા. હરિબા હજુ આવી નથી. મનોરમાએ જાણ્યું કે, વરસાદના છાંટા પડે છે એથી એ આજે કદાચ નહિં આવે. હવે સંધ્યાકાળ પણ થવા આવી હતી, તેજી આખો દિવસ એકલા બેસીને વિતાવ્યો હતો. મહા-લક્ષ્મિ પણ આજે ઘરમાં નથી. મનોરમા આજે કાંઇક સાહસ બેહોરી ધીમે ધીમે ચાલીને પોતાના પતિના વાંચનાના ખંડમાં ગઇ. જ્યાં સુધી કાંઇ કામ ન પડે ત્યાં સુધી કોઇ આ ખંડમાં આવતું નહોતું. અહીં સુધી કે મનોરમા પણ આવતી નહિં. શ્યામમનોહરે પુસ્તક નાચે મુઠી ઉંચું જોયું, અને કહ્યું: કેમ આજે તારી સખી આવી લાગતી નથી !

મનોરમા—ના.

શ્યામમનોહર—એટલે જ તને હું યાદ આવ્યો હોઇશ ! મનોરમા કાંઇક હસી. એ વખતે તેના મનનો ભાવ એવો હતો કે મનમાં તો

તમારું ધ્યાન સદાય હોય છે, પણ તમારી પાસે આવવાનું સાહસ થતું નથી. તેણે કહ્યું: આજ વરસાદને લીધે એ આવી નહિ હોય.

શ્યામમનોહર એમ નથી. આજ કાકાની નાની પુત્રી નિર્મલાને તેનાં સાસરીયાં જોવા આવ્યાં છે, તેનો વિવાહ કરવાનો છે, એટલે આજે તે ત્યાં ગઇ હશે.

મનોરમા-હા, એમ પણ હોય.

કેટલીકવાર શાંત રહી શ્યામ મનોહરે કહ્યું: શું કહું, મને એ વાતનું ધણું જ દુઃખ થાય છે કે, આપણે જુદાં રહી બિલ્કુલ પારકા જેવાં થઇ ગયાં. આજે મામી ક્યાં છે ?

મનોરમા-એ પણ કદાચ ત્યાં જ ગયાં હશે.

શ્યામમનોહર શાંત બની, કાંઇક વિચાર કરવા લાગ્યો. મનોરમા ધીમે ધીમે આગળ વધીને તેની પાસે જઇ બેઠી અને પૂછ્યું કે: આપ શા વિચારમાં પડી ગયા, એ તો કહો ?

શ્યામમનોહરે હસીને મનોરમાનો હાથ ખેંચી પોતાના હાથવતી તેનો હાથ પકડ્યો અને ધીરે ધીરે દહેવા માંડ્યું: ના, કાંઇ એવી વાત નથી. હું એજ વિચાર કરી રહ્યો હતો કે નિર્મળાનો વિવાહ થવાનો છે, અને કાકાએ મને એની ખબર પણ ન આપી, અને મામીને બોલાવી લીધી. એના મનમાં તો આપણે બન્ને જણ પરભાર્યાં હતાં.

શ્યામમનોહરના મનમાં કાંઇક લાગણી થયેલી જણાતી હતી. મનોરમા તે સમજી અને બોલી, મને આપે આપના ચરણોમાં સ્થાન આપી તમે એવા પરાયા થઇ ગયા છો. નહિંતો કદાચ આટલા દિવસોની અંદર તો તમારો મેળ થઇ ગયો હોત.

શ્યામમનોહર હસીને કહ્યું. નહિં; મેળ કરવાની જરૂર પણ નથી. કાંઇ એમ તો છે જ નહિં કે તારાથી જુદો પડીને હું કાકાની

સાથે મેળ કરી વધુ સુખી થાઉં, આપણે તો આમજ સારું છે. જે વખતે મેં મારો વિવાહ કર્યો હતો, તે સમયે જો હું કાકાની સલાહ લેત તો મને લાગતું નથી કે હું તને મેળવી શકત એકાદ પશુવિન તો તે જરૂર નાંખત. ગમે તો કુળનો ઝમડો કાઢત કે ગમે તો વંશનો અખેડો ઉભો કરત. કાંઈ ને કાંઈ રીતે વિવાહમાં અડચણ જરૂર થાત.

મનોરમા બચભીત બની, આ વખતે સંધ્યાકાળનો સમય હોવાથી ઘરમાં અંધારું થયું હતું એટલે શ્યામમનોહર તેનો ચહેરો બીલકુલ જોઈ શક્યો નહિ, તેનો જે હાથ તેના હાથમાં હતો, તે હાથ પશુ કંપી ઉઠ્યો હતો. એ રીતે મનોરમાએ પોતાના એ હાથથી પોતાના મનની બધી વાતો બાજુ શ્યામમનોહર આગળ પ્રકટ કરી દીધી.

શ્યામમનોહરે હસીને કહ્યું : હવે તું સમજી ગઈ હઈશ કે મેં કાકાની જે સલાહ ન લીધી એ સારું થયું કે ખોટું ?

કેટલીકવાર પછી મનોરમાએ કહ્યું : હું શું બાણું ! પણ હા, હું એ તો બાણું છું કે, તમને મારા જેવી સેંકડો, હજારો દાસીઓ મળી શકત

શ્યામમનોહરે મનોરમાનો કેમળ હાથ ધીમેથી ડબાવીને કહ્યું, હું એ સર્વ કાંઈ પણ બાણુંતો નથી, હું તો એ બાણું છું કે, મારે એક દાસી છે અને એ દાસીના અભાવની વાતનો હું વિચાર પણ કરી શકતો નથી. સેંકડો હજારોની વાતનો તો તું વિચાર કરી શકે છે.

બીજે દિવસે હરિબા આવી, પણ તેના મુખનો લાવ કાંઈક જુદાજ પ્રકારનો હતો. તેણે રાજની માફક જગરદસ્તી મળું દબાવીને સખી સખી કહી મનોરમાને પજવી નહિ, તેમ વારંવાર રમવા માટે પતાં લાવવાનો પણ તેણે આગ્રહ ન કર્યો. તે મોં ચઢાવી ચાંત રીતે એક સ્થળે બેસી રહી.

મનોરમા-સખી કાલે તું કેમ ન આવી ?

હરિયા-હા બહેન, કાલે બહુ કામ હતું. પેલા ઘરમાં નિર્મલાને વિવાહ થવાનો છે ને.

મનોરમા-હા સાંભળ્યું છે. બધું બરોબર થઈ ગયું ?

હરિયાએ મનોરમાના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપતાં તેના મેં સામે જોઈ કહ્યું. સખી એક વાત પૂછું ખરી વાત કહેશે ?

મનોરમા-કયી વાત ?

હરિયા-જો સાચે સાચું કહું તો તો પૂછું, નહિં તો ફરી પૂછવાથી શો લાભ ?

મનોરમા કાંઈક ચિંતાતુર બની, તેણે કહ્યું કેમ, સાચી વાત કેમ નહિં કહું ?

હરિયા-ત્યારે તને મારો વિશ્વાસ તો છે ને ?

મનોરમા-હા, કેમ નહિં ?

હરિયા-ઠીક તો કહે કે, શ્યામ મનોહરનો તારા ઉપર કેટલો પ્રેમ છે ?

મનોરમાએ કાંઈક શરમાઈ ન કહ્યું, મારા ઉપર એ બહુ જ દયા રાખે છે.

હરિયા-ના, એમ દયાની વાત નથી. હું પૂછું છું કે એ તારા ઉપર ખરે પ્રેમ રાખે છે કે નહિં.

મનોરમા હસી પડી, એ તો હું કેમ કરીને જાણી શકું કે ખૂબ પ્રેમ રાખે છે કે થોડો ?

હરિયા-તું ખરેખર નથી જાણતી ?

મનોરમા-ના.

ખરી વાત છે. મનોરમા એ વાત નથી જાણતી. હરિયા વિચારમાં પડી ગઇ. તેણે માથું હલાવી કહ્યું: સ્ત્રી એ ન જાણે કે તેના ધર્મીને પ્રેમ તેના ઉપર કેટલો છે. બસ એ વાત મારા માન્યામાં નથી આવતી, મને કાંઈક બય લાગે છે? એ સમયે હરિયાના મુખપર જે ભાવ હતો તેમાં એક આંતરિક શંકા છુપાયલી હતી. એ વાત સમજી મનોરમા પણ કાંઈક શંકાશીલ બની. તેણે કહ્યું: કેમ માન્યામાં નથી, આવતી? બય શાનો?

હરિયા—એ વાત કોઈ બીજે દિવસે કહીશ.

થોડીવાર પછી મનોરમાની દાઢીપર હાથ મૂકીને હરિયાએ કોમળ સ્વરે કહ્યું: કેમ સખી, આટલું રૂપ, આટલા ગુણ, આટલી ખુદ્દિ હોવા છતાં પણ શું આટલા દિવસ સુધી તું ધાસ કાપતી હતી? મનોરમા હસી પડી.

ત્રિકાળદર્શક દર્પણનું બીજું વૅલ્યુમ

અમત્કૃતિ જ્ઞાનદર્શક વિદ્યા
કિવા

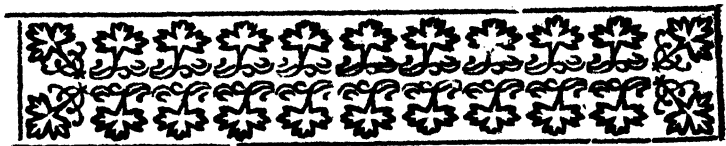
આકર્ષક ગુપ્ત સિદ્ધિદાયક જ્ઞાનનો ભંડાર

બહાર પડયું છે. યોગવિદ્યા, મંત્રવિદ્યા, બ્રહ્મજ્ઞાન, માનસ વિદ્યા, થોટ રીડીંગ, દંપત્તે વિજ્ઞાન વિગેરે ભાગ ૧૩,

અનેક પ્રયોગોનો સંગ્રહ કીંમત રૂ. ૫—૦—૦

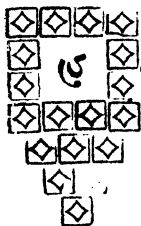
વધુ માટે આ પુસ્તકમાંજ જાહેરખબર વાંચો.

બાળ્યોદય આફ્રીસ—અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૬ કું.

હરિશંકરને સોમનારાયણે કહેલી ગુપ્ત વાત

જુ સુધી કોઇ વાત ઉઘાડી પડી નહોતી. એ હરિશંકર પંડ્યાના મનમાં જ છુપાયેલી હતી. એક મનુષ્ય હતો જે જોવામાં તો બહો માણસ જણાતો હતો, પણ તેનાં કપડાં ફાટલાં તુટેલાં, જુનાં હતાં તે આજ બે ત્રણ દિવસથી ત્યાં આવવા લાગ્યો અને બાહ્યણી સુનોચનાની સાથે ગુપ્ત્યુપ કાંધક વાતો કરીને ચાલ્યો જતો હતો. સુનોચના જાણતી હતી કે હરિશંકર એ જાણતો નથી, પણ તેને આ વાતની ખતર પડી ગઈ હા.

આજે બપોરના હરિશંકર અને તેના કા. વિનોદભાઈ બંને ઘરમાં શેતરંજ રમતા હતા. એઠલામાં અંદર બારણા આગળ કાંક શેરખંડોર થતો સંભળાયો જાણે કોઇ ભગ સ્વર જ્વાળી બિલા માગી રહ્યું છે અને બીજો કોઇ નકશ સ્વરે તીવ્ર બાષાગાં રિસ્કાર કરી બય ખતાત રહ્યું છે. એક અ હતો, બીજો પુરુષ હતો. હરિ શંકરે કહ્યું: માકા બારણે આ શા ખેડો મચી રહ્યો છે! વિનોદ- કાકાએ કહ્યું: જુઓ સંભાળો, આ સોગરી મરી, ફરી થોડીવાર કાંધ

ન સંભળાયું, વળી થોડીવારે પાછો ધરમાં શોરમકાર થતો સંભળાયો, આ જોઈ હરિશંકરે ઉઠી ઉભા થઈ કહ્યું જરા ઉભા રહો હું જોઈ આવું.

કાઠા વિનોદે તો તેનું લુપ્ત પકડી કહ્યું. જો, તારી આજ હારી ગઈ. હરિશંકર વળી બેઠો. પથુ ઘોંઘાટ તો કાઠ રીતે ચમતો જ નહોતો. લાચાર થઈ હરિશંકર ફરીવાર પથુ ઊઠી ઉભો થયો. ખાસજે જતાં જ જુએ છે તો સુલોચના બંને હાથે એ માણસના પગ પકડી બેઠી છે અને એ જુઓ પાડી પડીને કહે છે કે: મારી વાત માન, નહિં તો હું તને જો કાંઈ કહું છું તેજ કરીશ.

સુલોચના રડતી રડતી કહેતી હતી કે, મને ક્ષમા કરો, તમે એક વાર તો મારો સર્વનાથ કરી જ દીધો છે, હવે તો જરા સુખે બેસવા દો, મને નષ્ટ ન કરો.

તે કહેતો હતો. તારી છાંકરી આવા મોટા માણસની સાથે પરણી છે, છતાં તું મને જો હજાર રૂપિયા નહિં આપે? બસ, મને રૂપિયા મળી જાય તો હું ચાલ્યો જઉં.

સુલોચનાએ કહ્યું: તું દારૂડીયો અને બદમાશનો છે. જો હજાર રૂપિયા તારા હાથમાં ફેટલા દિવસ રહેશે? તું તો ફરી આવશે અને ફરી રૂપિયા માગશે. ગમે તેમ હો, પણ હું તો તને રૂપિયા નથી આપવાની.

તેણે કહ્યું: હું દારૂ પીવો છે હી દમશ. ધધો રોજગાર કરીશ, અને ફરી હું કદી તારી પાસે રૂપિયા માગવા નહિં આવું.

સુલોચનાએ તેને એ વાતનો કશો ઉત્તર ન આપ્યો અને જામીનપર માથું મુકી પગે લાગી તેને કહ્યું: મારા ઉપર દયા કર મારાથી રૂપિયાના માગણી મનોરમા પાસે નહિં થઈ શકે.

આ બંનેમાંથી કોઈએ જોયું નહિ કે હરિશંકર આવી પાસે જ ઉભો છે. એથી એ લોકો મોટેથી એ વાતો કરી રહ્યાં હતાં. હરિશંકર એમની છોક પાસે ગયો, તેને જોઈ બંને જણ ચમક્યા. હરિશંકરે એ અજાણ્યા માણસના પાસે જઈ પૂછ્યું કે તું કેના હુકમ થી આ મકાનમાં પેઠો છે ?

પહેલાં તો એ માણસ કાંઈકવાર સુધી શીવાઈ જઈ જાતોમાતો ઉભો જ રહ્યો. પણ બ્યારે એ સમજી ગયો કે મેં જે કાંઈ કહ્યું છે તે ગેર કાયદેસર છે, ત્યારે તે ત્યાંથી નાસી જવાનો લાગ શોધવા લાગ્યો, પણ હરિશંકરે એકદમ તેનો હાથ પકડી લીધો અને જોરથી ખૂમ પાડી પૂછ્યું : તું કેના હુકમથી અહીં આવ્યો છે ?

ત્યારે તેણે જાણ્યું કે અહીંથી નાસવાનો કોઈ ઉપાય નથી. ત્યારે તેણે કાંઈક સાહસથી કહ્યું : હું સુલોચનાના પાસે આવ્યો હતો.

આ માણસના મોંમાંથી દારૂની ઘણી જ ખરાબ ગંધ આવી રહી હતી, અને તેના આખા શરીર ઉપર હીનતાના અત્યાચારની મહિન છાયા પડેલી જણાતી હતી. હરિશંકરે ગુસ્સાથી તિરસ્કારથી કંઈકે કંઈકે કહ્યું : પણ તું કેના હુકમથી અહીં આવ્યો ?

તે બોલ્યા-હુકમ કેવો ?

હવે એ માણસના ચહેરાનો ભાવ કાંઈક બદલાઈ ગયો. જાણે તેને યાદ આવી ગયું હોય કે પૂછનાર પર મારું કાંઈક જોર ચાલે તેમ છે, અને આ મકાન પર પણ મારો કાંઈક હક છે. એ પ્રકરનો ઉત્તર સંભળી હરિશંકરને વધુ ક્રોધ થયો તેણે ખૂમ પાડી કહ્યું, બદમાશ, દારૂડીયા, જાણે છે કે, હું તને હમણાં જ જેલમાં મોકલી શકું તેમ છું.

એ આદમીએ પણ મોં ચઢાવી કહ્યું, હા, હા, બધું જાણું છું.

હરિશંકર તેને મારવા માટે તૈયાર થઇ ગયો. બોલ્યો, સર્વ જાણે છે! ચાલ, હમણાં જ તને પોલીસમાં મોકલી દઉં છું.

એ માણસે કંઈક હમીને એ પ્રકારનો બાવ પ્રકટ કર્યો; જાણે પોલીસ પાસે જનામાં તેને કંઈ જ અડચણ નથી. તેણે કહ્યું. હમણાં જ લઇ જશો કે?

હરિશંકરે તેને ધક્કો મારીને કહ્યું, હા, હા, હમણાં જ. ધક્કો સંભાળીને અને સ્થિર થઇને તેણે ગંભીર બાવથી કહ્યું, પિતૃત્વ, તમે એકદમ આટલી ધી ગાદાદુરી ન બતાવો. ગમે તો તમે મને પોલીસ પાસે લઇ જાઓ કે માણામાં લઇ જાઓ, પણ એ રા વિચાર કરજો. તમને ખબર છે કે હું તમને બનારસમાં રહેવું જુલાવી ઇશ.

હરિશંકરે ગુસ્સાથી કહ્યું, હવે ચાલ ચાલ, મને કાશીમાં રહેતાં આલીસ વર્ષ થયા છે, આ આવ્યો છે મને કાશીમાં રહેવાનું જુલાડી દેવ !

હરિશંકરે ધાર્યું હતું કે, આ માણસ મને ગુન્ડાઓની ખીક બતાવ્યા આવ્યો હશે. ઘણા જાહેર આવી વાતેથી બહી જાય છે, પણ હરિશંકર તો ઘણા વિવેચક કાશીમાં રહેતા હતા, તેને આવી વાતોનાં તો ભય હતો નહિ. એવી કોધપૂર્વક કહ્યું, આવ્યા છે. અમને ગુન્ડાપણું બતાવ ?

તે બોલ્યો, નહિં પિતૃત્વ, એ ગુન્ડાપણું નથી, હમણાં જ તમે મને પોલીસમાં લઇ જાઓ, ત્યાં જઇ હું બધું બતાવી આપીશ,

હરિશંકર-ત્યાં શું બતાવના છે ?

તે માણસે કહ્યું: હું જે જાણું છું તે ત્યાં બતાવીશ કે, તમારે બનારસમાંથી નાહા વગર છુટકોજ નહિ થાય, હું એવી વાતો જણાવીશ

કે જેથી તમારી આખી નાતના લોકો એ સાંભળી તમને નાન બહાર મુકશે, તમે બ્રાહ્મણ મરી શુદ્ર થઇ જશો.

હરિશંકર—મને નાત બહાર કોણ મુકનાર છે, શુદ્ર કહેનાર કોણ છે ?

તેણે કહ્યું, પંડિતજી, નારાજ ન થાઓ. ખરેખર તમે નાતમાંથી બ્રહ્મ થયા છો, તમે એકલા જ બ્રહ્મ થયા છો. એમ નહિં, પરંતુ આજ સુધીમાં જેટલા બધા માણસો વિશ્વાસથી તમારી પાસે આવ્યા છે. ત્રણ કર્ષથી જેટલા લોકોને તમારે ત્યાં તમે જમાડ્યા છે, એ સર્વ પણ બ્રહ્મ થયા છે. હું એ સર્વ લોકોને જઇ એ વાત કહીશ.

આ સાંભળી હરિશંકરના મનમાં પણ કાંઇક બય ઉત્પન્ન થયો. બયનું યથાર્થ દારણ સમજવા પહેલાંજ તેનો તીવ્ર સ્વર મંદ પડી ગયો. તો પણ તેણે કહ્યું, શું મેં લોકોને વટલાવ્યા છે ?

તે માણસે કહ્યું: હાં, અને એ વાતને સાખીત કરવાનું મારે માથે છે.

હરિશંકરે નરમ પડીને ધીમેથી કહ્યું, અરે બાઇ વાત શી છે, જરાતો કહે.

એ માણસે હસીને કહ્યું, તમે એકલાજ સાંભળવા ઇચ્છા રાખો છો કે, બીજા દસ પંદર માણસોને બોલાવી લાવવા છે? હું તો કહું છું કે, બીજા પાંચ દસ માણસોને બોલાવી લાવો. પડોશના પાંચ પંદર માણસ આગળ આ વાત કહીશ તો ઠીક પડશે.

હરિશંકરે તેનો હાથ પકડી કહ્યું, બાઇ, શુરસો ન કર. મેં તારી સાથે બહુ અન્યાય કર્યોછે, એ વાત ઉપર તું ધ્યાન ન આપ, આવ, અંદર આવ.

ત્યાંથી જન્મે જણુ ધરમાં જન્મ એક ખંડમાં બેઠા, હરિશંકરે પૂછ્યું: કહે ત્યારે શી વાત છે ?

તેણે પૂછ્યું: આ સુલોચના જેના હાથની તમે રસોઇ જમો છો એ તમને ક્યાંથી મળી હતી ?

હરિશંકર-અહીંથી જ મળી છે, તે કોઇ દુઃખીની કન્યા હતી. મેં એને મારે ત્યાં આશ્રય આપ્યો છે.

તેણે કહ્યું: હું એ નથી કહેતો કે, તમે ધનવાનને તમારે ત્યાં આશ્રય આપ્યો છે, પણ એ વાત તો કહો કે, તમે કદી પણ તપાસ કરી હતી કે એ કંઈ નાતની સ્ત્રી છે ?

હરિશંકરના ચહેરાનો રંગ એકદમ શીકો પડી ગયો. તેણે કહ્યું: એ બ્રાહ્મણની કન્યા હતી. શુદ્ધ આચરણ વાળી હતી એના હાથની રસોઇ જમવામાં શો બાધ હતો ?

તેણે કહ્યું, એ તો ઠીક છે. કે એ બ્રાહ્મણની કન્યા છે, અને વિધવા છે. પણ એ તો કહો કે જે સ્ત્રી પોતાનું ધરખાર છોડી બીજાની સાથે નીકળી જાય, તેને પણ તમે શું શુદ્ધ આચરણ વાળી કહેશો? અને તેના હાથની રસોઇ જમશો ?

હરિશંકરે જીભ દાંત વચ્ચે ડબાવી કહ્યું, શિવ ! શિવ ! અરે એના હાથનું તો કોઇ શી રીતે જમી શકે ?

તેણે કહ્યું, એ તો હું પણ કહું છું. પંદર સોળ વર્ષ થયાં એ સુલોચના ત્રણ વર્ષની પ્રાવણી છોકરી લઇને ધરમાંથી નીકળી ગઇ હતી અને તેને આશ્રય આપી તમે પોતે વટલાયા છો અને સાથે સાથે બીજા ધણા માણસોને ધર્મ શ્રષ્ઠ કર્યા છે.

હરિશંકર-એની સાબીતી શી ?

તેણે કહ્યું—સાબીતી કેમ નહિં ? તેને માટે તમારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, જેની સાથે તે ધરમાંથી નીકળી ગઇ હતા તે તેનો પ્રીતિપાત્ર સોમનારાયણ મટ હજી જીવતો છે.

હરિશંકર ફેટલીવાર સુધી તો તેના મોં સામે જોઇ જ રહ્યો. તેમણે ધાર્યું કે કદાચ આ જ સોમનારાયણ હશે. તેમણે પૂછ્યું. શું તમારું જ નામ સોમનારાયણ છે ?

એ માણસે તો પોતાનાં પહેરેલાં મેલાં કપડાંથી પણ વધુ મેલાં, ગંદાં કપડાંની અંદરથી છિન્ન બિન્ન થયેલું જનોઇ કાઢીને બતાવ્યું. અને હસતાં હસતાં કહ્યું, હું તો બ્રાહ્મણ છું. હરિશંકર કાંઇક આધા ખસીને બેઠા પછી કહ્યું, તને જોતાં તો જણાય છે કે, તું તો કોળી વાધરી છે ! હીક, નમસ્કાર.

તે માણસને આ સાંભળી ક્રોધ ન થયો. તેણે કહ્યું : નમસ્કાર ! તમારું અનુમાન બોલું નથી. તમે મને કોળી વાધરી કહી શકો છો, મુસલમાન કે ખ્રિસ્ત પણ કહી શકો છો. હું નાત જાત કાંઇ માનતો નથી, હું તો પરમહંસ છું.

હરિશંકર—તું તો મહા પાખાંડી જણાય છે.

તેણે કહ્યું : મને એવું કહેવાની કાંઇ જરૂર નથી, કેમકે આથી પહેલાં ઘણા લોકોએ અત્યંત કરીને મને એ વાત કહી છે. હું હાલ પણ એ વાત સમજી શકું છું કે : પહેલાં હું કેવો હતો, અતઃ હવે કેવો થઇ ગયો છું. પણ એ વાત તો સાચી છે કે હું જ સોમનારાયણ છું.

હરિશંકરનો રહે-ના ક્રોધથી લાલચોળ થઇ ગયો. તેણે ઘણી જ મૂશ્કેલીથી પોતાના મનનો ખાવ છુપાવતાં કહ્યું : ઠીક, એ વાત કહે કે હવે તું શું કરવા ધારે છે ? તું સુસોચનાને લેવા આવ્યા છે ?

સોમનારાયણ—જી નહિં. એથી તો આપને ખાવા પીવાની

પાછી અડચણ પડશે, હું એવો અધમ નથી.

હરિશંકરે, આ વાત સહન કરી લીધી. વળી પૂછ્યું. તો કહે કે હવે તારી શી ઇચ્છા છે ? અહીં કેમ આવ્યો છે ?

સોમનારાયણ-મારે તો માત્ર રૂપિયા જોઈએ છીએ. મારી પાસે એક પૈસો પણ નથી, હું ઘણા કષ્ટમાં છું, એથી હું અહીં આવ્યો છું. બસ, મને હજાર બે હજાર રૂપિયા મળે તો હું જાનો માનો અહીંથી ચાલ્યા જઉં.

હરિશંકર-હીક. એટલા બધા રૂપિયા તને કેણુ આપશે ?

રામનારાયણ-જેને ગરજ હશે તે એની મેળે આપશે. સુલોચનાનો જમાઇ આપશે, તે ઘણો મોટો માણસ છે.

હરિશંકર એની આવી વાતો સાંભળી મનમાં મનમાં ઘણુંજ ચકિત થયો. સમજ્યા કે, આ માણસ મોટો ધુતારો અને ખટપટીયો લાગે છે. તેમણે કહ્યું બાઇ, હું તો ગરીબ માણસ છું. મેં તો એટલા બધા રૂપિયા કદી આપે જોયા પણ નથી. પણ હા, એ ખરો ખર છે ? સુલોચનાનો જમાઇ આપી શકે ખરો. પણ એ આપશે નહિં. તું તેને ઝાળખતો નથી. બે હજાર રૂપિયા તો રહ્યા, પણ તું તેને ખીક ખતાવીને તો એક પાઇ પણ મેળવી શકું તેમ નથી. હું સમજ્યો કે તું બુદ્ધિમાન છું. પણ તે તો તારાથી પણ વધુ બુદ્ધિમાન છે, એથી તું ગમે તે જાળ દેલાવશે પણ તારું કામ ત્યાં નહાશે નહિં.

પહેલાં તો સોમનારાયણ કાંઇક વાર સુધી હરિશંકરના મોં સામે જોતો રહ્યો, ફરી હસીને બોલ્યો, હીક જોઈ લેવાશે. એ વાતતો હું સમજી ગયો. હું યત્ન કરીશ, પછી યત્ને ક્રૂતે યદિ ન સિદ્ધિયતિ.

હરિશંકર વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો. બસ કર હવે, દેવબાપાને વધુ અપાવત્ર ન કર.

સોમનારાયણે કહ્યું, જેવી આગા, પણ હવે હું વધુ રોકાઈ શકું તેમ નથી, આપ મને સુલોચનાના જમાઇનું ઠેકાણું બતાવો.

હરિશંકરે કહ્યું, બાઈ, ઠેકાણું તો તું સુલોચનાને પૂછ.

સોમનારાયણ—એ તો નહિં બતાવે, પણ તમે બતાવો.

હરિશંકર—જો હું ન બતાવું તો ?

સોમનારાયણે શાત થઈ કહ્યું, ના, આપ જરૂર ઠેકાણું બતાવ—શોજ. અને આપ ઠેકાણું નહિં આપો તો હું શું કરીશ તે તો મેં આપને પહેલેથી જ કહી દીધું છે.

હરિશંકરનું મુખ સફાઈ ગયું, તેણે કહ્યું, મેં તો તાર્ કાંઈ પણ બગાડ્યું નથી ને ?

સોમનારાયણ—ના, આપે તો માર્ કાંઈ પણ બગાડ્યું નથી એથી જ હું આપને એક કામ કરવાનું કહું છું કે, જો આપ મને તેનું નામ ઠેકાણું બતાવી દેશો તો હું ત્યાં જઈ જમાઈને જે ચાર આશિર્વાદ સંભળાવીશ અને છોકરીને એક વાર જોઈ આવીશ. બહુ દિવસથી મેં તેને જોઈ પણ નથી.

હરિશંકર મનમાં ખી ખી ગયો હતો, પરંતુ તેણે સાહસ કરીને કહ્યું, હું તમને મદદ નહિં કરું, તમારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરો, મારાથી અજ્ઞાણે એક પાપ થઈ ગયું છે તો એને માટે હું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ. પછી મારે શી વાતનો ભય છે.

સોમનારાયણ—જો આપને કેઈ વાતની ખીક ન હોય તો પછી હું આજેજ બધા પંડ્યા લોકોને ત્યાં જઈ આ વાત કહી આવીશ. તે પછી બની શકશે તે રીતે સુલોચનાના જમાઈનું ઠેકાણું મેળવી ત્યાં જઈશ અને ત્યાં પણ સર્વની આગળ એ વાત કહી આવીશ. ઠીક થઈતી, નમસ્કાર, હવે હું જઈ છું.

ત્યારે તે ખરેખરે ઉભો થઈ ચાલવા લાગ્યો, ત્યારે હરિશંકરે તેનો હાથ પકડી ફરી બેસાડ્યો અને ધીમેથી કહ્યું કે, ભાઈ, હું સમજી ગયો કે તું સહજમાં જીવ છોડી એવો આસામી નથી, ઠીક, તું નારાજ ન થા, મારી વાત સાંભળ, હમણાં તો તું આ વાતને અહિંજ રહેવા દે, આગળ વધાર નહિં, ફરી પાંચ સાત દિવસ પછી આવજે, ત્યારે જે થાય તે ખરૂં, જોઈ લઈશું.

સોમનારાયણ-પણ એ યાદ રાખજો કે, એ દિવસે પછી આમ ફેરો પાડવાથી કામ નહિં નભે હોં ?

હરિશંકરે તીવ્ર દૃષ્ટિથી તેની સામે જોઈ કહ્યું, કેમ ભાઈ, શું તું ખરેખર આજ્ઞાથી છે ?

સોમનારાયણ-હા.

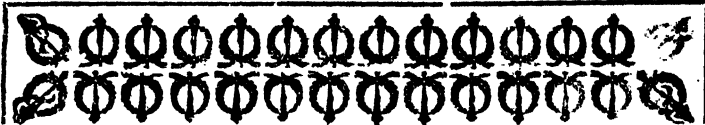
હરિશંકરે નિસાસો મૂકી કહ્યું, આશ્ચર્ય છે; ઠીક, સાત આઠ દિવસ પછી ફરી આવજે, પણ ત્યાં સુધી કોઈને પણ આ વાત ન કરીશ હોં, સમજ્યોને !

સોમનારાયણ-‘ જી હાં, ’ કહી તે ત્યાંથી ગયો. એ ચાર પગલાં આગળ જઈ વળી પાછો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે સારી વાત છે. પણ એ રૂપિયા તો મને આપો, મારું પૈસાનું પાકીટ કોણ જાણે કે આજે ક્યાં પડી ગયું ? આમ કહી તે દાંત કાઢી હસવા લાગ્યો.

હરિશંકર તો ક્રોધથી તેની સામે જોવા પણ ઇચ્છતા નહોતા. તેમણે જાને માને એ રૂપિયા કાઢીને તેના હાથમાં મૂકી દીધા, જે તેણે ઝટ લઈને કેઢે ખોસી ત્યાંથી ચાલતો થયો.

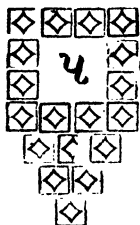
સોમનારાયણ તો ગયો પણ હરિશંકર તો ઘણી વાર સુધી જાને માને ત્યાંજ બેસી રહ્યો. તેનું આખું શરીર કંપી ઉઠતું. જાણે હજારો વીંછીઓના ચટકાની વેદના થતી હોય તેવો અનુભવ કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

સુલોચના ગુમ.

પુ. સુલોચના ક્યાં છે ? આજ ત્રણ દિવસથી હરિશંકરે ખાવું પીવું, સવું, પૂજા પાઠ કરવી, યાત્રાગુઓને શોધવા, તેડી લાવવા બધું છોડી આખું કાશી ફરી વળ્યો, પણ તેને કંઈ સુલોચનાનો પત્તો ન લાગ્યો, અંતે લાચાર થઈ તે ઘેર આવ્યો, અને પોતે નિરાશ થઈ કહેવા લાગ્યો કે, હે વિન્ધેશ્વર ! આ કેવું દુર્ભાગ્ય ! હું તો એક અનાથ પર દયા કરવા ગયો હતો, પણ તેને લીધે તો મેં કેવું મહા પાપ માથે બેસી લીધું.

હરિશંકરની ગલીમાં જ ખૂણામાં વિનોદકાકાનું ઘર હતું, હરિશંકરે ત્યાં તપાસ કરી તો કોઈ ન મળે, તેણે યુમ માની, કાકા ઘરમાં છોકરો ? કોઈએ ઉત્તર ન આપ્યો એટલે હરિશંકર અંદર ગયો, ત્યાં જઈ તેણે જોયું તો વિનોદકાકા એક દીવાના પ્રકાશમાં પોતાની સામે શેતરંજ ખીજાવી એકલા બેઠાં હતા. તેમણે ત્યાં જઈ કહ્યું. કાકા, શું એકલા જ શેતરંજ રમ્યા કરો છો !

વિનોદે તેની સામે જોઈ કહ્યું આવ બાઈ, જરા આ ચાલતો બતાવ-

હરિશંકરે વિરક્ત બની મનમાં ને મનમાં તેને કાંઠક કહ્યું કે:
અહીં તો મારી નાંત જાત અચવાનો સંભવ જણાતો નથી અને કાકા
તો કહે છે કે: શેતરંજની ચાલ અતાવ

વિનોદે અધુરું સાંભળ્યું ના સાંભળ્યું કરી પૂછ્યું, શું કહ્યું ?

હરિશંકરે કહ્યું: એ દિવસની વાત તમે જાણી ?

વિનોદ-કયી વાત ?

હરિશંકર-તે દિવસની વાત, જે દિવસે મારા ઘરમાં બપોડો થયો
હતો તે દિવસની વાત.

વિનોદ—ના બાપ મેં બરોબર તો નથી જાણી. મને લાગ્યું
હતું કે એ ઝપડો તો ઘણો ધીરે ધીરે થયો હતો. પણ એ દિવસે
તો તારી બાજી બહુ દબાયલી હતી.

હરિશંકરે મનમાં ને મનમાં ખીજવાઇ ને કહ્યું: હા, બાજીતો
બહુ દબાયલી હતી પણ એ દિવસની કાંધ વાત સાંભળી હતી ?

વિનોદે કેટલીકવાર વિચાર કરી કહ્યું: ના મેં તો ઘણે ભાગે
કાંધ પણ સાંભળ્યું નહોતું. ઠીક, તે વખતે તો એટલી ધીરે ધીરે વાત-
ચિત થતી હતી કે હું કેવી રીતે સાંભળી શકું ! પણ યાદ છે કે એ
દિવસે ખેલ કેવો જામ્યો હતો ? તું તારા વજરને તો કોઇ રીતે બ-
ચાવી જ શકતો નહોતો. જુઓ, આ ખેલ હતો. જરા આને બચાવ
જોઈ કેવો બચાવે છે ?

હરિશંકરે ખીજવાઇ કહ્યું: વજર ગયો ચૂલ્હામાં ! હું એ પૂછ્યું
હું કે એ દિવસના કોઇ પણ વાત તમે સાંભળી નથી ?

વિનોદે હરિશંકરના ખીજવાયલા મુખ સામે જોઈ કહ્યું: શું જાણું
બાપ. મને તો કાંધ યાદ નથી.

હરિશંકરે કેટલીક વાર સુધી ચુપ થઇ ગંભીર લાવથી કહ્યું:
હીક, સંસારનું બીજું કોઇ કામ કરો કે ન કરો, પણ પરલોક ને
તો માનો છોને?

વિનોદ: હા, માનું છું. કેમ નહિં !

હરિશંકર-તો પછી તમે પરલોકને માટે કાંઈ કામ કર્યું છે ?
એકેય દિવસ કોઇવાર મંદિરે ગયા છો ?

વિનોદે કાંઈક આશ્ચર્ય પામી કહ્યું: વાહ, આ કેવી વાત ! શું હું
કદી મંદિરમાં નથી ગયો ? બહુવાર ગયો છું

હરિશંકરે ગંભીર બની કહેવા માંડ્યું: તમને વીસ વર્ષ કાશી
માં રહેતાં થયાં, પણ જણાય છે કે તમે વીસ દિવસ પણ કોઇ દેવનાં
દર્શન નથી કર્યાં. પૂજા પાઠની તો વાત જુદી.

વિનોદે કહ્યું, ના, વીસ દિવસથી તો વધારે વિવિધ દર્શન કરવા
ગયો છું. પણ ભાઈ, તને શી ખબર ! મને બીલકુલ સમય મળતો
નથી, એથી પૂજા પાઠ કાંઈ પણ થઇ શકતું નથી, જુએ ને; સવાર
થતાં જ શંભૂ મિશ્ર સાથે એક બાજુ રમતી પડે છે. તે બહુ સાફ
રમે છે. બપોરે એક બાજુ રમતાં તો બપોરનો વખત થઇ જાય છે.
એ પછી ન્હાઈ, ઘોઘ નિત્ય કાર્ય કરીને પછી જમું છું, જમતાં
જમતાં સંધ્યાકાળ થઇ જાય છે, અને પછી શું ? હું, ગંગા પાડે
ગમે તે કહે, પણ તેનો ખેડ તો વખાણ કરવા લાયક છે. તે દિવસે
તો તેણે મન મ્હાતજ કરી લીધો હતો, એક તરફથી ઘોડો અને બીજી
તરફથી હાથી લઈ મિલકુત દબાવતો જ ચાલી આવ્યો, હું તો સમ
જ્યો કે.....

હરિશંકર-હવે જવાદો એ વાત. બપોરે તમે શું કરો છો ?

વિનોદ-અપોરના વખતે સોમા પંડ્યાની સાથે, તેના બંને હાથી...
અસ એ સમયે જીઓને...

હરિશંકરે બહુજ ખીજવાઇને વચમાં જ કહ્યું: અસ રહેવા દો,
રહેવા દો, અપોરે સોમનાથ પંડ્યા અને સંધ્યાકાળે શંભુનારાયણની
એઠકમાં, અસ ફરી તમને સમય મળે ક્યાંથી ?

વિનોદ ચુપ રહ્યો. હરિશંકરે આગળ કહેવા માંડ્યું: પણ કાકા,
હજી દિવસ તો બહુ રહ્યો નથી. હવે તમારે પરસોડને માટે પણ
તૈયાર થઇ જવું જોઇએ. અને તેની પણ થોડી ઘણી ચિંતા કરવી
જોઇએ. તમે ત્યાં શેતરંજનાં મોહરાં તો તમારી સાથે લઇ
જવાના કે નહિં ?

વિનોદ હસી પડ્યો. તેણે કહ્યું: ના ભાઇ, શેતરંજનાં મોહરાં
તો હું મારી સાથે નહિં લઇ જઇ શકું. અને જે તમે મને તૈયાર
થવાનું કહ્યું, તેમ હું તૈયાર તો છું જ. બસ જે દિવસે ત્યાંથી હુકમ
આવશે એજ દિવસે આ સર્વ કોઇને સોંપી સીધો ચાલ્યો જવાનો.
આને માટે આટલી બધી ચિંતા કરવાની શી જરૂર છે ?

હરિશંકર-ચિંતા કરવાની કાંઇ જરૂર નથી. તમને કોઇ પ્રકારની
અશાંકા નથી !

વિનોદ-બિલ્કુલ નહિં. જરા પણ નહિં. જે દિવસે મારો
કમળ ચાલ્યો ગયો, જે દિવસે કમલચરણે મારા મોં સામે જોતાં
જોતાં આંખ બંધ કરી, તે દિવસથી અશાંકા, ભય આદિ સર્વ
ઉપદ્રવ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યા ગયાં. એક દિવસને માટે પણ
મને એની ખબર ન પડી કે એ સર્વ ઉપદ્રવ કેવી રીતે ચાલ્યો ગયો.

આટલું કહેતાં તો એ વૃદ્ધની બંને આંખોમાં આંસુ ભરાઇ ગયાં.

હરિશંકરે કહ્યું: હીક, હવે એ સર્વ વાતો જવા દો, મારી એક વાત સાંભળો.

વિનોદ-હા, કહો.

હરિશંકરે એ દિવસે સર્વ વાતો એકે એકે કરીને કહી સંભળાવી. અંતે પૂછ્યું કે: હવે આનો શો ઉપાય કરવામાં આવે !

વિનોદ હંમેશાં પ્રસન્ન રહ્યા કરતો હતો. પણ એ સર્વ વાતો સાંભળતાં સાંભળતાં તેની એ પ્રસન્નતા જતી રહી, અને તેનો ચહેરો પીળો પડી ગયો. તેણે કહ્યું: હરિશંકર, એવું ન અને, સુઘોષના તો સતી સાવિત્રી હતી.

હરિશંકર-પહેલાં તો હું એવું સમજતો હતો, પણ સ્ત્રિયોને માટે સર્વ કાંઈ સંભવિત છે.

વિનોદચ્ચ દ્ર-જી ! એવી વાત મુખમાંથી ન કહાડ. મનુષ્ય માત્ર પુણ્ય પાપ કર્યા કરે છે, એમાં સ્ત્રી અને પુરૂષનો કોઈ ભેદ જ મને તો જણાતો નથી. શું તમને તમારી માની વાત યાદ નથી ! શું એ સર્વ વાતો તું એકદમ ભૂલી ગયો ?

હરિશંકર કાંઈક શરમાઇ, કાંઈક વિરક્ત બની થોડી વાર તો માથું નમાવી શાંત રહ્યો. પછી બોલ્યો: પરંતુ હવે જે નાતમાંથી બ્રષ્ટ થયા તેનું શું કરવું ?

વિનોદ-પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવું. અજ્ઞાણમાં કદાચ કોઈ પાપ કર્મ થઇ જાય, તો શું તેને માટે કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી ?

હરિશંકર-પ્રાયશ્ચિત્ત તો છે જ. પણ અહિંના લોકો આ વાત જાણીને મને ન્યાત બહાર મુકશે તો ?

વિનોદ-મુકવાદે, પછી.....

હરિશંકર કાંધક ગુસ્સે થઇ વચમાં જ બોલ્યો:-શું કહ્યું? કરવા દેવું. કાકા, જરા સમજીને વાત કરો.

વિનોદ-હા, હા, હું સમજીને જ વાત કરું છું, હવે તારી ઉમ્મર કાંધ નાની નથી, હું સમજું છું કે પચાસની પાર તો તું પહોંચી ગયો છે. આટલા દિવસ તો તું નાતમાંજ હતો ને, બાકી બે ચાર વર્ષ નાતમાં નહિં રહું તો તેથી શા મોટી હાનિ થઇ જવાની છે?

હરિશંકર-એમાં કાંધ નુકશાન નથી! જ્યારે નાત બ્રજ થઈ, ધર્મ ચાલ્યો જાય, જાત ચાલી જાય, ત્યારે ઇશ્વરની પાસે જઇ શો ઉત્તર આપું?

વિનોદ, એ ઉત્તર આપવો કે મેં અનાથને આશ્રય આપ્યો હતો.

હરિશંકર થોડીવાર ચુપ રહ્યો. આ વાત તેના મનમાં ન ગોઠી, કાંધકવાર પછી તેણે કહ્યું, તો પછી, હું તેને સુલોચનાના જમાઇનું ઠેકાણું ન બતાવું?

વિનોદચન્દ્ર-ના, પણ ન કહેવું. એ બદમાશ અને દારૂડીયો જે એ કરાવી ધમકાવી તારી પાસે રૂપિયા કઢાવવા ઇચ્છશે, અને જી એક ભલા માણસના પુત્રની પાસે પણ રૂપિયા વસુલ કરશે. તો શું આવા કામમાં તું એને મદદ કરીશ?

હરિશંકર-પણ કદી હું તેને મદદ ન કરું તો માફ તે સર્વ નાશ તે કરશે. મારી વાત ઉઘાડી પડે તો મારે ત્યાં તો એક પણ યજમાન ફરી નહિં આવે. હું પછી ખાવા માટે કેને ત્યાં જઈશ?

વિનોદચન્દ્ર-ના, તું એ વાતની ચિન્તા ન રાખીશ હું સર-કાર બહાદુરની કૃપાથી વીસ રૂપિયા મહિને પેન્શન મેળવું છું, તું મારો બત્રીજો છું. બસ, એટલામાં આપણ બંનેનું ગુજરાન નમશે,

આપણે ખાઇશું અને શેતરંજ ખેલીશું, અને ધરમાંથી કંઈ બહાર નીકળીશું જ નહિં.

હરિશંકર બહુજ દુઃખી થયો, છતાં વિનોદચન્દ્રના મોંઢે આવી નાના હોકરા જેવી વાતો સાંભળી હસી પડ્યો. અને કહ્યું, કાકા, તમે મારો માર તમારા ઉપર કેમ વહેરી દ્યો છો? અને હું પણ શું કંઈ ખીજની બધા મારે માથે લઇ મારી જાતિ ગુમાવીશ? એથી સારું તો.....

વિનોદે વચમાં જ કહ્યું, હા બરોબર એથી સારું તો એ છે કે તેનું નામ ઠેકાણું સર્વ બતાવી દેવું અને એક દરિદ્ર બાલિકાને તેના પતિથી, તેમ માન આપર આદિ સર્વથી નબ્ત કરીને આ પુરાણું હાડકાંને ગીધ અને કુતરાંને ગ્રાસ થતાં બચાવી લેવાં. ઠીક વાત, બાઇ બચાવી લે. પણ તું મારી પાસે આ વિષયની વાત કરવા આવ્યો તે સારું ક્યું, પણ બ્યારે તું મારી સલાહ જ લેવા આવ્યો છું. તો ફરી મારી એક વાત સાંભળી લે. આ કાશી ધામ છે. અહિં માતા અન્ન પૂર્ણાનું રાજ્ય છે. જો તું અહીં રહી એની સતી બાલિકાઓની પાછળ પડીશ તો એ કામ સારું નહિં થાય.

હરિશંકર ગુસ્સે થઇ બેઠ્યો: તો શું કાકા, તમે મને આપ આપી રહ્યા છો ?

વિનોદચન્દ્ર-ના, તું તો કાશીનો ગેર છું, સ્વયં આપ વિશ્વનાથજીના વાહન રૂપ છું. મારો શાપ તને નહિં લાગે. તું અંધીર નહિં. પણ બાઇ, જે કામમાં તું હાથ નાંખી રહ્યો છે એ વાત બરોબર નથી. સતી સાવિત્રીનો યમરાજને પણ બચ લાગે છે. બસ, હું તને એ વાતનું સ્મરણ આપી રહ્યો છું. આપણે ધણા દિવસ સુધી એક સાથે શેતરંજ ખેલી રહ્યા હતા. એ ઉપરાંત પણ મારો તારા

ઉપર ગ્રેમ છે, એથી આટલી વાત કહું છું.

હરિશંકરે આ વાતનો કાંઈ જવાબ ન આપ્યો, તે ઉદાસ મુખે ઉઠી ઉભો થયો.

વિનોદે કહ્યું: તો ફરી તું શું મારી વાત નહિં માને ?

હરિશંકર-તમારા જેવા પાગલની વાત માનું તો મારે પણ પાગલ થઈ જવું પડે.

હવે વિનોદચંદ્ર ચુપ રહ્યા, હરિશંકર ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો.

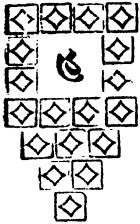
વિનોદચંદ્રે શેત્રંજનાં મોહરાં ઉપાડી તેની પોટલી બાંધતાં બાંધતાં મનમાં વિચાર કર્યો કે: એનું કહેવું ઠીક જણાય છે. મારી સલાહ વગર તો સંસારનું કામ ચાલતું જ નથી. જ્યારે કોઈ મરી જાય છે, અને કોઈ માણસ ઉંચકનાર મળતું નથી, ત્યારે કદી કદી લોકો મને બોલાવવા આવે છે. ત્યારે દાહકર્મ કરવા જવું પડે છે. જ્યારે કોઈ માંદુ પડે છે ત્યારે પણ લોકો બોલાવવા આવે છે, એ વખતે જઈ રોગીની સેવા શુશ્રુષા કરવી પડે છે. એ ઉપરાંત કેટલાક લોકો શેત્રંજ ખેલવા પણ આવે છે, પણ મારી આટલી ઉંમર થઈ ગઈ, છતાં આજ સુધી તો કદી કોઈ મારી સલાહ લેવા તો આવ્યું નથી. બહુ વાર સુધી વિચાર કર્યો છતાં કોઈ વાતનો નિશ્ચય ન થયો. સૂર્યના પ્રકાશ સમાન ઉજ્જવલ, સ્ફટિક સમાન સ્વચ્છ વાત લોકોને કેમ સમજાતી નથી. એ તેના સમજ્યામાં ન આવ્યું, આવી સહજ અને સહેલી બાષા સંસારના લોકો કેમ સમજતા નથી.

બહુ જ વિચાર કર્યો પછી એ રાત્રે હરિશંકરે સ્વામ મનોહર ના કાકા મુળશંકરને એવો પત્ર લખ્યો કે સ્વામ મનોહર પોતાની ઇચ્છાથી એક વેસ્થાની કન્યા સાથે લગ્ન કરીને તેને પોતાની સાથે લઈ ઘેર ગયો છે.

પ્રકરણ આઠમું.

મનોરમા કે વેશ્યાની પુત્રી

રિશંકરે સર્વ વાતો મણિશંકરને ખુલ્લે ખુલ્લી લખી દીધી. એથી તેને સમજવામાં એ વાત ન આવી અથવા એવો વિશ્વાસ બેઠો કે: આ સમાચાર કાંઈ ખોટા નથી. પણ તેના સમજવામાં આવ્યું કે: આ વખતે હવે શું કરવું? ચાલ આ સમાચાર એને માટે સખકર હોય કે દુઃખકર હોય પણ એ તો સંદેહ નથી કે આ એક બહુજ મોટી વાત છે. તેને એકલાને આ બાર ઉઠાવવામાં કલેશ જણાયો, જેટલે તેણે થોડામાં મર્વ વાતો પોતાની સ્ત્રીને કહી દીધી. જો એ મારી સલાહ લેત તો કદી આ વાત બનત ખરી? હું કદી આટલી મોટી ઠગ બાજી થવા દેત? ને બન્યું તે ખરું. પણ હાલ આ વાત કોઈના આગળ પ્રકટ કરવી ન જોઈએ. પહેલાં ખૂબ સારી રીતે વિચાર કરી લેવો જોઈએ.

પરંતુ કોઈ વાતને મારી રીતે સમજવા માટે કાંઈક સમય લાગે છે, એ ચાર દિવસ થોભવું પડે છે, અને સ્ત્રીયોથી એ વાત બની શકતી નથી. એથી હનિશંકરે પોતાના પત્રમાં જે કાંઈ લખ્યું હતું, એનો આશય પહેલાં એ ચાર દિને ગયો, અને ફરી ધીરે ધીરે એ

વાતને જાણનારી સંખ્યા વધવા લાગી. જે દિવસે મુળશંકરની પુત્રીને જોવા માટે તેનાં સાસરીયાં આવ્યાં હતાં એ દિવસે આ વાત હરિયાના કાને પડી હતી. એથી તે ડરતી ડરતી આ વાતની ખાતમી મેળવવા આવી હતી કે સ્યામમનોહર મનોરમાને કેટલો ચાલુ છે. એ દિવસે અિયોમાં ધારે ધારે પણ ઘણા ઉત્સાહ સાથે આ પ્રશ્નની અહુ જ વધુ અભોગના થઇ, કેમકે એ લોકો તો પહેલાંથી જ સ્મજા ગયાં હતાં કે મનોરમાપ્રતિ તેના પતિ સ્યામમનોહરની પ્રિતિ જરૂર તેના લવિષ્યનો આધાર છે.

સર્વ લોક ગુપ્ત ગુપ્ત વાતો કરતાં હતાં, સર્વની આંખો અને આકૃતિથી જણાતું હતું. એમનાં કોમળ હૃદયમાં એક પ્રકારનો પશ્ચાત્તિક આનંદનો પ્રવાહ ઉભરાઇ રહ્યો હતો. સર્વ લોકો દુઃખની વાતો પ્રકટ કરે છે, અને ઠંડા નિસાસા નાંખે છે. પણ સર્વ લોકોના મનમાં ગુપ્ત રૂપે એ ઇચ્છા છુપાયેલી હતી કે, મનોરમાની લાગ્ય દેવા ગમે તે તરફ મોં ફેરવે પણ તે લોકો દુઃખની સાથે એકવાર હાથ કહેશે. એ લોકો આ પરમ દુઃખનું ચિત્ર ધણી યતનથી અને ધણી નિપૂણતાની સાથે એક બીજાના ચિત્રપર દૃઢતાની સાથે અંકિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા અને જે દિવસથી ભારે ઉત્કંઠાથી એ લોકોને હાથ પણ આવતી નથી, ધીમે ધીમે એક અઠવાડિયું વીતી ગયું. હજુ તો આગ રાત વિવસ માત્ર ધુંધવાયા જ જતી હતી, આગ હજુ સળગી નહોતી. આ વાત માત્ર સ્ત્રિયોમાં જ ચાલ્યાં કરતી હતી. સાત દિવસમાં તો તેમ જરા પણ શાંતિ મળી નહીં પુરુષોમાં પણ આ વાત શરૂ થઇ હતી. પણ અહુ ચાલતી નહોતી. સ્યામમનોહરને નાત બહાર મૂકવા સિવાય બીજાં પણ તેમને અનેક કામ હતાં, તેમને કામ ધંધો ચલાવવો પડતો હતો. તેમને નિશ્ચિંત

થઇ બહુ વાર સુધી એસી રહેવાનો સમય નહોતો મળતો. એથી કોઇ વાત થતાંજ તેમનું દલ દુટી જતું હતું, સર્વ લોક આમ તેમ થઇ જતા, તેા પણ વાતતો ચાલુજ હતી. શ્યામમનોહર ગરીબ હોત તેા આ વાતનો નીકાલ ક્યારનોય આવત. પણ તે તેા ધનવાન હતો, જેથી કોઇને આ વાત કરવાનું સાહસ થતું નહિ. કે પ્રકટ રૂપે આ આ વાત ચર્ચાઇ શકે. કદાચ કોઇ વાત કરે તેા માત્ર એક મૂળશંકર જ, પણ કોણે જાણે કે કેમ એ પણ કાંઇ વાત ઉઘાડી રીતે કહી શકતા નહોતા. લાચાર થઇ આ વાતને પરોશની ધરડી સ્ત્રીઓએ ચર્ચવા માડી, તેણે નિરપરાધી કિશોરલાલ અને તેની મહાલક્ષ્મીનો ધર્મ અને નાત બચાવવાની પવિત્ર કામનાથી ધણા જ દુઃખની સાથે આ વાત પસિદ્ધ કરી દીધી કે મનોરમાની મા કાશીની વેશ્યા છે. એ વાતની ખાત્રી થઇ ગઇ છે. એથી વેશ્યાની કન્યાના હાથનું ખાવા પીવાની તમે સ્ત્રી ને પુરુષ બંને વટલાયાં છો અને ધર્મવ્રટ થયાંજ છો.

પહેલાં તેા મહાલક્ષ્મી આ વાત સાંભળી જોઇ જ રહી, પછી તેણે પૂછ્યું, શું થયું ?

રામનાથની ધરડી માએ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ લઇ કહ્યું: અરે બીજું વળી શું થાય ! જે થવાનું હતું, તે થઇ ગયું, સર્વ નાશ થઇ ગયો. એટલું કહી તે ધરડી સ્ત્રીએ બધી વાત કહી સંભળાવી. તેના કહેવામાં જે કાંઇ ખામી રહી ગઇ તે આજુબાજુની બેયાર સ્ત્રીઓએ પૂરી કરી. હવે મહાલક્ષ્મી સારી રીતે સમજી ગઇ કે બરોબર રીતે લાગ દાવ્યો ખરો, પછી તે વાત બરોબર સમજવા માટે અને કેટલીક વાત બીજાને સમજાવવા માટે ત્યાંથી એકદમ ઉઠી, અને પોતાને ઘેર આવી એક ઓરડીમાં પહોંચી તેનું દ્વાર બંધ કરીને બેઠી. જે બીજી સ્ત્રીઓ આવી હતી, તે ન સમજી કે આપણે આ કામ સારું કર્યું

કે ખોટું ! એથી તે ચિંતિત થઇ એકે એકે ત્યાંથી ખસી ગઇ. મહા-
લક્ષ્મી જ્યારે પોતાના ખંડમાં એકલી જઈ બેઠી ત્યારે તેના મનમાં
ચંકા ઉત્પન્ન થઇ કે. આ વાત કદી પુરેપુરી સાબીત ન થઇ તો
તેનો ઉપાય શો કરવો ! હા પણ મારું બાળ્ય આ વખતે ખરોખર
અનુકુળ છે. આટલા દિવસ પછી પણ જો મારા ઉપર ભગવાનની
કૃપા થશે તો પછી મારી બાણેજી તો હજી સુધી કુંવારીજ છે ને ?
હજી સુધી તો તે કોઇ બીજાને હાથ નથી ગઇ. બસ આજ તેને માટે
સમય આવ્યો છે. હવે તેને એ વાતનો જરા પણ સંદેહ ન રહ્યો કે-
મને તેમ હોય પણ અંત સુધી મારે આ વિષયમાં પ્રાણપણે પ્રયત્ન
કરવો પડશે. એ સર્વનો વિચાર કરી તે જ્યાં સ્યામમનોહર બેસી
લખતો વાંચતો હતો તે જગ્યાએ જઈ તેની પાસે બેઠી.

મહાલક્ષ્મીના ચહેરાપર કાંઈક ઉદ્વેગ જોઈ સ્યામમનોહરે કાંઈક
ચિંતાતુર થઈ કહ્યું : ગામી કેમ શું છે ?

મહાલક્ષ્મીએ કપાળ કુટ્ટી રડતું મોં કરી કહ્યું, બેટા, સ્યામમનોહર,
અમે તો દુઃખી દરિદ્રો છીએ, શું એ માટે અમને આ શિક્ષા
કરવામાં આવી ?

સ્યામમનોહરના સમજવામાં કાંઈ ન આવ્યું, બહુ જ કાંઈ
વિચાર કર્યા પછી પણ એ ન સમજ્યો કે, મારાથી શું થયું છે.

મહાલક્ષ્મીએ કહ્યું : હવે બાકી શું રહ્યું છે, મુઠી અમાજ માટે
જાત પણ ગઇ અને ધર્મ પણ ગયો. બેટા, જો અમારે ત્યાં ખાવાનું
હોત તો આ પ્રકારે શું તું અમારો સર્વ નાશ કરત ખરો ! સ્યામ-
મનોહર કાંઈકવાર શાંત રહી બોલ્યો, શું થયું છે !

મહાલક્ષ્મીએ પાલવથી આંસુ દહોતાં કહ્યું : આ બળેલા બાળ્યમાં

જે લખ્યું હતું તે થયું, ખીજું શું થાય? અરે બેટા, તેં આ ડાક-
એથી લોલાઈ આ ઉપદ્રવ ઉભો કર્યો.

શ્યામમનોહર-મામી, છે શું? જે હોય તે ચોખે ચોખું કહો ને.

મહાલક્ષ્મી-હવે હું તને શું કહું: તું તારા કાકાને જઈ પૂછ.

શ્યામમનોહરે કાંઈક ગરમ થઈ કહ્યું: મારે જો મારા કાકાને જ પૂછ-
વાનું છે તો પછી તું આમ આવી વાતો શું કરવા કરે છે?

મહાલક્ષ્મી-બેટા, અમારો તો સર્વ નાશ થઈ જ ગયો છે.

એથી હું આવી વાતો કરું છું, ખીજું શું કહું છું!

શ્યામમનોહરની પોતાના મામા અને મામી ઉપર પ્રીતિ હતી.

પણ આ પ્રકારના વ્યવહારથી તો મનુષ્ય દુઃખી થઈ જાય, એવી રીતે
એ પણ બહુ દુઃખી થયો, તેણે વધુ ખીજવાઈ કહ્યું, જો તમારા
અહીં રહેવાથી તમારો સર્વ નાશ થઈ જતો હોય તો તમે કોઈ ખીજને
ઘેર જઈ રહો. મારી આગળ આવી વાતો ન કરો.

મહાલક્ષ્મીએ શ્યામમનોહરની માનું નામ સંજાણી જોરથી રડ-
વા માંડ્યું અને કહ્યું: અરે, તું તો અમને બોલાવીને અહીં લાવી
હતી. અને તારો આ છોકરો તો અમને ઘરમાંથી કાઢી મુકે છે.

શ્યામમનોહરે વ્યાકુળ થઈ મામીનો હાથ ઝાલી કહ્યું. મામી
જ્યાં સુધી તું ચોખી વાત ન કરે ત્યાં સુધી હું કેવી રીતે સમજું
કે કેવી રીતે તારો નાશ થઈ ગયો, તું તો માત્ર સર્વ નાશ થયો,
સર્વ નાશ થયો કહ્યા કરે છે; અને હજી સુધી એક પણ ખરી
વાત તારા મોંમાંથી તો નીકળતી નથી.

મહાલક્ષ્મીએ આંસુ લોહાઈ કહ્યું: કેમ બેટા, તું શું કાંઈ પણ
જાણતો નથી?

શ્યામમનોહર-ના.

મહાલક્ષ્મી-તારા કાકાની પાસે કાશીથી તારા જેરે એક કાગળ મોકલ્યો છે.

શ્યામમનોહર—તેમાં શું લખ્યું છે ?

મહાલક્ષ્મીએ ક્યકાં ખાતાં કહ્યું, બેટા, કાશીમાં તને એકબે બાણી ડાકણોએ તને ફસાવી વેશ્યાની સાથે તારું લગ્ન કરાવ્યું.

શ્યામમનોહરે જરા ટટાર થઇ કહ્યું: શું કહ્યું ? કેનો વિવાહ કરાવ્યો ?

મહાલક્ષ્મીએ માથે હાથ મૂકી કહ્યું: બેટા, તારે

શ્યામમનોહરે મામીની પાસે આવી કહ્યું, વેશ્યાની સાથે કેતું લગ્ન થયું છે મારું ?

મહાલક્ષ્મી—હા, તારું.

શ્યામમનોહર—એનો શો અર્થ ? શું લગ્ન થતાં પહેલાં એ વેશ્યાવૃત્તિ કરતી હતી ? મામી, શું તને યાદ નથી કે એ બ્યારે દસ વર્ષની હતી ત્યારથી તો તારે ઘેર આવી છે. મહાલક્ષ્મી, બેટા, એ તો હું કાંઇ નથી જાણતી, પણ હા: કાશીમાં તેની મા બહુજ બદનામ છે.

શ્યામમનોહર—તો પછી એમ કહે કે એની મા વેશ્યાવૃત્તિ કરતી. એ જાતે તો વેશ્યા નહોતી ને ?

મહાલક્ષ્મીએ મનમાં ને મનમાં કાંઇક ઉદ્વિગ્ન થઇ કહ્યું: બેટા, એ એકજ વાત છે. બે નહિં.

શ્યામમનોહરે કડક થઇ કહ્યું: મામી, તું આ કેવી વાતો કરે છે ? શું તું ગાંડા થઇ ગઇ શું ?

મહાલક્ષ્મી આ સાંભળી બેલી: બેટા, એ વાતજ પાગલ માંડાં બનાવી દે એવી છે. અમને બંને જણને પ્રાયશ્ચિત કરાવી દે પછી બ્યાં અમને કાવશે ત્યાં જઇ અમે રહીશું, આથી તો બીજા માગીને ખાવું સારું.

શ્યામમનોહરે ગુસ્સે થઇ કહ્યું: હા, એ ઠીક છે.

મહાલક્ષ્મી-તો પછી અમે જઇએ ?

શ્યામમનોહરે મોં ફેરવી કહ્યું: હા જાઓ.

આ વખતે મહાલક્ષ્મીએ બંને હાથે માથું કુટી કહ્યું: હાથે-
માઈ લાગ્ય, અંતે મારા લાગ્યમાં આજ લખ્યું હતું.

શ્યામમનોહરે મોં ફેરવી ગંભીરતાથી કહ્યું, હજી તું ખરેખરી
વાત નહિ કરે ?

મહાલક્ષ્મી-બધું કહું છું તો ખરી.

શ્યામમનોહરે-તે તો કાંઈ ચોખી વાત કરી નહિ. એ
કાગળ ક્યાં છે ?

મહાલક્ષ્મી-તારા કાકાની પાસે.

શ્યામમનોહર-તેમાં શું લખ્યું છે ?

મહાલક્ષ્મી-એતો કહું છુંજ.

શ્યામમનોહર એક ખુરશી પર બેઠો. ગંભીર લગ્ન અને
તિરસ્કારને લીધે માથાથી પગસુધી કંપવા લાગ્યો. એનું આખું શરીર
સંજ્ઞા શુન્ય થવા લાગ્યું. તેના મોંમાંથી માત્ર એટલું જ નીકળ્યું હતું !

શ્યામમનોહરના મોં સામે જોઇ મહાલક્ષ્મી મનમાં મનમાં
કાંઈક બીની, એવો ભીષણ અને કઠોર ભાવ કોઇ મુઠ્ઠા પર પથ્થુ
જણાતો નથી, તે ચુપચાપ ત્યાંથી ઉઠી ગઇ.

પ્રકરણ ૯ મું.

મનોરમાની માની વાતો—તેણે શું કરવું ?

મમનોહર—એ પત્ર ક્યાં છે જોઈ ?

મૂળશંકરે એક પેટી ઉઘાડી પત્ર કહાડ્યો અને તેના હાથમાં આપ્યો. શ્યામમનોહરે તે પત્ર વાંચ્યો, મોં ઉપર ખેદ જણાયો, તેણે કહ્યું: આની સાબીતિ શી ? મૂળશંકર—સોમનારાયણ જાતે અહિં આપ્યો છે.

શ્યામમનોહર—એની વાત પર વિશ્વાસ શો ?

મૂળશંકર—એ તો હું શી રીતે કહી શકું, હવે તો જ તારી સમજમાં આવે તે કર.

શ્યામમનોહર—એ શા માટે અહિં આપ્યો છે ? આ વાત કરવાથી તેને શો લાભ થવાનો છે ?

મૂળશંકર—એને શું લાભ ! એ તો આ પત્રમાં લખ્યું છે કે એ બે હજાર રૂપિયા માગે છે.

શ્યામમનોહરે મૂળશંકર સામે જોઈ સહજ બાવે કહ્યું: જો આ વાત પ્રકટ ન થઈ હોત તો એ ભય બતાવી રૂપિયા મેળવત. પણ હવે તો એની બધી આશા માટીમાં મળી ગઈ. આપે તો એક રીતે

મારા ઉપર ઉપકાર જ કર્યો છે, કે મારા આટલા રૂપિયા ખચાવ્યા.

મુળશંકર શરમાયો તેના મનમાં થયું કે: હું કહું કે મેં આ વાત લોકોને કરી નથી. પણ તરત જ તેને યાદ આવ્યું કે: વાત તો મારી મારફત જ પ્રકટ થઈ છે. જો મેં મારી જીને આ વાત ન કહી હોત તો આ વાતની કોઇને ખબર પણ ન પડત. એ વિચાર કરી તે માથું ખંજોળતો બેસી રહ્યો.

શ્યામમનોહરે કહ્યું: આ ગામ માફ છે. પણ હું આપને એ નથી પૂછવા ઇચ્છતો કે એક લમ્પટ મિશ્રક કેવા સાહસથી માફ અપ માન કરવા માટે મારા ગામમાં, મારા ઘરમાં આવી રહ્યો છે. પણ કાકા એક વાત આપને પૂછવા ઇચ્છું છું. જો હું મરી જાઉં તો શું આપ સુખી થશો?

મુળશંકરે દાંતતળે જીભ દખાવી કહ્યું: અરેરેરે! લાઇ તારે આવી વાત કદી જીભપર લાવવી નહિં.

શ્યામમનોહરે કહ્યું: ના, હવે પછી કદી એવી વાત જીભપર લાવવાની આવશ્યકતા નહિં પડે. આપ તો મારા પૂજનીય છો, જો આજ મારથી કોઇ અપરાધ થઈ જાય, તો મને ક્ષમા કરજો. મારી પાસે જે કાંઈ ધન વિગેરે છે તે આપ સર્વ લાઇ લ્યો અને મારા ઉપર રાજ રહો. હું જ્યાં રહું ત્યાં કાંઈક થોડી ઘણી રકમ દર-માસે મોકલ્યા કરજો. હું હથ્થરના સોગન ખાઈ કહું છું કે, હું આથી અધિકતો આપની પાસે કાંઈ પણ નહિં માગું. પણ આપ આ પ્રકારે મારો સર્વનાશ ન કરો.

આટલું કહેતાં કહેતાં તો શ્યામમનોહરનું ગળુ રૂંધાઈ ગયું અને તેણે દાંતવડે હોઠ ડખાવતાં બહુજ મુશ્કેલીથી રડવું શરૂ કર્યું;

મુળશંકર ઉડી ઉભા થયા, અને સ્યામમનોહરનો જમણો હાથ જોરથી પકડી દબાવતાં રડી પડ્યા. તેમણે કહ્યું, બેટા સ્યામમનોહર મારા સ્વર્ગીય મોટા ભાઈના વંશમાં માત્ર તું એક જ છે. હું તારી પાસે બીજા માણું છું કે તું આ વૃદ્ધનો વધુ તિરસ્કાર ન કર.

સ્યામમનોહરે મોં ફેરવી આંખમાંથી આંસું લુંછતાં કહ્યું; કાકા હું આપનો તિરસ્કાર નહિં કરું, પરંતુ આ મહા કુભાવિને લીધે આ દેશ છોડી ચાલ્યા ગયા સિવાય મારે માટે બીજો કોઈ ઉપાય જ નથી. બસ એ વાત જ હું આપને કહી રહ્યો છું.

મુળશંકરે વિશ્વયપૂર્વક કહ્યું; કેમ તમે દેશ કેમ છોડશો ? તમે અજાણ્યમાં આ પ્રકારે લગ્ન કરી લીધું છે. એથી એ કાંઈ વધુ શરમની વાત નથી. હું તો સમજું છું કે માત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવું જ યોગ્ય થશે.

સ્યામમનોહર ચૂપ રહ્યો. તેણે કોઈ ઉત્તર ન આપ્યો, મુળશંકરે ઉત્સાહથી કહ્યું; એને માટે તો ઉપાય બહુ જ છે. વહુનો ત્યાગ કરી છાનોમાનો એકાદ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેજે અને ફરી વિવાહ કરી ધર સંસાર ચલાવ બસ, એથી સર્વનું રક્ષણ થશે સ્યામમનોહર કંપી ઉઠ્યા.

મુળશંકર જમાનાનો ખાધેલો હતો. તરત સમજી ગયો, તે સ્યામમનોહરની સામે જોઈ રહ્યો.

સ્યામમનોહર—કાકા, મારાથી તેને એવી રીતે તરછોડી મુકાશે નહિ.

મુળશંકર—નહિં, ભાઈ તું એનો ત્યાગ કરી શકશે. આજ તથા કાલે સ્થિર ચિત્તે વિચાર કર. એટલે તને સમજશે કે એ કાંઈ કઠીન વાત નથી. હવે એ વહુને કઈ રીતે ધરમાં રાખી શકાય ?

સ્યામમનોહર—જ્યાં સુધી આ વાતનું કોઈ પ્રમાણ મળે નહિં,

ત્યાં સુધી આપ કંઈ રીતે મને કહો છો કે એનો ત્યાગ કર.

મુળશંકરે કાંઈ વિચાર કરી કહ્યું, હું કાંઈ એવો ઉપાય કરીશ કે જેથી આ વાતને બહુ સામીત કરવાની તક જ ન મળે. પણ તારે અંતે તો તેને છોડવીજ પડશે. બસ. હવે તું એનો ત્યાગ કરી દઈશ એટલે બધા ઝઘડો શાંત થઈ જશે.

શ્યામમનોહર—કેણુ મટાડશે ?

મુળશંકર—હું મટાડીશ.

શ્યામમનોહર—પણ કાંઈ ખાતરી ક્યાં વગરજ !

મુળશંકર—તારી મરજી હોય તો પછી એની ખબર મેળવજે પણ હું તને નક્કી કહું છું કે આ વાત જીતી તો નથી.

શ્યામમનોહર ત્યાંથી ધીર પાછો આવ્યો અને પોતાના ધરમ એક ખંડમાં અંદરથી કમાડ બંધ કરીને ખાટલાપર સૂઈ ગયો. મુળશંકર કાકા કહે છે કે, મનોરમાનો ત્યાગ કરવો પડશે, જે પ્રકારે મનુષ્ય ખાટલામાં સૂઈ શુન્ય દષ્ટિથી ઉપર જોઈ પોતે પોતાની મેજ વાતો કરે છે. એ પ્રકારે તે બકવા લાગ્યો: મનોરમાનો ત્યાગ કરવો જ પડશે. એ વેશ્યાની કન્યા છે. આ વાત તેણે વારંવાર કહી, કાને સાંભળી, પણ તે વાત તેના મનમાં ન ટસી. જાણે મનોરમાનો ત્યાગ કયો છે. મનોરમા ધરમાં નથી, તે નજર સામે નથી. આંખોની આડમાં જણાતી નથી, તે હવે તેની નથી, હજારો પયત્ન કરવા છતાં તે સમજી ન શક્યો કે ખરી વાત શી છે; અને તેનું સ્વરૂપ શું છે પણ કાકા તો કહે છે કે એ કાંઈ કહીન કામ નથી. એ પણ રિશ્ત કરી શકાતું નથી કે મનુષ્યના હૃદયમાં એ વાત સમજવાની શક્તિ પણ હોય છે કે નહિ કે આ કાર્ય કહીન છે. અથવા સહજ કરે શકાય તેવું છે કે નહિ કરો શકાય તેવું છે, આમ વિચાર કરતાં

નિર્જીવની માફક પડી રહ્યો. થોડી વારે તેને ઉંધ પથુ આવી ગઇ, ઉંધમાં તેણે અનેક સ્વપ્ન જોયાં. કેટલાંક સ્પષ્ટ હતાં ત્યારે કેટલાંક અસ્પષ્ટ હતાં, આ નિદ્રાની સ્થિતિમાં તેના આખા શરીરમાં એક પ્રકારની વ્યથા વ્યાપી રહી છે. એ વ્યથાનો પથુ તેણે અનુભવ કર્યો. જ્યારે સંધ્યાકાળ થવા આવી ત્યારે તેની ઊંઘ ઉડી ગઇ. તે બેઠો થયો, તેની માનસિક અવસ્થા આ વખતે એવી થઇ રહી હતી. કે જેમાં માયા મમતાને માટે કોઇ જગ્યા જ નહોતી. ક્રોધ અથવા તિરસ્કાર કરવાનું તેનામાં સામર્થ્ય જ રહ્યું નહોતું. એક અવ્યક્ત અને અબોધ્ય શરમનો ભારે ભાર તેના માથા ઉપર પડી ગયો હતો. તેનું મન ધીરે ધીરે તેના અધિકારથી નીકળી અવનત થતું જતું હતું અને જાણે આખું શરીર અને મન બન્ને માટીમાં રૂળી જવાનો ઉપક્રમ થઇ રહ્યો હતો.

સંધ્યાકાળ પડી ગઇ હતી. જેથી નોકર દીવો સજગાવી લાગ્યો હતો. તેણે બંધ ખારણું ખખડાવ્યું. સ્યામમનોહર ઝટ ઉઠ્યો અને ખારણું ઉઘાડી અંદર ફરવા લાગ્યો. જ્યારે આંખે દીવાનો પ્રકાશ જણાયો ત્યારે તેના મોહનો આવેગ ધીરે ધીરે એની મેળે ઝાછો થવા લાગ્યો, હવે તેના મનમાં એની મેળે એ પ્રશ્ન ઉઠ્યો કે શું આ વાત સત્ય છે! શું એ વાત મનોરમા જાણતી હશે! સ્યામમનોહરને વિશ્વાસ ન આવ્યો કે મનોરમાએ આ સર્વ વાતો જાણી છુટ્ટને મારો આ પ્રકારે સર્વ નાશ કર્યો છે. તે જલદી પોતાના ખંડમાંથી નીકળી મનોરમાના સુવાના ખંડમાં ગયો.

સંધ્યાકાળ થવાથી મનોરમા દીવો સજગાવી બેઠી હતી. પતિને આવતો જોઇ તે ઉડી ઊભી થઇ. તેના મુખપર ભય કે ઉદ્વેગનું ચિન્હ માત્ર નહોતું, તેના શરીરમાં રક્તનું એક ટીપું પથુ ન હોય એમ જ

લાગતું હતું. શ્યામમનોહરે તેને પૂછ્યું: તેં કંઈ સાંભળ્યું ?

મનોરમાએ મસ્તક નમાવી કહ્યું: હા.

શ્યામમનોહરે પૂછ્યું: શું એ બધી વાતો સાચી છે ?

મનોરમા-હા, સાચી છે.

શ્યામમનોહરે પલંગપર બેસી કહ્યું: તો પછી આટલા દિવસ સુધી તેં મને એ વાત કેમ ન કરી ?

મનોરમા-માએ ના કહી હતી. અને આપે પણ કદી મને એ પૂછ્યું નહોતું.

શ્યામમનોહર-મેં તારી માના ઉપર ઉપકાર કર્યો હતો, એના તમે બન્નેએ મને આવો બદલો આપ્યો ?

મનોરમા! છાની માની માથું નમાવી ઉભી રહી.

શ્યામમનોહરે કહ્યું: હવે હું સમજ્યો કે કેમ તું આટલી બયબીત રહ્યા કરે છે. હવે મારા સમજવામાં આવ્યું કે તારી સાથે આટલો બધો પ્રેમ રાખવા છતાં પણ કેમ મને સુખ નથી મળતું. આજ સુધીની સર્વવાતો હવે ઉઘાડી પડી ગઈ છે. હું સમજ્યો કે: આ માટે જ તારી માએ અહીં આવવાની ના પાડી હશે.

મનોરમાએ માથું નમાવી કહ્યું: હા. ક્ષણભરમાંજ શ્યામમનોહરને બધી જુની વાતો યાદ આવી ગઈ. કાશીમાં રહેવું, શુદ્ધ મુક્તિ મનોરમાની વિધવા મા, તેનાં તે કૃતજ સજ્જન બંને નેત્રો, સ્નેહપૂર્ણ અને શાંત વાતો, સર્વ તેને યાદ આવી ગયું. તેણે સદસા આર્દ્ર થઈ કહ્યું: મનોરમા, તું મને પુરેપુરી બધી વાત કહી શકે છે ?

મનોરમા-હા, કહીશ. મારા મામાનું ઘર બરૂચની પાસેના એક ગામમાં છે. સોમનારાયણનું મકાન મારા મામાના ઘર પાસે જ હતું. નાનપણથીજ મારી માતા એને ચાહતી હતી. એકવાર બન્નેના વિવાહની

વાતચિત પશુ થઈ હતી, પશુ તેનો વંશ નીચો હતો, એથી લગ્ન ન થયું. મારા બાપનું ઘર.....શહેરમાં હતું. જ્યારે હું ત્રણ વરસની હતી, ત્યારે મારા બાપ ગુજરી ગયા અને મારી મા અને લાઇ ફરી મારા મોશાળ ચાલી આવી. એ પછી જ્યારે હું પાંચ વરસની હતી ત્યારે મારી મા અને લાઇ.....સ્વામમનોહરે કહ્યું: હાં, પછી શું બન્યું ?

મનોરમા—ફેટલાક દિવસો સુધી તો અમે મથુરામાં જ રહ્યાં. વૃન્દાવનમાં રહ્યાં અને પછી કાશી આવ્યાં. આ સમયે સોમનારાયણે દારૂ પીવો શરૂ કર્યો. મારી માની પાસે કાંઈક ધરેણું હતાં, તે ધરેણું માટે એ બંનેને રોજ લગાઇ શરૂ થતી, એક દિવસ રાત્રે એ બધાં ધરેણુંની ચોરી કરી નાસી ગયો. આ વખતે મારી માની પાસે એક પૈસો પણ બચ્યો નહોતો. અમે સાત આઠ દિવસ તો બિખરાગીને અમે તે પ્રકારે અમારો નિર્વાહ ચલાવ્યો, એ પછી જે બન્યું તે આપ જાણો છો.

સ્વામમનોહરનું આખું શરીર ગરમ થઇ ગયું, તે મનોરમાના નીચે નમેલા મુખ સામે કુર દૃષ્ટિથી જોતો બોલ્યો:-

અરર, મનોરમા, તેં આ શી વાત કરી ! તેં જાણી જોઈને આ પ્રકારે મારો સર્વનાશ કર્યોછે. હું તો કદી સ્વપ્નમાં પણ એ વાત નહોતો જાણતો કે તું આવી પાપિષ્ઠા હશે.

મનોરમાની આંખમાંથી દડદડ આંસુ વહી રહ્યાં. તે માથું નમાવી છાની માની ઉભી રહી.

પશુ સ્વામમનોહર જોઇ શક્યો નહિં કે મનોરમા રડી રહી છે. તેણે વધુ ગુસ્સે થઈ પૂછ્યું: ઠીક, હવે તેનો ઉપાય ?

મનોરમાએ આંસુ છુટતાં ધામેથી કહ્યું: જે તમે બતાવો તે.

સ્વામમનોહરે કહ્યું: ઠીક તો પછી તું મારી પાસે આવ. મનોરમા

પાસે આવી. શ્યામમનોહરે દૃઢતાપૂર્વક તેનો હાથ ઝાલી કહ્યું: લોકો એમ કહે છે કે મારે તારો ત્યાગ કરવો, પણ મારાથી એવું સાહસ થતું નથી. હવે મને તારો વિશ્વાસ નથી, મારો તારા ઉપરનો વિશ્વાસ નષ્ટ થઇ ગયો છે.

એસાંજળતાં મનોરમાનું મોં ઉતરી ગયું. તેનું મુખ શીકું પડી ગયું, આંખોમાં આંસું બરાધ આવ્યાં મલિન આંખો ક્ષણમરને માટે ચમકી ઉઠી. તેણે પૂછ્યું; તમને મારો વિશ્વાસ નથી ?

શ્યામમનોહર—ના, ખીલકુલ નહિં. તું બધુંય કરી શકે છે. મનોરમાએ પોતાના પતિના મુખની પાસે પોતાનું મોં લાવીને અવિચલિત સ્વરે કહ્યું, એતો તું પણ જાણે છે કે તું માન કેણુ છે. એક દિવસ તમે મને કહ્યું હતું કે મારા મોં સામે જો, આજ તમે એક વાર મારા મોં સામે જુઓ, ઠીક, હું ઉપાય બતાવું છું.

શ્યામમનોહર-હા, સાંભળીશ, બતાવ, શું ઉપાય છે ?

મનોરમાએ કહ્યું; જો હું ઝેર ખાઉં તો એનો બરોબર ઉપાય થશે.

શ્યામમનોહરે મનોરમાનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડ્યો હતો તે વધુ જોરથી દબાવ્યો, જાણે તે કંઈ નાસી ન જાય. તેણે કહ્યું; હા, એ ઉપાય થઇ શકે છે. બતાવ, તું વિષ ખાઇ શકશે ?

મનોરમા—હા, ખાઇ શકીશ.

શ્યામમનોહર—બહુ સાવધાનીથી ? એકદમ જાની માની ?

મનોરમા—હા, એમજ.

શ્યામમનોહર—આજેજ

મનોરમા-હા; આજજ

જ્યારે મનોરમાએ જોયું કે પતિ ઉઠીને ચાલવા જાય છે; તેણે તેના બંને પગ પકડીને કહ્યું, તમે મને એક આશિર્વાદ પણ ન આપ્યો.

સ્વામમનોહરે ઉંચે જોઇ હતું હર્મણું નહિં, જ્યારે તું મરી જઇશ. જ્યારે મૃત શરીર જળાને રાખ થઇ જશે ત્યારે આશિર્વાદ આપીશ મનોરમાએ પગ મુકી દાઢા અને કહ્યું, ઠીક એમજ.

હવે પાછો સ્વામમનોહર ઉઠી ચાલતો થયો. મનોરમા ઉઠી દરવાજાની પાસે ગઇ. અને કમાડને પીઠ અડકાડી રસ્તો રોકી કહેવા લાગી, હું કદાચ ઝેર ખાઈં તો આપના ઉપર તો આપત્તિ નહિં આવે ને ?

સ્વામમનોહર—ખિલકુલ નહિં.

મનોરમા—કોઇ કોઇ પ્રકારે વહેમ તો નહિં લાવે ને ?

સ્વામમનોહર—સંદેહ તો લોક લાવશે; પણ હું રૂપિયા આપી લોકોતું મોં બંધ કરીશ.

મનોરમા—તો હું મારી પથારી નીચે એક કામળ લખીને રાખી જઇશ; તમે એ કામળ બધાને બતાવજો.

સ્વામમનોહરની પાસે આવી મનોરમાએ માથા પર હાથ રાખી કહ્યું ઠીક, એમ કરજો. કામળ બરોબર લખજો અને તેની નીચે તારું નામ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં લખજો. જેથી કોઇ એમ ન જાણે કે મેં તારું ખૂન કર્યું છે. હા; એક વાત છે. તું કમાડ અંદરથી બરોબર બંધ કરજો જેથી જરાપણ શબ્દ બહાર ન આવે; જે શબ્દ હું પણ સાંભળું નહિં.

મનોરમા દરવાજો છોડી ખસી ગઇ અને જમીનપર માથું મુકી ફરી એકવાર પતિને પ્રણામ કર્યા. તેના પગની ધુળ પોતાને માથે લગાવી ઉભી થઇ હતું, ઠીક હવે જાઓ.

એટલું કહેતાંજ તેના મનમાં ન જાણે કે શું સંદેહ ઉત્પન્ન થયો; તેણે તેનો હાથ પકડી કહ્યું, ના; જરા ઉભા રહે.

મનોરમા ખસી જઇ દીવો લઇ આવી; દીવો પોતાના પતિના મુખની પાસે લઇ જઇ તેણે તેનો ચહેરો જોયો અને તે ચમકી ઉઠી. એ સમયે મનોરમાની બન્ને આંખોમાંથી એક પ્રકારની અમાનુષિક જ્યોતિ નીકળી પડી. તેની આંખો ગાંડાની આંખો જેવી થઇ રહી હતી.

સ્થામમનોહરે પૂછ્યું: મનોરમા, તું મારી આંખો તરફ શું જોઇ રહી છું? મનોરમાએ થોડીવાર મુપ રહી પછી કહ્યું: કંઇ નહિ, સાંઈ જાઓ.

સ્થામમનોહરે ત્યાંથી બહાર નીકળી આવ્યો, તે જતી વખતે બડબડતો હતો કે: “એજ બરોબર છે, એજ બરોબર છે, આજેજ.”

જેઠાલાલ દેવશંકર દેવે રચિત પુસ્તકો.

ધનપ્રાપ્તિના માર્ગો

અને

હુન્નર ઉદ્યોગ વ્યાપાર શિક્ષક (વૉ. ૨ જી)

જેમાં ધનવાન થઇ શકાય તેવા હજારો હુન્નર ઉદ્યોગના, ખેતીવાડીના, વૈદકના પ્રયોગો, વ્યાપારી શિક્ષણ, દેશપરદેશમાં બનતી વસ્તુઓની માહિતી, દેશપરદેશના વ્યાપારીઓની ડીરેક્ટરી વિગેરે વિષયો છે. ભાગ ૧૫ ભેગા છે. પાન ૬૫૦ કીંમત રૂ. ૮-૦ આ પુસ્તકમાં આવેલા પ્રયોગોમાંથી માત્ર એક જ પ્રયોગ સિદ્ધ કરી લેવાથી હજારો રૂપિયા કમાઇ શકાય છે. હુન્નરના ગ્રાહકોને રૂ. ૫-૦માં મળશે

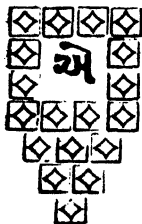
આત્મિક જીવન—આ પુસ્તકમાં આત્માનું સ્વરૂપ, આત્મિક-જીવનનું રહસ્ય, ખરૂં આત્મજ્ઞાન, અધ્યાત્મિક જીવન, મનની ગતિ વિ. વિષયો છે, કીં. રૂ. ૩ ૧)

ભાગ્યોદય ઓપ્રીસ, ખાડીયા-અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૧૦ મું

મનોરમાનો ત્યાગ

રાત્રે જ્યારે ફરી મનોરમા પોતાના ખંડમાં પાછી આવી,
ત્યારે તે ઝડતી મનમાંને મનમાં કહેવા લાગી કે: હું
તો કાષ્ટ રીતે ઝેરતો ખાધ સફીસ નહિં, જે હું એકલી
હોતતો મરી જાત, પણ હું એકલી નથી, હું મા થઈ
ખાજકની હત્યા શી રીતે કરું ?

આમ વિચાર કરી મનોરમા તે રાત્રે તો મરી ગઈ નહિં. પણ
તે સમજી કે હવે મારા સુખના દિવસોનો અંત આવી ગયો
છે; એમાં સંદેહ નથી.

અર્ધી રાત્રે સ્વામનોરમા પોતાની સ્ત્રીના ખંડમાં આવ્યો, તેની
સર્વ વાતો સાંભળી, તેને પાગલની માફક પોતાના ખોળામાં બેસાડી
અને કહેવા લાગ્યો કે: ના ના, તું એવું કર નહિં. આથી વધુ તેને
તે આશ્વાસન દઈ શક્યો નહિં. તેને પોતાના વિશાળ યુવનમાં એ
હતભાગીનીને રહેવાનો એક ખૂણો પણ શોધતાં મળ્યો નહિં. કે
જ્યાં તે શરમાઈ મોં છુપાવી બેસી રહે. આખા ગામમાં કોઈને નામ
માત્રની પણ મમતા હોય, જેના આશ્રયમાં રહી તે પોતાનાં અમ

આંસુઓનું એક ટીપું પણ પાડી કે, તેણે બહુ જ રડી રડીને સત દિવસની બિંદા માગી લીધી હતી. હવે સાત દિવસ પછી તે પોતાના પતિનો આશ્રય છોડી પહેલાંની માફક નિરાશ્રિત અને માર્ગની બિખારણુ થઇ જવા બાદરમાં તો ઘરમાંથી કુતરાં બિલાડાંને પણ કોઇ બહાર કાઢવું નથી, એથી ગૃહસ્થનું અમંગલ થાય છે, એથી મનોરમાની વાત માન લીધી હતી.

એક દિવસ પતિના હાથ પકડી મનોરમાએ કહ્યું: મારા બાળ્યમાં હશે તે ભોગવી લઇશ એ માટે તમે કોઇ પ્રકારની ચિંતા ન કરશો. મારા જેવી અભાગિનીને તમારા ઘરમાં લાવીને તમે ઘણાં કષ્ટ સહન કર્યાં છે, પણ હવે તમે વધુ કષ્ટ સહન કરશો નહિ. મને વિદાય કરીને તમે પાછા તમારું ગૃહસ્થપણું નષ્ટ ન કરી નાંખશો.

શ્યામમનોહરે કાંઇ ઉત્તર ન આપ્યો, તેને સારો કે ખોટો કોઇ જવાબ જડતો જ નહોતો. હા, એ મનમાં એટલું તો સમજતો હતો કે આજ કાલ મનોરમા બહુ વધુ બોલવા લાગી છે. આટલા દિવસ સુધી તેના મનમાં જે બય હતો તે હવે રહ્યો નથી. આજથી એ દિવસ પહેલાં તે બિદકુલ મેં ઢાંછી સંસારમાં રહેતી હતી. સાધારણ હવા વાતી તોપણ તે ઝરી જતી, પણ હવે તેના ઉપરનો ગુપ્ત વેશ ખસી ગયો છે. પાછળથી તેની સાચી વાતો ઉઘાડી થઇ છે એથી તે હવે નિર્ભય થઇ વાતો કર્યા કરે છે. આ જીવનમાં તેની પાસે જે કાંઇ હતું. તે સર્વ તેના સ્વામી, તેના સર્વસ્વને સમાજની અદાવતમાં હુકમનામું કરાવી લીધામ કરી લીધું હતું. તેનું સર્વસ્વ જવું રહ્યું હતું, અને તે એક પ્રકારની સંન્યાસિની થઇ ગઇ હતી. એથી તે હવે પોતાના સ્વામીની સાથે સ્વચ્છંદ રૂપે વાતો કર્યા કરતી હતી. મિત્ર સમાન, શિક્ષક સમાન, ઉપદેશ આપી નિર્ભય બાવથી પોતાની

સંભતિ પ્રકટ કરતી હતી. અને એ દિવસે રાતના બંનેએ એક બીજાને ક્ષમા આપી હતી. સ્થામમનોહરે તેને ઝેર ખાવા માટે તૈયાર કરી આપી હતી, તેની એ આત્મગ્લાનિથી મનોરમાના સર્વ દોષ ઢાંકી દીધા હતા.

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે મહાલક્ષ્મી એક કાગળપર ટીકીટ ચોડી પોતાના પતિને કાષ્ઠ જણે કાંધક ઉટાંગ વાતો લખાવવા લાગી. કિશોરલાલે પૂછ્યું, આ વાતો લખવાથી શું થશે ?

મહાલક્ષ્મી ધુરડીને બોલી, જે તમારામાં કાંધપણ બુદ્ધિ હોતો તમે એ વાત પૂછત જ નહિં. પહેલાં પણ તમે એકવાર મારી વાતો મારી નહોતી. એ માટે આટલું બધું હવે કરી કદી કોઈ વાતમાં તમારે માથું ન મારવું.

મહાલક્ષ્મીએ જે જે કહ્યું તે સર્વ કિશોરલાલે એક બાળકની માફક લખી લીધું. બ્યારે લખવાનું પુરું થયું ત્યારે મહાલક્ષ્મીએ તેના હાથમાંથી કાગળ લઈ આદિથી અંત સુધી સર્વ કાંધ પોતે વાંચી ગઈ અને પછી માથું હલાવી કહ્યું, હા, બધું પરાખર છે.

કિશોર છાનો માનો બેસી રહ્યો. ત્રીજે પહોરે એ કાગળ લઈ મહાલક્ષ્મી મનોરમાની પાસે જઈ બોલી, વહુ આ કાગળપર તું તારું નામ લખ.

કાગળ હાથમાં લઈ મનોરમાએ મહાલક્ષ્મીને પૂછ્યું; મામી એમ કેમ ?

મહાલક્ષ્મીએ કહ્યું; હું જે કાંધ કહું છું તે કર.

મનોરમા-શું હું એ પણ નથી સાંભળી શકતી કે હું આના પર કેમ માફ નામ લખું ?

મહાલક્ષ્મીએ મોં ચલાવી કહ્યું; બેટા, આ સર્વ તારાજ બહુ માટે છે. બ્યારે તું અહીં નહિં રહું ત્યારે અમે એ વાતની કાંધ

તપાસ કરવા નહિં જઈએ કે તું ક્યાં છે અને કેની છે. એથી તું ચાહે ત્યાં જાય, અને જે રીતે રહે, તને ખાવા માટે મહિને મહિને પાંચ પાંચ રૂપિયા મળ્યા કરશે, એ કાંઈ ખોટી વાત છે. ?

મનોરમા પોતાનું બહું બુઠું સમજતી હતી. તેણી પણ સમજી ગઈ કે આ હિતૈષિણીના હૃદયમાં મારું હિત ક્યાં સુધી છુપાયલું છે. પરંતુ જેનો મહેલ ધસી પડી નદીમાં વહેવા લાગ્યો હોય ત્યાં થોડો ઘણો કાઠમાળ, ઈંટ, પથરા બચાવવા માટે નદી સાથે અંધડો કરવા ઇચ્છતા નથી. તોપણ તેણે એકવાર મહાલક્ષ્મીના મુખ સામે જોયું. પરંતુ એ તો એ દૃષ્ટિ હતી, જે દૃષ્ટિની સાથે મહાલક્ષ્મી પોતાના અંતઃકરણથી તિરસ્કાર કર્યા કરતી હતી, આજ પણ તે તેની દૃષ્ટિને સહન ન કરી શકી તેણે આંખો નીચી ઢાળી કહ્યું; વહુ.

મનોરમા—હાં મામી, લખું છું.

મનોરમાએ કલમ લઈ એ કાગળ પર સારી રીતે પોતાની સહી કરી.

આજે આશ્વિન માસની બીજ છે. આજે મનોરમાને જવાનો દિવસ હતો. સવારમાં વર્ષાદ વધુ વરસતો હતો. મહાલક્ષ્મીને એ વાતની ચિંતા થવા લાગી કે, કંઈ એવું ન થાય કે આજ પણ એનાથી જઈ શકાય નહિં.

આખો દિવસ મનોરમા ધરની સર્વ વસ્તુઓ લારી લારી ઠેકાણે મૂકતી હતી. તેણે મૂલ્યવાન વસ્ત્રો આદિ કપાટોમાં મૂકી દીધાં, સર્વ ધરણાં લોખંડની ત્રીજેરીમાં બંધ કરીને તેને નાળુ વાસી દીધું. અને પછી તેણે પોતાના પતિને બોલાવવા માણુપ મોકલ્યું. પોતે જમીન ઉપર સૂઈ રડવા લાગી, ધરનો ત્યાગ કરવાનો સમય જેટલો

નજીક આવતો હતો તેટલો તેને ક્લેશ અસહ્ય થતો હતો; તે સમજતી હતી કે જે પ્રકારે મેં આ સાત દિવસ વિતાવ્યા છે એ પ્રકારે આજનો દિવસ નહિં વિતે. તેને શંકા થઈ કે આજ આખરના દિવસે તેનું ધૈર્ય ન ખોઈ શકાય. જતી વખતે તેને તિરસ્કાર પામેલી બિખારણની માફક પાછળ જોતું ન પડે, એવું ન બને. જે આત્મસમ્માનનું તેણે આજ સુધી પોતાના પ્રણયી પણ વધુ ગણી રક્ષણ કર્યું હતું તેનો ત્યાગ કરવાની તેની કોઈ રીતે પ્રવૃત્તિ થતી નહોતી.

જ્યારે શ્યામમનોહર આવ્યો ત્યારે મનોરમા આંસુ હોઠ ઉડી, અને બેઠી, તેણે કહ્યું, આવો. આજે મારે જવનો દિવસ છે.

આ વખતે મનોરમાની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું, શ્યામમનોહરે ખીજ તરફ જોયું. મનોરમાએ તેની પાસે જઈ કહ્યું; વચન આપો કે જ્યાં સુધી તમે ખીજ વાર લગ્ન ન કરી લ્યો ત્યાં સુધી આ તાળાંકું ચીઓ ખીજને નહિં આપો.

શ્યામમનોહરે રૂંધાયેલા કંઠે કહ્યું: કંઈક રાખી મૂક.

મનોરમાએ શ્યામમનોહરના હાથથી ખેંચી તેનું મોં પોતાની તરફ કરી લઈ હસતાં હસતાં કહ્યું, શું તમે રડવા જેવા થયા છો !

શ્યામમનોહરે મનમાં વિચાર કર્યો કે એણે ઘણી કંઠણ વાત કરી છે. મનોરમાએ તરતજ તેની આંખે માંથી આંસુ હુંસતાં આદર પૂર્વક કહ્યું: યાદ કરો કે મેં આજ સુધી કદી પણ તમારી સાથે કોઈ જાતની મશ્કરી કરી નથી, એવી આજે મેં જતી વખતે જરા મજાક કરી તો તેથી તમે નારાજ ન થશો.

કાંઈક થોભી મનોરમાએ કહ્યું: જે કાંઈ હતું તે સર્વ મેં કપાટમાં ભરીને બંધ કરી લીધું છે. જો જો, ધ્યાન રાખજો કે મારી એક

પણ વસ્તુ બગડે નહિં. શ્યામમનોહરે જોયું કે, મનોરમાના હાથે કાચની ચાર પાંચ બંગડીઓ સિવાય આખા શરીરપર કાંઈ પણ આ બૂંધણું નહોતું. મનોરમાની એવી અવસ્થા જોઈ તેની આંખોમાં શુભ ઘેંઘાવા જેવી પીડા જઈ પડી તે શું કરી શકે. આજે એક બે દાગીના પહેરી જવાનું કહી દેવીની એ પ્રતિમાનું કેવી રીતે અપમાન કરે ? મનોરમાએ મોં આગળ પાલવ રાખી તેને પ્રણામ કર્યાં. તેના ચરણોની ધુળ લઈ માથે લગાવી અને કહ્યું: મારા જવાથી વ્યર્થ દુઃખી ન થશો. હું એ વાતો સારી રીતે જાણું છું કે, એ વાત તમારા હાથની નથી.

શ્યામમનોહર અત્યાર સુધી કોઈ પણ પ્રકારે સર્વ વાતો સહન કરી રહ્યો હતો, પણ હવે તેનાથી સહન ન થયું, તે જલ્દીથી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

સંધ્યાકાળ પહેલાં જ ગાડીમાં જવાનો સમય થયો. સ્ટેશને જવું હતું. વરસાદ પડતો હતો, ધરનો જુનો ગુમારતો અંગુઠામાં એક બે કપડાં બાંધી કાચવાનના પાસે જઈ બેઠો એ સમયે એને સીતાજીની વાત યાદ આવી. તેથી તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી; તેણે આંસુ લુંછતાં મનમાં ને મનમાં કહ્યું: હે ભગવાન, હું નોકર છું, એથી મને આજે આ શિક્ષા થઈ રહી છે.

જતી વખતે મનોરમાએ મહાલક્ષ્મીના મનનો ભાવ સમજી તેને બોલાવી અને પ્રણામ કર્યાં. તેના પગે પડી કહ્યું, મામીજી, મારી પેટી જોઈ લ્યો.

મહાલક્ષ્મી કાંઈક ચોખીલી બની ગઈ, તે બોલી, ના ના, રહેવા દે. એટલામાં પેટી ઉઘાડી અને મહાલક્ષ્મીની નજર તેમાં પડી, તેણે તિરછી આંખે જોયું કે પેટીમાં બે એક જોડી કપડાં, બે ત્રણ પુસ્તકો,

કાગળમાં લપેટેલી જે જીપીયો અને જે એક ખીજ વસ્તુઓ એટલું હતું. મનોરમાએ કહ્યું; બસ, આજ છે.

મહાલક્ષ્મી ધીમેથી ત્યાંથી ખસી ગઇ.

સંધ્યાકાળ થતા પહેલાંજ મનોરમા ગાડીપર જઇ બેઠી; કોચવાને ગાડી હાંકી ગાડી કંપાઉંડ બહાર નીકળી જઈથી ચાલી. મુળશંકરે બારી ઉઘાડી બધું જોયું, આજ સહસા તેના મનમાં એમ થયું કે આ કામ સાફ ન થયું.

જૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની વાત જાણવી હોય તો

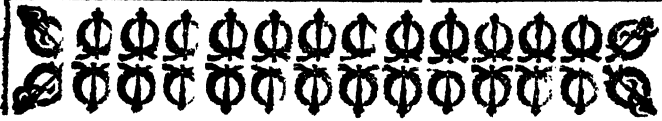
ભવિષ્યવેત્તા (ચોથી આવૃત્તિ)

યાને ભવિષ્ય જાણવાની વિદ્યા—જે પુસ્તક ઉપરથી દરેક માણસ ભવિષ્યમાં શું બનશે તે જોઈ અને જાણી શકશે. તેમાં જ્યોતિષશાસ્ત્ર, રમણશાસ્ત્ર, સ્વરોદયશાસ્ત્ર, જન્મોત્તરી બનાવવાની રીત; તે જોવાની રીત વીજેરે; ભાષ્યોદય, દાસપણું, બંધિખાતું, રાજાશીસુખ, લગ્નનું સુખ, પ્રજનનું સુખ; જીંદગીનું, શરીરનું સુખ, અકસ્માત ધનપ્રાપ્તિ; રાજ્યલક્ષ્મી, વાહનનું, મકાનનું, વિદ્યાનું, સુખ-દુઃખ ક્યારે મળે વિગેરે જોવાની રીત. ધંધામાં લાભ થશે કે કેમ, વગેરે ભવિષ્યનો વાત જોવાની રીત. કી. ૩. ૫) અનેક અભિપ્રાયો મળ્યા છે. જુજ નકલો છે આજેજ મંગાવો.

આત્મજયોતિ કિંવા **બ્રહ્મદર્શન** આત્મજ્યોતિનાં દર્શન કરાવનાર

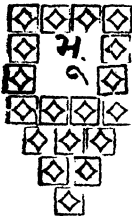
અનેક સરળ માર્ગોને બતાવનાર, બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે તેવા દેખાથો બતાવી મનુષ્યને આત્માનંદ આપે છે. ૩ ૧—૦—૦

ભાષ્યોદય ઓપ્રીસ, ખાડીયા-અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સોમનારાયણે રૂપીયાની કરેલી માગણી

મુળશંકરને આખી રાત ઉંઘ ન આવી રાત બર તેનું કાનમાં ગાડી ચાલવાનો અવાજ શુંજતો હતો. તડકેમાં જ તે પલાંગ ઉપરથી ઉઠી બહાર આવી, આવનાં જ તેણે જોયું કે: દરવાજા પર એક અપરિચિત મનુષ્ય બહુજા હીન વેશમાં સૂતેલો છે, જ્યારે તે કંઈક પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તે ઉઠીને હભો ચર્ષ ગયો અને બોલ્યો, હું એક મુસાફર છું.

જ્યારે મુળશંકર ત્યાંથી ચાલવા લાગ્યો, ત્યારે તેણે પાછળથી તેને બોલાવી પૂછ્યું; કેમ સાહેબ, મુળશંકરજીનું મકાન આ કે?

તેમણે માથું હલાવી કહ્યું: હા.

તેણે ફરી પૂછ્યું: આપ જાણો છો કે: તે ક્યારે મળી શકશે?

મુળશંકર-મારું જ નામ મુળશંકર છે.

તે માણસે નમસ્કાર કરીને કહ્યું: હું આપની જ પાસે આવ્યો છું.

મુળશંકરે તેને માથાથી પગ સુધી બરાબર જોઈ કહ્યું: તમે કાશીથી આવો છો?

તે માણસે કહ્યું: હા જી.

મુળશંકર—તમને હરિશંકરે મોકલ્યા છે ? તમે રૂપિયા લેવા આવ્યા છો ?

તેણે કહ્યું: હા જી.

મુળશંકરે હસને કહ્યું: તો પછી મારી પાસે કેમ આવ્યા છો? તમે સમજ્યા હશે કે હું તમને રૂપિયા આપી દઇશ કેમ?

તે માણસે માથું હલાવી કહ્યું: જી નહિ, હરિશંકરે મને કહ્યું છે કે, આપ એવી વ્યવસ્થા કરી શકો છો કે જેથી મને રૂપિયા મળી જાય.

મુળશંકરે મોં સંકેતી કહ્યું: ઠીક, હું વ્યવસ્થા કરું છું. તમે અંદર આવો. બંને જણ એક એકાંત ખંડમાં અંદર જઈ કમાડખંધ કરીને બેઠા; મુળશંકરે પૂછ્યું—તો શું તમે ચોક્કસ કહો છો કે એ બધી વાતો સાચી છે? તેણે કહ્યું: જી હા, બધી વાતો સાચી છે.

એટલું કહી તેણે કેટલાક કાગળો કઢાડ્યા. મુળશંકરે એ બધા પત્રો વાંચ્યા. પછી કહ્યું: તેમાં વહુનો દોષ ખરો ?

તેણે કહ્યું, જી નહિ, તેમાં વહુનો દોષ તો કાંઈ નથી, પણ હા, તેની માતા દોષથી તેની પુત્રા પણ દોષિત થઈ ગઈ છે.

મુળશંકર—પણ જે જાતે દોષવાળી નથી, તેને શા માટે નકામે વિપત્તિમાં ફસાવે છે ?

તેણે કહ્યું: શું કહું, મારી પાસે બીજો ઉપાય નથી. રૂપિયા માટે તો મારે આ બધું કરવું પડે છે.

મુળશંકરે કાંઈક વિચાર કરી કહ્યું. જુઓ ભાઈ, કદાચ જે એ બદનામ વાત ફેલાઈ જશે તો મારે માટે પણ ધણી શરમ ભરેલી વાત થઈ પડશે. સ્થામમનોહર તો મારો ભત્રિજો છે.

સોમનારાયણે માથું હલાવી દબતાપૂર્વક કહ્યું, હું શું કહું, મારી પાસે બીજો દોષ ઉપાય નથી.

મુળશંકર—એ વાત તો તમારા મોં ઉપરથી જ જણાય છે. ઠીક કદાચ માનો કે, હું તમને મારી પાસેથી એ રૂપિયા આપી દઉં તો પછી શું ?

સોમનારાયણ—બહુ સારી વાત છે. મારે ફરી શ્યામમનોહર પાસે જવાની તરફી લેવી નહિં પડે.

મુળશંકર—પણ તમે રૂપિયા મળતાં ગામ છોડીને ચાલ્યા જશો અને કોઇના આગળ આ વાત પ્રકટ નહિં કરો એ તો નક્કી જ ને ?

સોમનારાયણ—હા, એ તો ખરોખર છે.

મુળશંકર—તમારે કેટલા રૂપિયા જોઇએ ?

સોમનારાયણ—ઓછામાં ઓછા બે હજાર.

મુળશંકર બહાર જઇ પોતાના નાયક કારભારી લક્ષ્મીશંકરને બોલાવીને તેને બે ત્રણેક ખાનગી વાતો કહી; પછી તેણે અંદર આવી ત્રિજોરી ઉઘાડી અને તેમાંથી હજાર હજારની બે નોટો કાઢી સોમનારાયણના હાથમાં આપી કહ્યું. અહીંથી દસ ગાઉ પર સરકારી ત્રિજોરી છે. ત્યાં જઇ આ નોટો વટાવી લેજો. અને ફરી કદી અહીં આવીશ નહિં, હું તારાથી સંતુષ્ટ નથી, એથી જો ફરી તું અહીં આવવાનો વિચાર કરીશ તો પાછો જીવતો નહિં જાય, યાઃ રાખજો કે હું પહેલાંથી જ કહી રાખું છું.

સોમનારાયણ ચાલ્યો ગયો. બહુજ ઉતાવળો ચાલી ત્રિજો પહોંચે શહેરમાં ગયો એ સમયે કચેરી ખંપ હતી. એથી કામ ન થઇ શક્યું.

ખીજે દિવસે ખરાખર સમયે સોમનારાયણે કોષાધ્યક્ષ પાસે જઇ તેની આગળ બે નોટો મુકી કહ્યું; મને આના રૂપિયા આપો.

ખજનચીએ બંને નોટો આમ તેમ ફેરવી જોઈ અને તેને કહ્યું: બેસો એ પછી બહાર નીકળી પોલીસના એક જમાદારને સાથે લઈ પાછા આવ્યા. અને સોમનારાયણને બતાવી કહ્યું આ નોટ ચોરીની છે. જમીનદાર મુળશંકર બાબુનો માણસ આવી કહે છે કે એક માણસ કાલે સવારે બીખ માગવાના બહાનાથી તેના ઘરમાં પેઠો અને અંદર જઈ એ બંને નોટો ચોરી લાગ્યો હતો. નોટનો નંબર મળે છે.

સોમનારાયણે કહ્યું: મને તો મુળશંકર જાતે આ નોટ આપી છે.

ખજનચીએ કહ્યું: ઠીક એ વાત કોર્ટમાં જઈ કહેજે.

ફેસ કમીટ થયો, સોમનારાયણને કોર્ટમાં લઈ ગયા. ત્યારે તેણે મેજસ્ટ્રેટને કહ્યું કે જેની આ નોટો છે, તેને પૂછવાથી સર્વ વાતો તમને જણાશે.

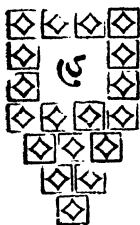
જે દિવસે કેમ આવ્યો તે દિવસે મુળશંકર ત્યાં હાજર થઈ કહ્યું કે મેં આ માણસને મારા જન્મઘરામાં આજસુધી કદી જોયેલ નથી. આ બંને નોટો મારી પેટીમાં હતી. મેં કોઇને આપી નહોતી.

સોમનારાયણ પોતાના બચાવમાં ઘણી વાતો કરતો હતો; તેમાંથી કાંઈક વાતો તો મેજસ્ટ્રેટે લખી લીધી અને કેટલીક વાતો તો મુળશંકરના વકીલોએ વાંધા લઈ ઉઠાવી દીધો, સોમનારાયણની વાતો પર કોઇને વિશ્વાસ ન બેઠો, મેજસ્ટ્રેટ તેને બે વર્ષ સખત મજુરીની કેદની શિક્ષા કરી.

પ્રકરણ ૧૨ સું.

મનૌરમાની ધ્યાનનક સ્થિતિ-વિનોદકાકાએ આશ્રય આપ્યો.

શિશંકરના ધરમાં હવે જુની દાસી પણ રાખવામાં આવી નહોતી. મનૌરમાએ જે વખતે તેના ધરમાં પ્રવેશ કર્યો, તે વખતે ત્યાં કોઈ નહોતું. બધું મકાન ખાલી હતું. ગુમાસ્તાએ રડી પડી કહ્યું: જ્હેન હવે હું ભઉ છું.

મનૌરમા તેને પ્રણામ કરી માથું નીચું ધાલી ઉભી રહી. ગુમાસ્તા રડતી આંખે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. હરીશંકરના આવતા સુધી પણ તે ત્યાં ઉભો ન રહ્યો. ત્યાં ઉભા રહેવાની તેની ઇચ્છા નહોતી.

સંધ્યાકાળે હરીશંકર ઘેર આવ્યો. મનૌરમાને પરશાળમાં બેઠેલી જોઈ તેણે પૂછ્યું કોણ ?

મનૌરમા ઉઠી ઉભી થઈ અને પ્રણામ કરીને કહ્યું: હું છું.

હરીશંકર-કોણ ? મનૌરમા !

હરીશંકરે બહુ જ આશ્ચર્યથી ધ્યાનપૂર્વક જોયું કે મનૌરમાના શરીર પર એક પણ દાગીનો નથી, જે સાલ્યો તેણે પહેર્યો હતો તે પણ સંધ્યારણ્ય હતો. તેની સાથે કોઈ નોકર પણ હોતો. મનમા

તેની પાસે એક સાધારણ પેટીજ પડી હતી, તે બધી વાત જાણી લઈ કહ્યું: હું ધારતો હતો તેમજ થયું લાગે છે. લાગે છે કે તેમણે તને કાઢી મૂકી છે.

મનોરમાએ કાંઈ ઉત્તર ન આપ્યો.

હરિશંકરે કર્કશ સ્વરે કહ્યું: હવે અહીં તારે રહેવાનું નહિં બને, તમને એકવાર આશ્રય આપીને મને સારી શીખામણ મળી છે. બસ, હવે નહિં.

મનોરમાએ માથું નમાવી કહ્યું: મા ક્યાં છે ?

હરિશંકરે કહ્યું: એ તો નાસી ગઈ, મને મૂકેલીમાં નાંખી તે ખસી ગઈ, તેનું જેવું ચરિત્ર હતું તેવું તેણે કયું.

ક્રોધને લીધે હરિશંકર ગરમ થઈ ગયો હતો, તેણે કહ્યું: હું જાણુતો નથી કે તે ક્યાં છે, પણ હા, તે કંઈક મજા કરતી હશે.

મનોરમા ત્યાંજ બેસી ગઈ, તે તો પાછી પોતાની માની પાસેજ આવી હતી, પણ તે તો ત્યાં મળી જ નહિં.

હરિશંકરે કહ્યું: હું હવે તને મારા ઘરમાં સ્થાન આપીને મારી નાતજાત ગુમાવવા નથી માગતો, જે તને આટલા આદરથી લઈ ગયેલ હતો, અતે તેણે ત્યાં તારે રહેવા માટે એક ઝુંપડી પણ ન કાઢી આપી, કે તે આવીને તને મારે ત્યાં મૂકી ગયો ? હવે તું અહીંથી ચાલી જ.

મનોરમા આ સાંભળી રડી પડી, તેણે રડતાં રડતાં કહ્યું: દાદાજી, માનો તો ક્યાંક પત્તાજ નથી, હવે હું કોની પાસે જઈ ?

પણ હવે હરિશંકરનામાં કેાઈ રીતની માયા મમતા રહી જણાતી નહોતી. તેણે સાફ દહી દીધું કે કાશી જેવા નગરમાં તારે રહેવા માટે સ્થાનની કમી નથી. તારે ફાવે તેવી કેાઈ જગ્યા શોધી

કાઢજે. જ્યારે મનોરમાના પતિએજ તેને પોતાને ત્યાં રહેવા જગ્યા ન આપી તો પછી હરિશંકર તેને પોતાને ત્યાં કેવી રીતે રાખે? એ માટે તેને કોઇ પણ પ્રકારનો દોષ આપી શકાય તેમ નથી, એ વાત મનોરમા સારી રીતે સમજી. પણ એ બિચારી લાચાર હતી, કેમ કે તેને રહેવા માટે કોઇ સ્થાન પણ નહોતું. પોતાના પતિને ત્યાં તો થોડા દહાડા તે અતિથિની માફક ગઈ હતી અને હવે તો તે ત્યાંથી પાછી આવી હતી. હવે તે આદરપૂર્વક ચતન કરનાર પાછું ફરી એ પણ નહિ જુએ કે મારો અતિથી ક્યાં આશ્વો ગયો. આ સમયે તેને બહુજ વધુ માનસિક વેદના થઇ રહી હતી, અને તે ચૂપચાપ આંસુ ઢાળતી હતી. તેની સોળ વર્ષની ઉમ્મરમાંજ તેની બધી મોજ મજા, બધી કામનાઓ, પૂરી થઇ ગઇ હતી. આ સંસારમાં તેની માતા પણ નહોતી અને તેનો પિતા પણ નહોતો. પતિએ તેનો ત્યાગ કરી દીધો હતો. તેને રહેવા માટે કોઇ સ્થાન નહોતું માત્ર કલંક, શરમ, અને વિકલ રૂપ યૌવન. આ સર્વ કાંઇ ન રહેતાં પણ લોક જીવતા રહી શકે છે. પણ મનોરમા જીવી શકે તેમ નહોતું. તે વિચાર કરતી હતી કે માઈ આયુષ્ય કેટલું છે અને હવે મારે કેટલા દિવસ સુધી જીવવું પડશે. હવે ગમે તેટલા દિવસ તે જીવે પણ એમાં સંદેહ નથી કે આજે તેને મોટે એક નવીન જન્મ દિવસ હતો. જો કે તેણે બાસ્તાવસ્થામાંજ ઘણું દુઃખ અને કષ્ટ ભેગમ્યું હતું. તથાપિ આટલું વધું અપમાન ને લાજન તેણે આજસુધા કદી ભોગમ્યું નહોતું.

હરિશંકર ઘાટો પાડીને વાતો કરતો હતો. તેણે મોટે સાદે કહ્યું: તું હજી સુધી અહીં કેમ બેઠી છું?

મનોરમાએ ધ-ાજ આકુળ બાકુગ થઇ કહ્યું: તોપણ ક્યાં જાઉં? હરિશંકર-કું તું જાણું?

મનોરમાએ રૂંધાયલા સાદે કહ્યું: દાદાજી આજની રાત.....

હરિશંકર-ના ના, હું તને અહીં ક્ષણભર પણ રહેવા દેવા અચ્છતો નથી.

મનોરમા ઉઠી ઉભી થઇ ગઇ. હવે તેનામાં કાંઇક સાહસ આવી ગયું હતું. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે સો અપરાધ કરવા છતાં પણ હું જેનાથી બિજા માગી શકતી હતી, તેની પાસે જ્યારે બિજા ન માગી તો કોઇ બીજાની પાસે કેમ હું બિજા માગી શકું? તેણે મનમાં ને મનમાં કહ્યું: ચાહેં ગમે તેમ થાય, પણ કાશીની ગંગા તો હજી સુધી સુકાઇ નથી ને? ગંગા સમાજથી ડરતી નથી તેમ તેની જાતિ પણ બદલાતી નથી. એ આ દુઃખી અજાણને આ દુઃખના દિવસોમાં મળતી પોતાના ખોળામાં લઇ લેશે. મને બીજે કંઈ આશ્રય નહિં મળે તો હું ત્યાં જઈ રહીશ.

એવો વિચાર કરી તે ત્યાંથી ઉઠવા ગઇ, પણ તેનાથી ચલાયું નહિં તેથી તે ત્યાં બેસી ગઇ.

હરિશંકરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે: હું મારા આખા જીવનમાં આવી વિપત્તિમાં કદી આવી પડ્યો નહોતો; તેનું ગળુ સુકાઇ ગયું. તેણે વિચાર કર્યો કે, કંઈ એમ ન હોય કે આગળ મેં કાંઈ કહ્યું નહિં હોય, એથી તે યુમ પાડી બોલ્યા કે: મને લાગે છે કે ત્યાં સુધી તારું અપમાન નહિં થાય ત્યાં સુધી તું અહીંથી નહિં જાય કેમ? હવે તું અહીંથી ચાલી જ.

એટલામાં સહસા કોઇએ હરિશંકરને યુમ પાડી, તે કાંઈક અજાણ્યો, તેને લાગ્યું કે, વિનોદ કાકા હશે. એટલામાં વિનોદચન્દ્ર એક હાથમાં રેતરંજની પોટલી અને બીજા હાથમાં ડોલો લઇ અંદર આવી પહોંચ્યા. એ વાત નહોતી કે તે હમણાં અહીં આવ્યા હશે. તે બહુ

વારથી બહાર ઉભા રહી હરિશંકર જે ધમકી આપતો હતો તે સાંભળતા હતા, એથી તે અંદર આવ્યા તે વખતે તેમના હાથમાં શેતરંજની ચોટલી તો હતી જ પણ તેમના ચહેરા પર હમવું નહોતું. તે સીધા મનોરમાની પાસે જઈ ઉભા થઈ રહ્યા, અને બોલ્યા. કેમ બેટા, મનોરમા; તું ક્યારે આવી ?

મનોરમાએ વિનોદકાકાને ઓળખ્યા.

વિનોદચન્દ્રે આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું; આવ બેટી, ચાલ તું મારે જ્યાં ન આવતાં અહીં શું કામ આવી ?

એટલું કહી વિનોદચન્દ્રે મનોરમાની પેટી ઉપાડી લીધી અને કહ્યું; ચાલ બેટા, હવે સંધ્યાકાળ થઈ ગઈ છે.

વિનોદચન્દ્ર જાણે તેને તેડવાજ આવ્યા હોય તેવી રીતે આ વાત તેમણે કરી પણ મનોરમાના સમજવામાં ન આવી, અને તેતો જાની માની બેસી જ રહી.

વિનોદ કાકાએ ફરી કહ્યું, કેમ બેટા, તને મારે ત્યાં આવવા માટે શરમ શી આવે છે ? મારે ત્યાં તારું કોઈ અપમાન નહિં કરે. આપણે બે સારી રીતે રહીશું. ચાલ, બોટી ન થા.

પણ મનોરમાથી ઉઠાયું નહિં.

હરિશંકરે ખુબ પાડી કહ્યું; કાકા, તમે આ શું કરો છો ?

વિનોદચન્દ્ર-કાંઈ નહિં.

આટલું કહી વિનોદચન્દ્ર મનોરમાની પાસે ગયા. તેણે પાસે જઈ કહ્યું, ઉઠ બેટા, તું અહીં બેસી રહી શા માટે કડવાં વેચી સાંભળ્યા કરે છે ?

જ્યારે હરિશંકરે જોયું કે, મનોરમા ઉઠીને ઉભી રહી છે ત્યારે

તેમણે વિનોદચન્દ્રને પૂછ્યું; કેમ કાકા, તમે એને તમારે ઘેર લઇ જાઓ છો ?

વિનોદચન્દ્રે કહ્યું; ના, હું તેને અહીંથી સડક પર બેસાડવા માટે લઇ જઈ છું.

આ સાંભળી હરિશંકરે કાંઈક વિરક્ત ભાવથી કહ્યું; પણ કાકા, તમે બરાબર વિચાર કરજો કે આગળ જતાં શું થશે.

વિનોદચન્દ્રે હરિશંકરને કાંઈ ઉત્તર ન આપ્યો અને મનોરમાને કહ્યું, બેટી, ઉઠ, જલ્દી ચાલ, નહીંતો વળી એ શુંય કહી બેસશે.

મનોરમા ધરની બહાર નીકળી. વિનોદચન્દ્રે પેટી ઉંચકી લઇ તેની પાછળ પાછળ મનોરમા પણ ચાલી.

હરિશંકરે પાછળથી કહ્યું, કેમ કાકા, શું અંતે તમે પણ નાત બહાર રહેશોને ?

વિનોદચન્દ્રે પાછું જોયા વગર જ કહ્યું; હા, મને નાત બહાર ચૂકાવા ઇચ્છતો હોય તો બન્ને ચૂકાવજો.

હરિશંકરે કહ્યું;—તો પછી આજથી મારો તમારી સાથેના ખાવા પીવાનો તેમ લેણદેણનો સર્વ વ્યવહાર અંધ થઇ ગયો સમજજો.

વિનોદચન્દ્રે પાછું જોઇ કહ્યું શું હું કદી કોઇને ઘેર વખર બોલાવ્યો દુકડા વીણવા ગયો છું ?

હરિશંકરે—ના, પણ તમને સાવધાન થવા કહું છું.

વિનોદચન્દ્રે બધાં ચઢી ગયાં. તે આટલા દિવસથી કાશીમાં રહેતા હતા, પણ આજ સુધી કદી કોઇએ તેમને કાંઈ કરતાં જોયા નહોતા અને પહેલ બહેન જ તે ગુસ્સે થઇ ગયા. તેમણે ગુસ્સે થઇ કહ્યું; હરિશંકર, શું હું કાંઈ કાશીનો ગોર છું કે યજમાનોને રાજી રાખી મારો નિર્વાહ કરવો છે. મને તું શી ખીક ખતાવે છે ? મને જે કાંઈ

સાઈ લાગે છે તે મેં આજ સુધી ક્યું છે. અને હજી પણ મને જે સાઈ લાગશે તેમ કરીશ. એ માટે તમારું ચિંતા કરવાની જરૂર નથી.

હરિશંકરે કાંઈક શરમાઈ કહ્યું: હું તો તમારા બધા માટે કહું છું.

વિનોદચન્દ્ર—ના ના, તું રહેવા દે ન્યારે મેં પંચાવન વર્ષ તારી સલાહ વગર ગાળ્યાં છે, તો બાકીનાં બે ચાર વર્ષ પણ તારી સલાહ વગર વિતાવી શકીશ. હવે જા, તારે ઘેર જઈ તારું કામ કર. હરિશંકર ધરમાં ગયો.

વિનોદચન્દ્ર પોતાને ઘેર ગયો, પેટી મૂકી બહુજ ઉત્તમ ભાવથી મનોરમાને કહ્યું: બેટી, આ સર્વ ધરખાર તારું છે, બસ હું હવે તને ખીજું શું કહું. તું તારો સર્વ કામ ધંધો કરજે, અને આ ખુદા ઉપર જરા ધ્યાન રાખજે.

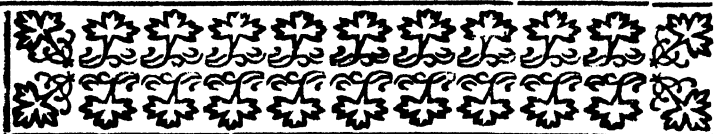
વિનોદચન્દ્રને ખીજું કાંઈ કહેવું હતું કે નહિં તે તો અમે નથી કહી શકતા પણ મનોરમાને બહુજ વાર સુધી આંસુ ઢાળતાં જોઈ તેણે વિચાર કર્યો કે હાલ તેને કાંઈ કહેવું ન જોઈએ.

મનોરમાને આ રીતે વૃદ્ધ વિનોદચન્દ્રને ત્યાં આશ્રય મળ્યો.

માસ્ટર ઑફ નોલેજ.

ધણા વર્ષની ધણી મહેનતે અને ધણા ખર્ચે બહાર પડકું છે. તેને તૈયાર થતાં ધણા વખત લીધાં છે. આ પુરતક ઉપરથી દરેક માણસ પોતે પોતાની મેળે માત્ર છ મહીનામાં જ સરળ રીતે હિંદી, મરાઠી અંગ્રેજી, ઉર્દુ, અંગાળી અને સંસ્કૃત શીખી શકે છે. આટલી ભાષાઓ કેટલુંક ખર્ચ કરવા છતાં ધણાં વર્ષે મહેનત કરવા છતાં આવતી નથી તે માત્ર છ મહિનામાં લખતાં બોલતાં ને વાંચતાં આવડે છે. કી. રૂ. ૭-૦

વ્યવસ્થાપક બાબોદાસ—અમદાવાદ

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મહાલક્ષ્મીની ખટપટ

રે શરતકાલમાં પ્રાતઃકાલનો વાયુ સ્નિગ્ધ અને મધુર રૂપે વાતો સ્યામમનોહરના ખંડમાં પ્રવેશ કરતો હતો. ત્યારે આખી રાત જગવાથી તેને અત્યારે ઉંઘ આવી જતી. અને ફરી જ્યારે સૂર્યનાં તપ કિરણો જંગલમાં થઈ તેના ચહેરા અને આંખો પર પડતાં, ત્યારે તેનીં ઉંઘ ફરી જતી રહેતી, પણ નિદ્રાનો આવેગ ઓછો થતો નહોતો. છતાં તે પથારી છોડી બહાર આવતો હતો. દિવસે કોઈ કામકાજ નહોતું કોઈ પ્રકારનો આમોદ પ્રમોદ પણ મળતો નહિં, તેના મનમાં કોઈ પ્રકારનો ઉત્સાહ રહેતો નહિં, અને ઘણે ભાગે દુઃખ કે ક્લેશ પણ જણાતો નહિં; સુખની કામના તો તેણે બિંદુકલ છોડી દીધી હતી, હવે સ્યામમનોહરના દિવસો પણ એક સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય સુધી જાણે કોઈ પહોળા પટવાળા નદી પર સંધ્યાકાળે મોટી નાવડી બાર ભરીને આમ તેમ હાલતી વાંકી ચુકી થતી ધીરે ધીરે ચાલતી સ્વેચ્છાનુંસાર જતી હોય એ પ્રકારે ચાલ્યા જવા લાગ્યા. તે સારી રીતે સમજ્યો હતો કે દૂર દૂર સુધી ફેલાયલાં કાળાં વાદળાંએ અમારા

મુખ રૂપી સૂર્યના જીવનના મધ્યાન્હમાં જ ઢાંકી લીધાં છે અને આ વાદળોની આડમાં જ એકાદ નિવસે સૂર્ય અસ્ત થઇ જશે. અને એ જીવનમાં ફરી કદી તેનાં દર્શન નહિં થાય. તેની નીરવ અને નિર્જન કોટડીમાં આ નિરાશાની કાળી છાયા દિન પર દિન વધુ ધટ થવા લાગી, અને શ્યામમનોહર તેમાં બેઠાં બેઠાં આળસથી બંધ થતી આં-એથી જોતો પોતાના દિવસો વિતાવવા લાગ્યો.

મહાલક્ષ્મી કહ્યા કરતી કે આ વૈશાક મહિનામાં શ્યામમનોહરનું બીજ વાર લગ્ન થશે, પણ શ્યામમનોહર બીલકુલ ચુપ રહેતો હતો, તે કાંઈ બોલતો નહિં એથી તેની આ વાતમાં સમ્મતિ છે કે સંમતિ નથી એનો નિર્ણય કરવા મહાલક્ષ્મી પોતાના પતિની સાથ ધણીવાર તર્કવિતર્ક કર્યા કરતી હતી. ન્યારે મુળશંકરને પૂછવામાં આવતું હતું ત્યારે એ કહેતો હતો કે શ્યામમનોહરને પૂછ્યા વગર એ વિષયમાં કાંઈ નક્કી કહેવાય નહિં.

આ વખતે આસો નવરાત્રિમાં દુર્ગાપૂજા હતી. મુળશંકરના મકાનમાં સવારથી એલકીયાં વાગી આનંદ સમાચાર ફેલાવતા હતાં, શ્યામમનોહરની ઉંધ ઉડી ગઇ. તે પડ્યો પડ્યો શરણાઇ સાબળતો હતો, પણ તેને આનંદ ન થતો નહિં. પણ ધીરે ધીરે તેના હૃદય રૂપી આકાશમાં વાદળની છાયા પડવા લાગી, આજ સહસા તેને લાગ્યું કે હવે તેનાથી અહીં રહી શકાશે નહિં. ત્યારે તેણે નોકરને બોલાવી કહ્યું મારે સામાન બાંધી તૈયાર કર, હું આજે કલકત્તા જવાનો છું.

ન્યારે મહાલક્ષ્મીએ આ વાત સાંભળી ત્યારે તે દોડતી ત્યાં આવી, કિશોરલાલ પણ આવ્યો અને તેને સમજાવવા લાગ્યાં; મુળશંકરે પણ આવી કહ્યું કે: આજ આઠમને દિવસે તો બહાર ગામ જવાય જ નહિં. પણ શ્યામમનોહરે કોઇની વાત ન સાંભળી.

ખપોરે હરિયા પથુ આવી, ન્યારથી મનોરમા ગઇ હતી. ત્યારથી અહીં હરિયા કદી આવતી નહિં.

શ્યામમનોહરે તેને જોઇ પૂછ્યું: એન, આજ તું અહીં કેમ આવી ?
હરિયાએ પૂછ્યું: શું તમે આજ બહાર ગામ જવાના છો ?
શ્યામમનોહર—હા.

હરિયા—ક્યાં કસકતા જશો ?

શ્યામમનોહર—હા.

હરિયાએ કાંઇક વિચાર કરી કોમળ સ્વરે પૂછ્યું: શું બીજે કંઇ જશો ?

શ્યામમનોહરે હરિયાને અભિપ્રાય સમજીને કહ્યું: ના,
શ્યામમનોહર આમ તેમ જોવા લાગ્યો.

હરિયા જે કાંઇ કહેવા આવી હતી, તે વાત કહેવામાં તેને સરમ પથુ આવી, તે કહેવાનું તેનામાં સાહસ ન આવ્યું ફરી વળી કાંઇક સાહસ કરીને કહ્યું: કેમ લાઇ, તમે એનો કોઇ ઉપાય ન કર્યો ?

ન્યારથી હરિયા આવી હતી ત્યારથી શ્યામમનોહર અને હરિયા બંનેના મનમાં મનોરમાનું જ ધ્યાન હતું બંને તેની વાતનો વિચાર કરી રહ્યા હતા. આ સાધારણ વાતચિતથી બંનેની આંખોમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં. શ્યામમનોહરે સાવધાન થઇ બીજી તરફ જોઇ કહ્યું: હું તેનો શો ઉપાય કરું ?

હરિયા—કાશીમાં તે છે ક્યાં ?

શ્યામમનોહર—જણાય છે કે તે તેની માની પાસે હશે.

હરિયા—હાં, પથુ.....

શ્યામમનોહરે તેના તરફ જોઇ પૂછ્યું: પથુ શું ?

હરિયાએ કાંઠક વાર સુધી ચુપ રહી કોમળ સ્વરે કહ્યું: બાઇ, તમે નારાજ ન થશો.

શ્યામમનોહર છાનો માનો તેની સામે જોઇ રહ્યો.

હરિયાએ કોમળ સ્વરે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું: બાઇ, તેને કાંઈ રૂપિયા તો મોકલ્યા કરો, હમણાં તો તે એકલી છે, પણ ચાર દિવસ પછી.....

શ્યામમનોહર સમજીને પણ જાણે સમજ્યો નહોત્ય એમ પૂછ્યું: ચાર દિવસ પછી શું ?

શ્યામમનોહરની સામેજ હરિયાએ પોતાની આંખમાંનાં આંસુ લૂંસી કહ્યું: તેના પેટમાં જે કાંઈ છે, તે ઇશ્વર કરે ને જીવતું રહે, તે જ્યારે.....

શ્યામમનોહર માથાથી પગ સુધી કંપી ઉઠ્યો, તેણે કહ્યું: ખેન આજે તો ઘણે ભાગે છઠ્ઠ છે ને ?

હરિયા-હા, બાઇ,

શ્યામમનોહર-તો ફરી આજ.....

હરિયા-તો શું નહિં જાણ્યો ?

શ્યામમનોહર—એજ વિચાર કરું છું.

હરિયા-ઠીક વાત છે એમ કરો, જ્યારે પૂજા પુરી થાય ત્યાર પછી જ્યાં ફાવે ત્યાં જાઓ. હમણાં એચાર દિવસ ઘેરજ રહો.

કોણ જાણે કેમ શું વિચાર કરી શ્યામમનોહરે તે વાત માનીલીધી.

દસરા ગયા પછી એક દિવસ શ્યામમનોહરે પોતાના ગુમાસ્તાને બોલાવી કહ્યું: તમે જ્યારે તેને કાશીમાં સુકવા ગયા હતા, ત્યારે તમને હરિશંકરે કાંઈ કહ્યું હતું ?

ગુમાસ્તાએ કહ્યું: એ તો મને મળ્યાજ નહોતા.

શ્યામમનોહરે કાંધક બયબીત થઇ પૂછ્યું: શું તે તમને મળ્યાજ નહોતા. તો પછી આપ એને કેતી પાસે મુકી આવ્યા? તેની મા તમને મળી હતી?

ગુમાસ્તો માથું હલાવી બોલ્યો; જ ના, એ વળતે ઘરમાં તો કોઇ નહોતું.

શ્યામમનોહર-કોઇ નહોતું તો તમે એની ખબર તો કાઢી જ હશે કે, ત્યાં કોઇ રહે છે કે નહિ? હરિશંકર એ મકાનમાં રહે છે કે બીજે

ગુમાસ્તાએ કહ્યું; હરિશંકર એજ મકાનમાં રહે છે એ વાતની તો મેં ખબર કાઢી જ હતી.

શ્યામમનોહરે થોડીવાર સાંત રહી પૂછ્યું. આજ સુધીમાં તેને કેટલા રૂપિયા મોકલ્યા છે?

ગુમાસ્તો-જ, મેં તેને રૂપિયા તો કાંઇ મોકલ્યા નથી

શ્યામમનોહરને બહુ જ ખેદ થયો. આશ્ચર્ય અને દુઃખથી કહ્યું તેના ચહેરા પીળા પડી ગયો, તેણે કહ્યું કાંઇ પણ નથી મોકલ્યું? કેમ?

ગુમાસ્તાએ કાંધક શરમાઇને કહ્યું: મામાએ કહ્યું હતું કે મહિને પાંચ રૂપિયા મોકલવા.

આ જવાબ સાંભળી શ્યામમનોહરના આખા શરીરમાં બાણે અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. તેણે ગુસ્સે થઇ કહ્યું; દર મહિને પાંચ રૂપિયા? રૂપિયા શું મામાના છે? આજથી બરોબર કાશીના ઠેકાણે એને દર મહિને પચાસ રૂપિયા મોકલ્યા કરો,

ગુમાસ્તાએ કહ્યું, જેવી આજ્ઞા. કહી તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

બ્યારે મહાલક્ષ્મીએ આ વાત બાણી ત્યારે તેણે આંખો કાઢી કહ્યું; એ ગાંડો થઇ ગયો છે.

મહાલક્ષ્મીએ કારભારીને બોલાવ્યો, જ્યારે એ આવ્યો ત્યારે મહાલક્ષ્મી હસતી હતી. ગુમાસ્તાએ એને હસતાં જોઇ હતી. મહાલક્ષ્મીએ પૂછ્યું. કારભારી, એને કાશીએ કેટલા રૂપિયા મોકલવાનું એણે કહ્યું છે ?

કારભારી-દર મહિને પચાસ રૂપિયા.

આ સાંભળી તેને હસતું આવ્યું એટલે ગુમાસ્તા કાંઇક દુઃખી થયો. મહાલક્ષ્મીએ થોડા વાર હસ્યાં કરી પછી કહ્યું; અમારા પ્રોકરારને જ્યારે ક્રોધ થાય છે ત્યારે કાંઇ સુઝતું નથી. એ અભાગીયણનું ભાગ્યજ એવું છે. મેં મહિને પાંચ રૂપિયા આપવાનું કહ્યું હતું એથી તે ગુસ્સે થયો છે. આજે એ કહે છે કે પચાસ રૂપિયા મોકલજો; આપ સમજો છો કે સ્વામમનોહર તો એને એક પૈસો પણ મોકલવા ઇચ્છતો નથી.

પહેલાં તો આ વાત ગુમાસ્તા સમજ્યો નહિ, તે પોતાના મનમાં સારી રીતે સમજવા લાગ્યો તેમ તેમ તેને થયું કે મહાલક્ષ્મીની વાત ખરોખર છે. જે મનુષ્યને ઘરમાંથી કાઢી મુકવામાં આવે, તેને કેાઇ પોતાની ઇચ્છાથી રૂપિયા આપે ખરો ?

બહુ જ વિચાર કરીને ગુમાસ્તાએ કહ્યું; તો પછી આજ જેમ કહો તેમ કરું.

મહાલક્ષ્મી-હીક, હવે હું બીજું શું કહું. શું તમે આટલી સાધારણ વાત પણ સમજ્યા નહિ ?

ગુમાસ્તાએ કહ્યું, હીક, તો પછી કાંઇ પણ ન મોકલવું.

મહાલક્ષ્મી-ના, પણ તમે મહિને પાંચ રૂપિયાના હિસાબથી તે મોકલજો. જો સ્વામમનોહર નહિં આપે તો મારા હિસાબમાંથી પાંચ રૂપિયા મહિને મોકલતા જજો.

મહાલક્ષ્મીને દર માસે હાથ ખર્ચાના ૫૦ રૂપિયા મળતા હતા-

ગુમાસ્તાએ જતાં જતાં કહ્યું: ઠીક, પાંચ રૂપિયા મહિનાના હિસાબથી મોકલવા કરીશ.

શ્યામમનોહર ધેર નથી, કલકત્તા ગયો છે. ગુમાસ્તાએ પહેલાં વિચાર કર્યો કે સરદારશ્રીને પહેલાં પત્ર લખી પૂછું કે, મહિને પાંચ રૂપિયા મોકલીએ કે પચાસ રૂપિયા પણ ફરી તેણે વિચાર કર્યો કે, આથી અસભવ વાત માટે બ્યર્થ લખાપટ્ટી ફરી બુદ્ધિહીનતા જણાવવાથી શું લાભ.

શ્રી પુરુષોએ વાંચી મનન કરવા યોગ્ય પુસ્તકો દંપતિદાસ

જેમાં શ્રી પુરુષોનાં યથાર્થ ધર્મો, ઉત્તમ પ્રભા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે, સંસારમાં આનંદ અને સુખમાં દંપતી રહી શકે તેવા જાણવા યોગ્ય વિષયો છે. શ્રીઓના લેદ, પુરુષોના લેદ, રૂપ ઉપરથી કેવા ગુણની આ શ્રી છે તે પા-રખી શકાય, શ્રીપુરુષે પરસ્પર વશ થઈ જવાના માર્ગો વીગેરે વિષયો છે. ઝ્ઝેઝ કાગળ, પાકું પુકું કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

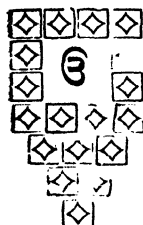
તપસ્વી રાજકુમાર—અ. પુસ્તક વાંચ થી અનેક ઐતિહાસીક બનાવો માણુ-સોને આખા બનાવી દે છે. બોધ આપનાર આ નવલકથા છે. ૪૧ રૂ. ૧૧૧
એકાગ્રતા અને દિવ્યશક્તિ—અધ્યાત્મજ્ઞાનનું ઉત્તમ પુસ્તક છે. તેમાં મનની એકાગ્રતા શી રીતે કરવી, ચિત્તનો નિગેધ કરવાનો સ્હેલો ઉપાય, પ્રાણાયામની રીત વગેરે ઉપાયો છે. રૂ. ૧)

લાગ્યોદય એફીસ, ખાડીયા-અમદાવાદ

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ભરતનું ઉપાખ્યાન-વિશુની લીલા

ઉ પર લખેલી વાતને બેએક વગસ થઇ ગયાં, આ બે વરસમાં ગમેં તો કાંઈ ફેરફાર થયો હોય કે ચાલ ના પણ થયો હોય, પણ વૃદ્ધ વિનોદચંદ્રના જીવનમાં તો ધણોજ ફેરફાર થયો હતો. જે નિવસે તેનો કમળચંદ્ર આહ્યો ગયો હતો, તે દિવસથી વિનોદચંદ્રે જાણે આ પિતૃ સિંચેજ આંખ બંધ કરી લીધી હતી. પણ મનોરમાનો આ ક્ષુદ્ર શિશુ ફરીથી એમને ભૂલેલા સંસારના સ્નેહમય જટિલ માર્ગ પર લઈ આવ્યો હતો. બહુ જ દિવસો પછી એ નિવસે ફરી તે જીણી જીણી આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું હતું. તેણે આંખો હુંતતાં કહ્યું કે, “મારા ઘરમાં તો વિશ્વેશ્વર આવ્યા છે.” હજુ તો એ બહુ જ નાનો હતો. જ્યારે કોઈ તેને વિશુ કહી બોલાવતું ત્યારે તે જવાબ તો દઈ શકતો નહિં; પણ હા, તેના સામું જોઈ રહેતો. એ સમયે તે મનોરમાના બોજામાં કે લખડાની માના બોજામાં અને બિજાના પર પડી રહેતો. પરંતુ જે દિવસથી તે ગારણાની બહાર પગ કાઢતાં શીખ્યો હતો, જે દિવસથી તે સમજવા લાગ્યો હતો કે કુધથી પાણી સાફ હોય છે અને સાફ કે એંઠાં સર્વ

વાસણોમાં મેં લગાડી મનોરમાને થાપ દઇને ગળા સુધી પાણી પીવું શીખ્યો હતો, જે દિવસથી તેને પૂરો વિશ્વાસ બેઠો હતો કે પોતાના શુભ અને કેમળ ઉદર તથા મુખ પર કોયલાનું કાળા લીટા કે ધૂળ ચોપડવાથી શરીરની શોભા ખૂબ વધે છે, એ દિવસથી તેણે મનોરમાનો ખોળા છોડી વિનોદચંદ્રના ખોળામાં પોતે દદરુપે સ્થાન મેળવ્યું હતું.

સવાર થતાંજ વિનોદચંદ્ર બોલાવતો કે વિશુ ! વિશુ મેં અગળ લાવી કહેતો કે, દાદા ! વિનોદચંદ્ર કહેતો કે ચાલ તો બેટા, શંભુ-પ્રસાદની એક બાજી જતી આવીએ. વિશુ ઝટ હાથમાં શેતરંજની પોટલી લઇ તોતડું બોલી કહેતો કે, 'તલો' અને બંને હાથ ફેલાવી વૃદ્ધ વિનોદચંદ્રના ગળાને જોરથી ખાઝી પડતો. વિનોદચંદ્રને આ સમયે ઘણોજ આનંદ થતો હતો. તે મનોરમાને બોલાવી કહેતો કે બેટા, આપણો વિશુ પાકો બેલાડી થશે. મનોરમા હોઠ દબાવી હસ્યા કરતી વિશુ હાથમાં શેતરંજની પોટલી લઇ વૃદ્ધ વિનોદચંદ્રની કેદે બેસી શેતરંજ બેલવા બહાર ચાલ્યો જતો. રસ્તામાં જો કોઇ હસીને કહે કે કાકા શું વૃદ્ધાવસ્થામાં આ બે હાથ નીકળી આવ્યા છે ? ત્યારે તે હસીને કહેતા કે હા બાઇ, હવે મારા બે હાથમાં જોર રલું નથી, ખિલકુલ સુકાઇ ગયા છે, એથી આ બે નવા હાથ નીકળી આવ્યાં છે જેથી સંસારરૂપી વૃદ્ધ પરથી હું નવે મ ડી ન પડું; તે એમ કહી ખસી જતા કે બાઇ, વૃદ્ધ કાકાને વાતો કરવામાં તો કોઇ જતી નહિ શકે.

શંભુપ્રસાદના ઘરમાં જ્યાં બેસી લોકો શેતરંજ રમતા હતા ત્યાં શ્રીમાન વિશ્વેશ્વરને માટે પણ એક નિર્દિષ્ટ સ્થાન છે. તે દાદાજીના ખોળામાં બેસી લાલ રંગની થેલી દલાવવા કરતો હતો અને ગંભીર બાવથી જોઇ રહેતો હતો. અને જરૂર પડે બેએક ચાલ પણ બતાવી દેતો હતો.

જ્યારે દાદાજીના હાથથી હાથી ઘાતોનાં મોહરાં એકે એક કરીને મારવામાં આવતાં ત્યારે વિવેશ્વર બહુ ઉત્સાહથી એ મોહરાંને બંને હાથે પકડી પોતાના પેટ સાથે દબાવી રાખતો હતો. પણ લાલ રંગના વજર પર તેનું વધુ ધ્યાન રહેતું હતું. તે જ્યાં સુધી તેના હાથમાં આવતો નહિં ત્યાં સુધી તે લોલુપ દૃષ્ટિથી તેની તરફ જોઈ રહેતો હતો. વચ્ચે વચ્ચે તે કહેતો કે દાદા, પેસો વજર ! વિનોદચંદ્ર કહેતો કે કોમો રહે બેટા, કદી કદી તે આમ તેમ ખસી પણ જતો હતો. એ સમયે વિનોદનું મન ચંચળ બાવથી કદી તેની તરફ અને કદી શેતરંજ તરફ આવતું જતું હતું. એમાં એકાદ મોહરું મરી પણ જતું, વિનોદચંદ્ર બોલાવતો કે આવો બેટા, જો આપણે હારીએ છીએ, આવતો ખરો. દોડતો આવ. વિવેશ્વર દોડતો ચાલ્યો આવતો અને આવીને ફરી પોતાના પ્રથમના સ્થાને બેસી જતો હતો. સાથે સાથે જુદોને ઉત્સાહ પણ વધી જતો હતો. જ્યારે રમત પૂરી થતી, ત્યારે તે લાલ રંગનો વજર હાથમાં લઈ દાદાજીની કેટે બેસી ઘેર આવતો હતો.

આ પ્રકારે નવી રીતે વિનોદચંદ્રના દિવસો વીતી રહ્યા હતા. તેના જે જુના નિયમો બાંધેલા હતા તેમાં ધણે ફેરફાર થયો હતો. હવે પહેલાંના માફક શેતરંજની પોટલીને એટલે વધુ યત્ન પડતો નહિં. હવે તે ધણે ભાગે ધરના એક ખૂણામાં પડી રહેતી. શંભુપ્રસાદને પણ રોજ મળવાનો વખત મળતો નહોતો. ગંગારામ પંડ્યા સાથે બપોરના રમવાનું તો બંધ થયું હતું સુકુન્દરાય રાતે બોલાવતા પણ વિનોદચંદ્ર જમ શકતા નહિં. આ સમયે તે દીવાના પ્રકાશમાં બેસી પોતાના નવા શિષ્યને શેતરંજની રમત શીખવાડતા હતા. તે કહેતા કે વિશુ, ઘોડો ગાદી ધર ચાલે છે.

વિશુ ગંભીર બાવે કહેતો કે ઘોડો ?

વિનોદચન્દ્ર કહેતા કે: હા થોડો.

વિશુ—થોડો ચાલે ?

વિનોદ—હા થોડો ચાલે, બી ધર ચાલે છે.

વિશ્વેશ્વર કહેતો—ગાડી પણ ચાલે ?

વિનોદચન્દ્ર—આ થોડો ગાડી ન ખેંચે, એનો બીજો થોડો હોય ?

આ વખતે મનોરમા પાસે હોય તો તે પોતાના પુત્રની શુદ્ધિની તીવ્રતા જોઈ મોં પર પાલવ ઓઢી હસતી હસતી ચાલી જતી.

વિશુ નાની આંગળીઓથી સંકેત કરી કહેતો કે: આ લાલ રંગનો વજર મને આપો. વૃદ્ધ વિનોદના સમજવામાં એ વાત આવતી નહિં કે: આટલી ધણી વસ્તુઓ છતાં લાલ રંગના વજરપર તેની વધુ દષ્ટિ કેમ પડતી હશે.

પણ વિશુની પ્રાર્થના કોઈ પ્રકારે અમ્રાણ થતી નહિં. વિનોદચન્દ્ર પહેલાં તેને એ એક બીજાં મોહરોં બતાવી બુદ્ધિવાનો યત્ન કરતો હતો. પણ વિશુ બહુજ હોંશિયાર હતો. તે કોઈ રીતે બૂલતોજ નહિં. એ સમયે તે ધમ્મી ન હોવા છતાં પણ તેના માગેલી વસ્તુઓ તેના હાથમાં આપી કહેતો હતો કે જોજો એટા, કંઈ ખોટું ન નાંખું.

વિશુ—કેમ ?

વિનોદ—જો ખોવાઈ જશે તો પછી રમીશું કેવી રીતે ?

વિશુ—નહિં રમીએ.

વિનોદ—ના એટા, પછી કેવી રીતે રમીશું ?

વિશ્વેશ્વર મંબીર થઈ કહેતો કે: હાહા, વજર ?

વિનોદચન્દ્ર—હા, એટા વજર.

એક દિવસ ભોળાનાથને ત્યાં કથા વંચાતી હતી. વિનોદચન્દ્રે કહ્યું. વિશ્વેશ્વર ચાલ એટા કથા સાંભળવા જઈએ.

વિશ્વેશ્વર કપડાં પહેરી, વાળ હોરી કપાળે ચાલ્યો કરી દાદાની કુઠે બેસી કથા સાંભળવા ગયો. એ દિવસે રાજા ભરતનું ઉપાખ્યાન ચાલતું હતું. તે કચ્છ કંઠે કહેતા હતા કે: કંઈ રીતે એ વનવાસી મહાપુરુષના ખેળામાં હરણનું ખચું એની મેળે આવી ગયું, તરતનું જન્મેલું મૃગનું એ ખચું કાતર દૃષ્ટિથી આશ્રયની ભીખ માગી રહ્યું હતું. રાજા ભરતે એ નિરાશ્રયને આશ્રય આપ્યો હતો, આ સમયે વિશુ કાંઈક ખસીને વેગળો બેઠો હતો, વિનોદચન્દ્રે તેને ખેંચીને પોતાના ખેળામાં બેસાડી લીધો.

એ ઉપરાંત વ્યાસજીએ કહ્યું કે: કેવી રીતે એ મૃગના બાળકે ત્રીરેધીરે તેની ટુટેલા સ્નેહની દોરીને ફરીથી બાંધવાનો આરંભ કર્યો. કંઈ રીતે તેના સેંકડો કંકડા થઈ ગયેલી માયા શુંખલાને તેની ચારે તરફથી બાંધવાનો આરંભ કર્યો? કયે પ્રકારે એ તેનાં નિત્યકર્મ, પૂજાપાઠ અને ઇશ્વર ચિન્તનમાં પણ આવી અંશ લઈ જવા લાગ્યું. ધ્યાન કરતી વખતે તે માનસિક દૃષ્ટિથી જોતા હતા કે, જાણે એ નિરાશ્રય પશુ સજલ કરુણ દૃષ્ટિથી તેની તરફ જોઈ રહ્યું છે. ઉપરાંત તે મોઢું થવા લાગ્યું. ધીમે ધીમે તે પર્ણકુટી મૂકી આગળામાં, આંગણું ઝોડી આગમાં, પછી જંગલમાં અને દૂરને દૂર મનમાની રીતે ફરવા લાગ્યું. જ્યારે તેના પાછા આવવાનો સમય પતો અને તે જ્યારે પાછું આવતું નહિં ત્યારે ગળા ભરત ઉત્કંઠિત તથા ચિન્તિત થઈ જતા અને જોરથી બોલાવતા: આવ, આવ, આવ. એ ઉપરાંત વ્યાસે જનને રડતાં રડતાં અને શ્રોતાઓને પણ રડાવતાં કહ્યું કે: એક દિવસ તે તેના આખા જીવનનાં માયાબન્ધન એકદમ તોડીને ચાલ્યું ગયું. જંગલનું પશુ જંગલમાં ચાલ્યું ગયું, તે મનુષ્યની વ્યથા ન સમજ્યું. વૃદ્ધ ભરતે બુભો પાડી કે આવ, આવ, આવ; પણ કોઈ આવ્યું નહિં. કોઈએ એના

આકુલ આવાહનનું ઉત્તર ન આવ્યું, ત્યારે તેમણે તેને આખા જંગલમાં ખોળ્યું, એકે એક ગુફામાં, વૃક્ષની નીચે, એકે એક લતામાં રડી રડીને ખુમો પાડી શોધ્યું. આવો, આવો, આવો. પણ કોઈ ન આવ્યું. પહેલાં એમનું ખાવું, પીવું, સુવું બંધ થઈ ગયું. તે પછી પુનઃપાઠ બંધ થયાં, ફરી ચિન્તા ધ્યાન સર્વ બંધ થઈ ગયું. પછી નિરૂપેય સ્નેહાસ્પદની પાછળ પાછળ જંગલી રસ્તામાં ફરવા લાગ્યા.

વ્યાસે કહ્યું: મૃત્યુની કાળી છાયાએ ભૂમિપર પડેલા ભરતજીના અંગોપર અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો. ગળું રૂધાણું, ગરમ, તૃણાતુર હોઈ કંપવા લાગ્યા. જાણે આ સમયે પણ બોલાવતા હોય કે આવો, આવો, એમ લાગે છે.

વિનોદચન્દ્ર આ કથા સાંભળતાં વિશ્વેશ્વરને જોરથી છાતી સાથે ચોંપી રડવા લાગ્યા. તેના અંતરમાં અંતર કંપી ઉઠ્યું અને રડી કહેવા લાગ્યા કે; આવો, આવો, આવો.

વૃદ્ધવિનોદચન્દ્રનું આમ રડવું આ ભરી સભામાં કોઈને પણ અસ્વાભાવિક ન લાગ્યું. કેમકે સર્વ લોકોનું કાંઈ તો ખોવાઈ ગયું હતું. સર્વ લોકોનું હૃદય રડી રડી ખુમો મારતું હતું કે, આવો, આવો, આવો.

વિનોદચન્દ્ર આંસું લેહોઈ વિશ્વેશ્વરને ખોળામાં લઈ કહ્યું: ચાલો બેઠા ઘેર જઈએ. બહુ રાત ગઈ છે.

વિશ્વેશ્વર દાદાની સાથે ઘેર ગયો, ઘેર જઈ ઉંઘી ગયો.

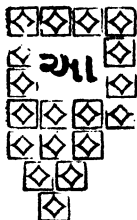
ઘેર જઈ વિનોદચન્દ્ર મનોરમાને બોલાવી કહ્યું: લે બેઠા, તારી અનામત તારી પાસે રાખ.

મનોરમાએ જોયું કે આજે વિનોદચન્દ્રની આંખો ભારે જણાય છે.

પ્રકરણ ૧૫ સું.

શ્યામમનોહરને ફરી લગ્ન કરવાની ખટપટ.

એ વરસોમાં શ્યામમનોહરનો પોતાના ઘર સાથે કશો સંબંધજ નહોતો હા; જ્યારે તેને રૂપિયાની જરૂર પડતી હતી ત્યારે એ પોતાના ગુમાસ્તાને પત્ર લખતો અને ગુમાસ્તો તેના લખેલા ઠેકાણે રૂપિયા મોકલતો.

મહાલક્ષ્મી વચ્ચે વચ્ચે દુઃખી થઈ પત્ર લખ્યા કરતી હતી, કિશોર પણ પત્રદ્વારા તેને પ.છો આવવા જણાવતો હતો. મુળશંકરે પણ તેને લખ્યું હતું કે મારું શરીર હવે હવે બગડવા માંડ્યું છે, એથી તને જોવાની ઇચ્છા છે માટે ઘેર આવવું.

પહેલાં શ્યામમને હર આવી વાતોપર કાંઈ ધ્યાન આપતો નહિ, પણ જ્યારે હરિયાએ તેને લખ્યું કે નવરાત્ર મળે તો તમારે જરૂર ઘેર આવી જવું; મારે તમારી સાથે કાંઈક વાતો કરવી છે; ત્યારે શ્યામમનોહર ઘેર જવા તૈયાર થયો. હરિયા કાંઈ વાત કરે કે જોઈ સુખનો આભાસ થાય. માટે જલદી ઘેર જઈ, એમ ધારી તે ઘેર ગયો. હરિયાને મળ્યો અને પૂછ્યું કે કેમ બહેન શું કહેવું છે ?

હરિયા—બસ કાંઈ નહિં.

સ્થામમનોહરે કહ્યું. તો પછી શા માટે મને આટલું કષ્ટ હશે
ધેર તેડાવ્યો ?

હરિભા-તમે ધેર ન આવો તે કાંઈ સારી વાત ગણાય ? બાપ
જે કાંઈ બનવા કાળ હવું તેતો બની ગયું. હવે તમે ફરી લગ્ન નહિ
કરો તો મને બહુ દુઃખ થશે

સ્થામમનોહરે વિરકત બાવે મોં ફેરવી કહ્યું; તો પછી હું શું
કરું ? મુળશંકરે સ્થામમનોહરનો હાથ પકડી કહ્યું : બેટા, મને ક્ષમા
કર એ દિવસથી હું કેવો અગ્નિમાં બળું છું તે કેવળ અંતયાંમી જ
જાણે છે

સ્થામમનોહર બહુજ દુઃખી થયો; પણ તે કાંઈ ન કહી શક્યો.

મુળશંકરે ફરી કહ્યું હવે તું ફરી લગ્ન કર, મેં તારે માટે એક
કન્યા પણ જોઈ રાખી છે. માત્ર તારો અભિપ્રાય જાણવા માટે જ મેં
તેને હજી સુધી કાંઈ વચન આપ્યું નથી. એક સ્ત્રી મરી જાય છે
ત્યારે લોકો શું ફરી લગ્ન કરતા નથી ?

સ્થામમનોહરે ધીમે ધીમે કહ્યું; પહેલાં એ સમાચાર મળે કે
પ્રથમની સ્ત્રી મરી ગઈ છે, પછી જોઈ લેવાશે.

મુળશંકર-શિવ, શિવ, બેટા એવી વાત શું કરે છે ?

સ્થામમનોહર-ચુપ રહ્યો.

મુળશંકર રડી પડ્યો અને બોલ્યો, હું તો એ સમજું છું કે મેં જ
તારી અને તારાથી જીવી પાડી છે, હું મરી જઈશ તો પણ આ
વાતનું દુખ મને નહિં મટે.

સ્થામમનોહરે થોડીવાર વિચાર કરી પૂછ્યું આખરે આપે કયાં
સંબંધ નક્કી કર્યો છે ?

મુળશંકર આંસુ લુંસી બોલ્યો, સુરતમાં, જે તું જાતે એકવાર જઈ જોઈ આવે તો પછી બધું ઠીક થઈ જશે.

શ્યામમનોહર-તો પછી હું કાલે જ જઈશ.

મુળશંકરે કહ્યું: હા બાપ જા; જે તને યોગ્ય લાગે તો પછી મને પત્ર લખજે હું ઘેરથી બધાંને લઈ તરત સુરત આવીશ.

થોડીવાર રહી મુળશંકરે કહ્યું; બેટા, હવે હું બહુ જીવવાનો નથી. પણ હા, તું લગ્ન કરી સુખી થા એટલું જોઈ જવાય તો સાફ પછી હું આનંદથી મરી જઈશ.

બીજે દિવસે શ્યામમનોહર સુરત આગ્યો, સાથે તેના મામા કિશોરલાલ પણ હતા. કન્યાને જોઈ, કિશોરલાલે કહ્યું: છોકરી તો લક્ષ્મી જેવી છે.

શ્યામમનોહર કાંઈ ન બોલ્યો.

પછી સ્ટેશને આવી ટીકીટ લઈ બંને જણ ગાડીમાં બેઠા. કિશોરલાલે પૂછ્યું; કેમ બાપ શો વિચાર કર્યો?

શ્યામમનોહરે કહ્યું કશોય નહિં.

કિશોરલાલ જાણે આકાશમાંથી નીચે ગમડી પડ્યો. તેણે કહ્યું, આવી સુંદર કન્યા પણ તને ન ગમી?

શ્યામમનોહરે માથું હલાવી કહ્યું. ના.

કિશોરલાલે મનમાં વિચાર કર્યો કે: મેં મનોરમાને જોઈ નહોતી, કે તે કેવી હશે.

બ્યારે સ્ટેશન આવ્યું એટલે કિશોરલાલ ઉતરી પડ્યો શ્યામમનોહર અલ્લાખાદ જવાનો હતો.

કિશોરલાલે પૂછ્યું; પછી તું કેટલા દિવસોમાં પાછો આવીશ? શ્યામમનોહરે કહ્યું; કાકાને પ્રણામ કહેજે, હું થોડા દિવસમાં આવીશ.

મુળશંકરને કિશોરલાલે સર્વ વાત કરી, ત્યારે તેણે કહ્યું, હવે જે આમ તે ખરૂં, માઈ ચરીર સાઈ થશે તો હું કાશી જઈ વહુને તેડી આવીશ. વ્યર્થ સમાજના ભયથી આરાથી ઠેઠસુધી નકં નહિં ભોગવી શકાય. સમાજ શું છે? આપણે પોતે સમાજ છીએ.

જ્યારે મહાલક્ષ્મીએ આ વાત જાણી ત્યારે તેણે દાંત પીસી કહ્યું આ ડોસો મરવાનો થયો છે, માટે આમ બોલે છે.

મહાલક્ષ્મીએ ગુમાસ્તાને બોલાવી પૂછ્યું. શ્યામમનોહરે શું કયું? ગુમાસ્તાએ કહ્યું: તેણે માત્ર એટલું પૂછ્યું હતું કે: આજ સુધીમાં કેટલા રૂપીયા કાશી મોકલ્યા હતા?

મહાલક્ષ્મી: બસ! માત્ર એજ પૂછ્યું, બીજું કંઈપણ ન પૂછ્યું?

મહાલક્ષ્મી ચાલી ગઈ, એ વખતે તેના મોંના ભાવ બહુ જ બીધણુ થઈ ગયો.

સુખી ગૃહસંસાર—અને સુલદ્રાની કુટુંબકથા—આ પુસ્તક ૨૪ પ્રકરણોમાં સ્ત્રીપુરુષને ઉપયોગી અનેક ઉપયોગી વર્ણનોના રસીકવાર્તા રૂપે સંગ્રહ છે. કી. રા. ૧)

ગૃહિણી રત્નમાળા—અને કુમુદિનીની આત્મકથા સ્ત્રી ઉપયોગી (આવૃત્તિબીજી) આ પુસ્તકમાં ૨૫ પ્રકરણો છે. જે વાર્તારૂપે રસીક ભાષામાં, જેમાં પતિ સાથે પત્નીએ કેવી રીતે વતવું, સ્ત્રી શીક્ષણની જરૂર, બાળકોનું પાલન, ગૃહીણીપદ વિગેરે ઉપયોગી વિષયો છે, પાકું પુંકું પાન ૪૦૦ કી. રૂ. ૨-૮-૦.

સ્વર્ગિય સુખ ઉત્તમ સદ્ગુણો અને ઉત્તમ ચારીત્રથી મનુષ્યની જીંદગી શી રીતે સુધરે એ અનેક મહાપુરુષોનાં દર્શાવેલ સંહિત તેમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે. કી. રૂ. ૧-૦-૦

ભાગ્યેદય એપ્રીસ-અમદાવાદ.

અકરણુ ૧૬ મું.

શ્યામમનોહર મનોરમાની શાધમાં-પતિપત્નિ અને પુત્રનો મેળાપ

મ મનોહર અઘ્ઘાઘાઘ જવાને બઘલે કાશી ગયો. તેની સાથે બે નોકરો હતા. તે ભાડાની ગાડીમાં સામાન મૂકી બેઠા, શ્યામમનોહરે તેમને કહ્યું કે: તમે બંગલે જઈ મૂકામ કરો, મારી ત્યાં જઈ રાહ જો જો, તે ગાડીમાં ન બેઠો, તે તો પગે ચાલતો એક ખીજો

રસ્તે થઈ જવા લાગ્યો. રસ્તામાં ચાલતી વખતે તેને ઘણો કલેશ થવા લાગ્યો. તેનું મોં સુકાઈ ગયું, ચહેરાનો રંગ ઉતરી ગયો, ચાલતાં ચાલતાં પગ ઢીલા થઈ ગયા, પણ ચાલતાં ચાલતાં રોકાયો નહિં. હરિશંકરનું ઘર પાસે આવ્યું. રસ્તો તો તેનો જણ્યોતો હતો, ગલીના નાકાપર નાની દુકાન જેમની તેમ હતી, દુકાનનો માલીક પહેલાં જોવાજ ઉત્સાહથી પુરોઝો તળતો હતો, ત્યાં શ્યામમનોહર જરા ઉભો રહ્યો, દુકાનદારે તેની સામે જોયું; પણ સાહેબ લોકોનો પોશાક પહેરવાથી તેને પુરી લેવાનું તે કહી શક્યો નહિં. તેણે તેના સામું જોઈ વળી પોતાનું કામ કરવા લાગ્યો.

શ્યામમનોહર આગળ ચાલ્યો, તેના પગ આગળ જવા ઉપડતા નહિં. કાશીની સાંકડી ગલીઓમાં જાણે નામની પણ હવા રહી નથી.

તેને શ્વાસ લેવામાં પણ કલેશ થવા લાગ્યો. એ એક ઝગલાં આગળ જતાં જ વળી શું જાણવામાં આવશે. થોડી વારમાં તે હરિ-શંકરના મકાનની સામેના મકાન પાસે જઈ પહોંચ્યો ત્યાં કેટલીક વાર તો ઉભો રહ્યો, તેણે કોઈને યોગાવવાની ઇચ્છા કરી, પણ ગળું સુકાઈ ગયું હતું, તેણે તેમ છતાં યુમ મારી, વળી કાંઈ ન બોલ્યો. ઘડીઆળમાં નવ વાગ્યા હતા. ફરી હરીશંકરનું નામ ઇધ યુમ પાડી પણ કંઈ જવાળ ન મળ્યો. જે લોકો એ રસ્તે થઈ જતા હતા તે સ્યામમનોહરને ઉંચી જાતના યુરોપીયનના પોશાકમાં સજ્જ થયેલો જોઈ કાંઈક ચક્રીત થતા હતા, વારંવાર તેના તરફ જોતા હતા. સ્યામમનોહરે ફરી યુમ પાડી: “પંડિત હરિશંકર છે કે?”

અંદરથી કોઈ ઓએ જવાળ આપ્યો કે: “ઘરમાં નથી.”

તેણે જવાળ આપ્યો હતો તે એક દાસી હતી. એ દાસી બહાર આવી, પણ સ્યામમનોહરને સાહેબના પોશાકમાં જોઈ બારણાની આડ ઓથે ઉભી રહી, પણ તેને દેશી બાષામાં વાત કરતો જોઈ તે બહીની નહિં. તેણે કહ્યું: એ ઘરમાં નથી.

સ્યામમનોહર—ક્યારે આવશે?

દાસી—બપોરે આવશે.

સ્યામમનોહર મકાનની અંદર ગયો. તેને અંદર આવતો જોઈ આનંદ, શરમ અને શંકા ત્રણેના મિશ્રણથી તેનું કાળજી કંપવા લાગ્યું. તે સમજતો હતો કે અંદર મનોરમા છે, પણ અંદર જતાં જોયું તો અંદર કોઈ જણાયું નહિં. તેણે દાસીને પૂછ્યું: શું ઘરમાં બીજું કોઈ નથી?

દાસી—ના,

સ્યામમનોહર—એ લોક ક્યાં ગયાં છે?

દાસી-કોણુ લોક ?

શ્યામમનોહર-કોઇ સ્ત્રી...

દાસી-અહીં તો મારા વગર બીજું કોઇપણ રહેતું નથી.

શ્યામમનોહર-એક નાનો છોકરો હતો ને ?

દાસી-ના, અહીં તો કોઇજ નથી.

શ્યામમનોહરે હાથિકા પર બેસી કહ્યું : તો પછી એલોખે ક્યાં ગયાં ?

દાસી કાંઈક ચક્રિત થઇ બોલી, જ નહિ, અહિં તો કોઇ નથી રહેતું. પંડ્યાજી રહે છે અને હું રહું છું. અહીં એક મહીનાથી તો કોઇ યજમાન પણ આવ્યાં નથી.

શ્યામમનોહર સ્તબ્ધ થઇ જમીન તરફ જોઇ રહ્યો. તેના મનમાં જે વાતો ચાલી રહી હતી, તેને અંતર્યામી જ જાણે છે. બહુજ વાર પછી તેણે પૂછ્યું, તમે અહીં કેટલા વખતથી છો ?

દાસી-લગભગ દોઢેક વરસથી.

શ્યામમનોહર-તો પણ તમે અહીં કોઈને જોયું નથી ? એક મોરો સ્ત્રી હતી, તેને એક છોકરું ધાવણું છે, તે સ્ત્રીને પણ તમે જોઇ નથી ?

દાસી-જ નહિ, મેં તો કોઈને જોયુંજ નથી.

શ્યામમનોહર-તમે એ સ્ત્રી સંબંધી વાત પણ જાણતાં નથી ?

દાસી--ના,

એ પછી શ્યામમનોહરે ફરી કોઇ વાત પૂછી નહિ. તે જાના માના બેસી હરિશંકરની આવવાની વાટ જોવા લાગ્યો તેણે ધાર્યું કે, મનોરમા હવે આ સંસારમાં નથી. તથાપિ એ વાત તે સાંભળવા ઇચ્છતો હતો માટે ત્યાં બેઠો હતો.

બપોરે હરિશંકર ઘેર આવ્યો, પહેલાં તો શ્યામમનોહરને જોઇ

તે કાંઈક ચકિત થયો, પણ પાછો તેને ઓળખી બોલ્યો: સ્યામમનો-
હર ! આપ ક્યારના આવ્યા છો ?

સ્યામમનોહરે કહ્યું: ધૂળી વાર થઈ, એ લોકો ક્યાં છે ?

હરિશંકર-એ લોકો-હાં, હાં, સમજ્યો,

સ્યામમનોહર ઉભો થયો; તેણે પૂછ્યું તે ક્યારે મરી ગઈ ?

હરિશંકર-કાણુ ક્યારે મરી ગઈ ?

સ્યામમનોહરે શુષ્ક કંઠે પૂછ્યું, એ ક્યારે મરી ગઈ !

હરિશંકરે કહ્યું; એ મરી ગઈ નથી, એતો ખુશીમાં છે.

સ્યામમનોહર-ક્યાં છે ?

હરિશંકર-વિનોદકાકાને ત્યાં,

સ્યામમનોહર-એ ક્યાં રહે છે !

હરિશંકર-પેલી ગલીમાં છેક ખૂણામાં લીમડાનું ઝાડ છે તેની
પાસે મકાન છે.

સ્યામમનોહર બેઠો તેણે થોડી વાર વિચાર કરી પછી શાંતિથી
પૂછ્યું, એ અહીં કેમ નથી રહી !

હરિશંકરે મનમાં વિચાર કર્યો કે મેં કાંઈ ખરાબ કામ તો
કયું નથી, વ્યર્થ શરમાવાની હવે શી જરૂર છે ? તેણે સાહસ કરીને
કહ્યું, આપ જોને આપના ઘરમાં જગ્યા ન આપો. તેને હું મારે ઘેર
શી રીતે રાખી શકું ? મારે પણ ચાર માણસમાં રહેવું છે.

સ્યામમનોહર મનમાં સમજ્યો કે હરિશંકરનું કહેવું વાળખી
છે. તેણે કાંઈક વિચાર કરી પૂછ્યું; એ વિનોદ કાકાને ત્યાં શી રીતે ગઈ ?

હરિશંકર-એ તેને જાતે તેડી ગયા હતા.

સ્યામમનોહર-એ કાણુ છે ?

હરિશંકર-એ કાશીમાં રહેતો એક દુઃખી બ્રાહ્મણ છે,

શ્યામમનોહર—મનોરમા તેને પહેલાંથી ઓળખતી હતી ?

હરિશંકર—હા, બહુજ સારી રીતે ઓળખતી હતી.

શ્યામમનોહર—એમની ઉંમર કેટલા વર્ષની છે ?

હરિશંકરે મનમાં કાંઈક હસતાં કહ્યું; હું ધાંડું છું કે સાઠેક વર્ષની તો હશે. એ મનોરમાને પુત્રીની માફક માને છે અને રાખે છે.

શ્યામમનોહર—ત્યાં ખીન્નું કોણ રહે છે ?

હરિશંકર—ત્યાં એક દાસી છે, મનોરમા છે અને વિશુ છે.

શ્યામમનોહર—વિશુ કોણ ?

હરિશંકર—મનોરમાનો છોકરો,

શ્યામમનોહર હાહી-ઉમો થયો અને બોલ્યો, હીક ત્યારે હવે હું જાઉં છું.

હરિશંકરે તેને રોક્યો નહિં, તે ધીરે ધીરે બહાર નીકળી પેલી ગલીમાં ગયો. ગલી પુરી થઇ ત્યાં તેણે એક માણસને પૂછ્યું વિનાદ કાકા કયા ઘરમાં રહે છે ?

એ માણસે આંગળીથી ઇસારત કરી ઘર બતાવ્યું શ્યામમનોહરે ત્યાં ગયો. ત્યાં બહાર તો કોઈ નહોતું, માત્ર ચોકમાં એક હાલતુડ અને સુંદર નાનો બાળક થાળીમાં પાણી ભરી પોતાનું આખું શરીર તેથી પલાળી વચ્ચે વચ્ચે આનંદ અને સંતોષથી જોઈ રહ્યો હતો કે થાળીમાં પડેલા પડછાયો કેવી રીતે હાલ્યા કરે છે, અને તે જોઈ હસતો રમતો હતો. શ્યામમનોહરે એ બાળકને ખોળામાં લઈ ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો, એ બાળકે આશ્ચર્ય કે બચતું કાંઈ પણ ચિન્હ જણાવ્યું નહિં, જાણે કોઈ અજાણ્યા માણસ પાસે જવું એ તેને માટે કાંઈ નવી વાત નહોતી, તેણે શ્યામમનોહરના નાકપર પોતાનો નાનો સરખો કોમળ હાથ રાખી પૂછ્યું, તમે કોણ છો ?

સ્વામમનોહરે ધણા જ સ્નેહથી તેના મ્હોંએ બચી કરી કહ્યું.
હું બાપુજી છું,

વિશુ—બાપુજી ?

સ્વામમનોહર—હા, બાપુજી, તું કોણ છે ?

વિશુ—હું તો બિચુ છું,

સ્વામમનોહરે પોતાનું ધડીયાળ અને અછોડો કાઢી તેના મળે પહેરાવ્યું, શુંજામાંથી ચાકું, પેન્સિલ, પાકીટ જે કાંઈ હતું તે સર્વ કહાડી તેના હાથમાં આપ્યું. પોતાના પુત્રને આપવા માટે હવે તેની પાસે કાંઈ રહ્યું નહોતું.

બહુ વસ્તુએ એકી સાથે હાથમાં આવતાં વિશુ હર્ષ પામી બોલ્યો:—બાપુજી !

સ્વામમનોહરે તેનું નાનું સરખુ મુખ પોતાના મોં સાથે મેળવી કહ્યું બેટા !

એવામાં લખડાની માએ આવી આકૃત મચાવી મૂકી. તેણે એકે એક ધરમાં આવતાં જોયું કે: એક સાહેબ બહાદૂર ધરમાં પેસી ગયા છે અને વિશુને ખોળામાં લઇ આમતેમ ફર્યા કરે છે. તે શ્વાસ રોહી રસોડામાં ગઇ. ધરમાં વિનોદચન્દ્ર નહોતા. ધણા દિવસે તે આજ વિશ્વનાથજીનાં દર્શન કરવા ગયા છે. થોડીવાર પહેલાં મનોરમા દર્શન કરીને આવી છે, અને રસોડામાં રસોઇ બનાવતી હતી. લખડાની માએ તેની પાસે જઇ હાંકતાં હાંકતાં કહ્યું: માજી ?

મનોરમા—શું છે ?

લખડાની માએ હાંકતાં હાંકતાં કહ્યું; ધરમાં કોઇ એક સાહેબ પેસી ગયો છે, વિશુને ખોળામાં લઇ ફર્યા કરે છે.

મનોરમાએ અકિત થઇ પૂછ્યું. એ કોણ છે ?

મનોરમા જાતે ઉઠી બારણા આગળ આવી, ત્યાંથી જોયું પથુ કાંધ ન જણાયું.

લખડાની માએ તેનો પાલત ખેંચી કહ્યું; અરે તમે ત્યાં ન જાઓ બાપુજીને આવવા દો.

મનોરમાએ તેની વાત ન માની, તેને તેની ઉપર વિશ્વાસ જ ન આવ્યો. તેણે કાંધક આગળ જઈ જોયું તો જણાયું કે લખડાની માએ જે કાંધ કહ્યું હતું તે જુદું નથી. તેણે જોયું તો સાહેબનો પોશાક પહેરેલો એક માણસ ઘરમાં ફરે છે, અને અસ્કુટ સ્વરે વિશ્વેશ્વર સાથે કાંધક વાતો કરે છે તે હિંમતથી ખડકી પાસે ગઈ, જે એક વખતે જેનો પડછાયો જોઈ ઓળખી જતી હતી તેને આજે તે નજર સામે જોઈ કેમ ન ઓળખી શકે? તેણે જાણ્યું કે આતો મારા પતિ સ્યામમનોહર છે.

મનોરમા ઝટ તેની પાસે ગઈ, અને તેના પગે પડી પ્રણામ કરીને તેની સામે ઉભી રહી.

શ્યામમનોહરે કહ્યું: બહાલી !

મહાત્મા ગાંધી અને હિંદના મહાન નરરત્નો

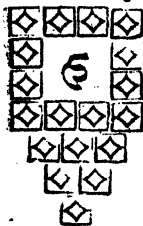
આ પુસ્તકમાં મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર આપે છે. લો. મા. તિલક, અરવીંદ ઘોષ, સર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર, સર પ્રીતિજીશાહ મહેતા, દેશબંધુ ચિત્તરંજનદાસ, શ્રીમોતીલાલ નહેરૂ, પંડિત મદનમોહનમાલાવજા, શ્રી દાદાભાઈ નવરોજી વિગેરેના જીવનચરિત્રોનો સમાવેશ છે. ગ્લેઝ કામળ પાકું પુકું મહાત્મા ગાંધીજી અને લો. મા. તિલકનાં ચિત્રો સાથે. કોમંત રૂ. ૧-૦-૦

લાગ્યોદય ઓફીસ, ખાડીયા-અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૧૭ મું

પતિ પત્નિ વાર્તાલાપ-વિયોગના અંતે સંયોગ

સ્વામી અને પત્ની વચ્ચે વાતો થવા લાગી.

સ્વામીમનોહરે કહ્યું: બહુ દુઃખી થઈ ગઈ હોં.

મનોરમા તેના મોં સામે જોઈ કાંઈક હસી. તે કહેવા ઇચ્છતી હતી કે એમાં આશ્ચર્યની શી વાત છે?

હવે પાછો સ્વામીમનોહર વિશુની સાથે વાતો કરવા

લાગ્યો. મનોરમાએ તેના ખુટની દોરો છોડી, એકે એકે કરી શરીર પરનો કોટ, ખમીસ આદિ કપડાં ઉતાર્યાં, તેણે પાંખો નાંખ્યો અને ફમાલ પલાળી તેનાથી તેના પગ લુછ્યા. એ સર્વ કામ તેણે એવો રીતે કર્યું કે, જાણે તે તેનું નિત્ય કર્મ છે. તે રોજ એ સર્વ કામ કર્યા કરતી. આ જીવનમાં જોનાં દર્શનની તેને કદી આશાય નહોતી આજ એ અકસ્માત, આટલા દિવસ ઉપરાંત પોતાની મેજે જ આવી થઈ ગયાં હતાં, કાણ જાણે કેટલાંય આંસુ પાડવાથી, કેટલાંય નિસાસા નાંખવા છતાં ન અને તે આજે બન્યું, મનોરમાએ તો એવો લાવ પ્રકટ કર્યો કે જાણે તેના સ્વામી રોજ આ પ્રકારે આવ્યા કરતા હોય આજ પણ એ રીતે આવ્યા છે. આજે જાણે આવવામાં માંડું થયું છે, બસ એ સિવાય કાંઈ પણ નથી.

સ્વામીમનોહરનો વ્યવહાર તો કોઈ જુની જ રીતનો હતો. તે વિશુની સાથેજ વધુ વાતો કરતો હતો, જાણે ઘરમાં કોઈ છે જ નહિં, વિશુની સાથે જાણે તેને બહુ જ સંબંધ હોય, આ નાના સરખા ઘરમાં વિશુ સિવાય જાણે બીજું કોઈ છે જ નહિં. એ સમજતો હતો કે વગર બોલાવ્યે હું અહીં આવ્યો છું, અને એ વાત છુપાવવા માટે તે મોં ફેરવી પોતાના પુત્રની સાથે વાતો કરવામાં જ રોકાયો છે.

મનોરમાએ કહ્યું: જાઓ બેટા રમો.

વિશુ ખાટલામાંથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો. સ્વામીમનોહરે નીચે ઉતાર્યો. પહેલાં તેણે પોતાની માને પ્રણામ કરતાં જોઈ હતી, એથી તે ઉતરીને પિતાના ચરણોમાં તેની માથુંક જ નમીને પ્રણામ કરીને ત્યાંથી નાઠો. સ્વામીમનોહર તેનો હાથ ઝાલી પકડવા ઇચ્છા કરી પણ તેતો ત્યાંથી બહાર ન કળી ગયો.

મનોરમાએ પોતાની છાતી સાથે હાથ રાખી કહ્યું, આપનું શરીર આમ કેમ જણાય છે, કેમ કંઈ તાવ આવ આવતો હતો.

સ્વામીમનોહર-ના, તાવ તો નહોતો આવતો.

મનોરમા-તો શું બહુ ચિંતા કરતા હતા?

સ્વામીમનોહરે તેના મોં સામે જોઈ કહ્યું; હું સમજતું છું.

મનોરમાએ કંઈ જવાબ ન આપ્યો, બીજી વાત કાઢી પછી કહ્યું; વખત થયો છે આપ સ્નાન કરી લ્યો.

સ્વામીમનોહર-ઘરના માલિક ક્યાં છે?

મનોરમા-આજ એ વિશ્વનાથજીના મંદિરમાં પૂજા કરવા ગયા છે, હવે તો તે સંધ્યાકાળે આવશે.

સ્વામીમનોહર-તું એમને શું કહી બોલાવે છે?

મનોરમા-હું તેમને હંમેશાં દાદાજી કહી બોલાવતી હતી, હાથ પણ એજ નામે બોલાવું છું.

સ્વામમનોહરે ખીન્નું કાંઠ ન પૂછ્યું.

મનોરમા આપની સાથે કોણ આવ્યું છે !

સ્વામમનોહર—એ નોકર છે, એ બોકો મુસાફરી બંધલામાં ગયા છે.

મનોરમા—એમને અહીં લાવવાની આપની હિંમત નહિ આવી હોય !

સ્વામમનોહરે જવાબ ન આપ્યો.

સ્વામનોહર જમવા બેઠો ત્યારે તેણે પોતાના બાથુમાં દુધની પુરીઓ જોઈ. તે જોઈ તેણે માળા ખસેડી કહ્યું, આ શું છે ! તું મારી મસ્કરી કરી ગઈ છું !

મનોરમાએ મલિન મુખથી કહ્યું, કેમ, નહિ ખાઓ ?

સ્વામમનોહરે થોડીવાર મનોરમાના મોં સામે જોઈ કહ્યું, હું કદી બપોરે પુરી ખાઉં છું ?

મનોરમા મનમાં તે મનમાં દુઃખી થઈ ચુપ થઈ ગઈ.

સ્વામમનોહર—આજે તું પહેલવહેલી પીરસે છે, બપોરે હું શું ખાઉં છું એ પણ તું ભૂલી ગઈ લાગે છે.

મનોરમાની આંખમાં પાણી બરાઈ આવ્યું. તે વિચાર કરતી હતી કે હવે એ દિવસો વીતી ગયા છે, ધણી દૂર નીકળી ગયા છે, તેણે કહ્યું, આપ ભાત દાળ ખાશો ? પણ...—

સ્વામમનોહર—પણ શું ? શું નથી કર્યા ?

મનોરમા—ના. કર્યાં તો છે. હું રોજ બનાવું તો છું.

સ્વામમનોહર—ધેર પણ બનાવતી તો હતી ને ?

મનોરમા કાંઠક સાંત થઈ પછી કહ્યું, પણ તમે મારા હાથની એંટી રસોઈ જમશો ?

સ્વામમનોહરે માથું હલાવી હા કહ્યું, હજી સુધી એ નહોતો

સમજતો કે મનોરમા બીજી થઇ ગઇ છે, અથવા તેની બનાવેલી રસોઇ ખાઇ શકાય નહીં. પણ મનોરમાને આ વાતમાં એક પ્રકારની બહુજ શંકા હતી. પહેલાં તો તે બહુ વાર સુધી જાની માની બેસી રહી, પછી શ્યામમનોહરે ધીરેથી કહ્યું; શું તું મારી આંખોમાંથી આંસુ નીકળતાં નહિં જુએ ત્યાં સુધી તને તૃપ્તિ નહિં થાય ?

આ સાંભળી મનોરમા ઝટ ઉઠી અને બોલી, હ્યો ત્યારે હમણાંજ લાવું છું. આટલું ટૂંકી તે રસોડામાં ગઇ, ત્યાં જઇ તે ઘણી રહી, પછી તેણે આંસુ દહોત પાણીયાં મેં ઘોયું, પણ આંસુ ખળતાં નહોતાં તે આંસુ દહોતી હતી, કોઇ રીતે જાની રહી શકતી નહિં. વળી વિચાર આવ્યો કે સ્વામી ભૂખ્યા બેસી રહ્યા છે. એ સમજી તે થાળી લઇ ફરી તેની સામે આવી. અને ઘણા દિવસથી જે રીતે તેની પાસે બેસી યત્નપૂર્વક ભોજન કરાવતી હતી, આજે પણ એ પ્રકારે જ તે એમને ભોજન કરાવવા લાગી. જ્યારે તે જમી રહ્યા ત્યારે એંઠી થાળી હાથમાં લઇ ફરી તે સારી રીતે રહી લેવા મારે રસોડામાં ચાલીગઇ.

આ સમયે બે વાગી ગયા હતા. શ્યામમનોહર પાસે વિશ્વેશ્વર મઝાથી સૂઇ ગયો હતો, એવામાં મનોરમા ત્યાં આવી.

શ્યામમનોહરે પૂછ્યું: બધું કામ થઇ ગયું ?

મનોરમા-કામતો કોઇ એવું હતું જ નહિં, હા, દાદાજી હજી સુધી આવ્યા નથી. એ પછી મનોરમાએ ધરતી વા. પૂછવા માંડી, પોતાના ધરના એકેએક ખંડમાં એકેએક વસ્તુતી, મામી, દાસીઓ, ગુમાસ્તા સખી હરિયા, પારોશીઓ, જેટલા લોકો હતા તે બધાંની ખબર પૂછી. બંનેમાંથી કોઈના સમજવામાં એ વાત ન આવી કે મનોરમાને એ બધી વાતો જણાવાથી શું લાભ, કે એ બધી વાતો કરવાથી શ્યામમનોહરને શો લાભ ? છતાં મનોરમા આનંદથી પૂછતી હતી

અને સ્થામનનોહર ઉત્સાહથી જવાબ દેતો હતો, જાણે બંને ધણુદ ગાઢ મિત્રો છે, જુદા પડી ગયા હતા. ફરી હવે મળ્યા છે, એમ લાગતું હતું. સહસા મનોરમાએ પૂછ્યું; આપે આપનું લગ્ન કર્યું ?

જાણે આ વાત સાધારણ હસવાની થતી હતી.

સ્થામનનોહરે કહ્યું: પશ્ચિમમાં.

મનોરમા—વહુ કેવી આવી છે ?

સ્થામનનોહર—તારા જેવી.

આ વખતે મનોરમાને પોતાના હૃદયમાં એક પ્રકારના કષ્ટનો અનુભવ થયો. તે પોતે પોતાને સંભાળી શકી નહિ. બેઠી હતી, તે સ્વપ્ન ગઈ, તેના ચહેરાનો રંગ એકદમ ઉતરી ગયો.

સ્થામનનોહર ગભરાતો પલંગપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો અને તેની પાસે જઈ હાથ પકડી તેને ઉઠાડવાનો યત્ન કરવા લાગ્યો. પરંતુ મનોરમા બિહકુલ શિથિલ અને બેશુદ્ધ થઈ ગઈ હતી. સ્થામનનોહર તેના માથા પાસે બેઠો. તેનું માથું પોતાના બોળામાં લઈ રડતાં રડતાં બોલાવવા લાગ્યો કે, વહાલી વહાલી ! તને શું થઈ ગયું,

મનોરમાએ આંખો ઉઘાડી સ્વામીની સામે જોયું પછી આંખો બંધ કરી, તેના હોઠ કંપવા લાગ્યા, અને કાણુ જાણે અસ્પષ્ટ સ્વરે તેણે શું કહ્યું.

સ્થામનનોહર ગભરાઈ ગયો, તેણે દાસીને બોલાવી લાવવાને કહ્યું: લખડાની મા પાસે જ હતી, તે તરત પાણી લઈ આવી, પણ તે ગભરાઈ નહિ. તેણે કહ્યું; બાલુ, હમણાં થોડીવારમાં મૂર્છા વળી જશે એમને ધણુવાર આવું થઈ આવે છે.

મનોરમાના મોં અને આંખોપર પાણી છાંટ્યું, પંખો કરવામાં આવ્યો, વિશુએ આવી તેના માથાના વાળ પકડી બુમ પાડી-મા-મા-

હવે મનોરમાને જ્ઞાન આવ્યું. તે શરમાઇ માથાપરનું લુંથકું સંભાળી ઉઠી બેઠી થઇ. લખડાની માફરી તેનો કામ ધધો કરવા ચાલી ગઇ, એ સમયે બયને લધિ મનોરમાના ચ્હેરાપર શાહી ઢળી હોય તેવું થયું.

મનોરમા હસી પડી, તેણે ધણા જ ક્ષીણ અને મધુર સ્વરે હસીને કહ્યું; કેમ, શું તું કરી ગઈ હતી ?

સ્થામમનોહરની આંખમાં પાણી ભરાઇ આવ્યું હતું. હવે તેમાંથી આંસુ વેહેવા લાગ્યાં, તેણે આંસુ લહોઇ નાંખી-કહ્યું, હું તો સમજ્યો હતો કે બસ અંત આવી ગયો.

મનોરમાએ મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યો કે, તમારા ખોળામાં મારું માથું હતું જલા આ અલાગિણીના ભાગ્યમાં એવી સારો વાત કદી બની હતી ? તેણે પ્રકટ રૂપે કહ્યું; મને વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઇ વાર આવું શક આવે છે.

સ્થામમનોહરે કહ્યું; હા, એ તો હું પણ જોઇ રહ્યો છું. પહેલાં તને આવું થતું નહિં, પણ હવે થાય છે.

પછી કેટલીકવાર સ્થામમનોહર ચુપચાપ બેસી રહ્યો, પછી તેણે પોતાના ગુંજમાંથી કુંચીઓનું ઝુમખું કાઢી મનોરમાની કેટે ખોસી કહ્યું; લે, આ તારી કુંચીઓનું ઝુમખું. તું મને જેવી રીતે સોંપીને આવી હતી, તેવી રીતે હું એ આજ તને પાછું આપું છું. તે બરોબર જોઇ લે. એ જોતાં ચાલીઓનો કદી ઉપયોગ કર્યો હોય એવું તને જણાય છે ?

મનોરમાએ જોયું જે ચાલીઓનું ઝુમખું તેને બહુજ પ્રિય હતું, તે કાટ લાગવાથી બિહુલ મેડું થઇ ગયું છે, તેણે ઝુમખું હાથમાં લઇ કહ્યું; તમે આ ઝુમખું વહુને કેમ ન આપ્યું ?

શ્યામમનોહરના સુકાયલા અને મલિન મુખપર સહસા અકૃત્રિમ હસતું આવી ગયું, તેની બંને આંખો અસીમ સ્નેહને લીધે ચંચળ થઈ આવી, તો પણ તેણે પોતાનું મુખ ઠાવકું રાખીને કહ્યું; તને તો આપ્યું છે.

મનોરમાના સમજવામાં આ વાત બરોબર ન આવી, થોડીવાર સુધી સ્વામીના મુખ તરફ સંશયની નજરે જોઈ તેણે કામળ સ્વરે કહ્યું-હું તો નવી વહુની વાવ કરી રહી છું. તમારી જે ખીજ સી લગ્ન કરીને આવી છે, તેને તમે આ ઝુમખું કેમ ન આપ્યું ?

હવે શ્યામમનોહરથી રહેવાયું નહિં. તેણે સહસા બંને હાથે મનોરમાને ખેંચી તેને પોતાની છાતી સાથે આંખી અને કહ્યું; વહાલો એને તો આપ્યું છે. મારે એ સ્ત્રિયો નથી, એકજ છે. પણ મારી એ સ્ત્રી કદી જીતી થતી નથી. સદા નવીજ રહે છે. પહેલાં જ્યારે હું તેને આ કાશીમાંથી વિશ્વનાથજીની પ્રસાદી માફક મારા હૃદય સાથે લગાવી લઈ ગયો હતો એ દિવસે પણ તે નવી હતી. અને આજ પણ જ્યારે હું વિશ્વનાથજીના ચરણોમાંથી તેને લઈ જવા આવ્યો છું, ત્યારે પણ તે તેજ પ્રકારે નવી છે.

સંધ્યાકાળે દીવો સળગાવી, પુત્રને ખોળામાં લઈ મનોરમા પોતાના સ્વામીનાં ચરણો પાસે આવી બેઠી અને બોલી-દાદાજીને મળ્યા વગર આપનાથી હવે અહીંથી નહિં જવાય, આજ રાત્રે તમારે અહીં રહેવું જ પડશે.

શ્યામમનોહરે કહ્યું; મને પણ એરજ લાગે છે, આજે હું અહીંથી નહિં જઈ શકું એમ મને લાગે છે.

મનોરમા ઘણાજ બયથી એક વાત કહેવાની ઇચ્છા કરતી હતી, પણ શરમને લીધે તે કદી શકતી નહોતી. એ વાત કહેવા માટે તેને

હજી સુધી વખત મળ્યો નહોતો, હવે તેણે કહ્યું; હવે આપનાથી શરમ શી.....

શ્યામમનોહર આ વખતે મનોરમાના મેં સામે જોઇ રહ્યો મનોરમાએ કહ્યું, મેં વિચાર કર્યો હતો કે હું તમને એક પત્ર લખું.

શ્યામમનોહરે કહ્યું—લખવો હતોને મેં તો તને કદી નહીં કહ્યું નહોતું.

મનોરમાએ કાંઈક વિચાર કરી કહ્યું; મને જાણ લાગતો હતો કે કદાચ તમે નારાજ થાઓ તો ! હવે ફરી તમે ક્યારે આવશે !

શ્યામમનોહર-જ્યારે તું કહીશ ત્યારે આવીશ.

મનોરમાએ પહેલાં તો મનમાં વિચાર્યું કે આ વખતે જ એ વાત કહી છુટકા પછી તરત જ તેણે ફરી વિચાર કર્યો કે મનુષ્યના શરીરનું કાંઈ કેકાણું નથી. તેણે એ પછી વિચાર કર્યો કે: જો હું હમણાં નહિં કહું તો પછી એ વાત રહી જશે. સાંભલ છે કે શ્યામ મનોહર ફરી આવશે, પછી સાથે કદાચ તેના આવતા સુધીમાં માફ શરીર ખળીને રાખ થઇ જાય, અને તે રાખ ક્યાંની ક્યાં ઉડી જાય એ વિચાર કરી ફરી તેણે કહ્યું, તમારી આગળ મને કાંઈ પછી શરમ નથી.

શ્યામમનોહર-એ તો મેં સાંભળ્યું હવે આગળ તારે જે કહેવું હોય તે કહેજે.

મનોરમાએ કેટલીવાર સુધી શાંત રહી કહ્યું; હવે હું જીવવા નથી ઇચ્છતી. આવી રીતે જીવવું હવે મને સાફ નથી લાગતું.

શ્યામમનોહરે વિચાર કર્યો કે આ વાત કાંઈ હસવાની જણાતી નથી. તેના સામે તેણે સારી રીતે જોયું, મનોરમાના ચહેરાનો રંગ

શીકા પડી ગયો હતો, તેણે ભયભીત થઈ પૂછ્યું; મનોરમા, તને કાંઈ બારે રામ તો થયો નથી ને ?

મનોરમાએ સ્હેજ હસીને કહ્યું, એ તો હું કહી શકતી નથી, પણ હા, વચમાં વચમાં મારા કાળજમાં બહુ દરદ થઈ આવે છે.

સ્થામમનોહર-અને આ મૂર્છા !

મનોરમા-નારે, એની તો કાંઈ દરકત નથી.

સ્થામમનોહરે મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યો કે: આજ સુધી માં જે થવા કાળ હતું તે થઈ ગયું. હવે હું માફે સર્વસ્વ ખર્ચાને તને સારી કરીશ.

મનોરમાએ કહ્યું, -હું તમારી પાસે એક બિલા મારું છું.

સ્થામમનોહર -શું માગે છે ?

મનોરમા-હું મારે માટે તો કાંઈ ઇચ્છતી નથી. બસ એ ઇચ્છું છું કે જે વખતે તમે મારા મૃત્યુના સમાચાર સાંભળો એ સમયે...

આટલું કહી મનોરમાએ પુત્રને સ્થામમનોહરના પગની પાસે મૂકી અને ફરી કહ્યું કે: એ સમયે તમારે એકવાર અહીં આવીને આ છોકરાને લઈ જવો.....

સ્થામમનોહરે તરતજ વિશ્વેશ્વરને ખોળામાં લઈ તેના મોંએ બચી કરી લીધી.

એવામાં બહારથી વિનોદચન્દ્રે જીમ પાડી કે-એટા વિશુ ?

વિશ્વેશ્વર ઝટ પિતાના ખોળામાંથી ઉતરી પડી દોડતો જઈ

એલ્યો-દાદાજી આવ્યા.

મનોરમાએ કહ્યું: લ્યો દાદાજી પણ આવી ગયા.

થોડીવારમાં વિનોદચન્દ્ર વિશ્વેશ્વરને તેડી લઈ આંગણમાં

આબ્યા. તેણે પહેલાં કદી શ્યામમનોહરને જોયો નહોતો, અને જોયો હોત તોપણ અત્યારે કદાચ ઓગળી શકત નહિ. એથી એ માત્ર તેની તરફ જોઈ રહ્યો. વિશુએ કહ્યું; દાદાજી. એ તો બાબુજી છે.

શ્યામમનોહરે એ વખતે ઉભા થઈ વિનોદકાકાને પ્રણામ કર્યા વિનોદચન્દ્રે કહ્યું એસો બેટા, એસો.

શ્રી ચરકસંહિતા.

મૂળ સંહિત ગુજરાતી ભાષાંતર પ્રથમ ભાગ. આયુર્વેદના મૂળ આ ગ્રંથમાંથી અનેક ગ્રંથો ઉત્પન્ન થયા છે. તેમાં એવી જુની શોધો અને દવાઓ છે કે જે આપણે જાણતા ન હોવાથી, ઘણી પાશ્ચિમાત્ય શોધોથી અંબાઇએ છીએ. પરંતુ હાલની તેવી ઘણી શોધોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. દરેક ડોક્ટર, હકીમ અને વૈદને આ પુસ્તક પાસે રાખી દવાઓ કરવામાં યશ મળે છે. તેમજ આરોગ્ય સાચવી શરીરને તંદુરસ્ત અને દીર્ઘાયુષી બનાવવાની ઇચ્છા રાખનારે તેને હંમેશાં પાસે રાખવું જ જોઈએ, આપણા આયુર્વેદમાં (ચિકિત્સા-દવાઓને માટે સર્વથી સર્વોત્તમ ગ્રંથ શ્રી ચરકને મણ્ડે છે. કીંમત રૂ. ૫-૦-૦ પૃષ્ઠ સાતસો, જાડા એક કાગળ ડા. પોપટ પ્રભુરામ વૈદ એલ. એમ. એન્ડ એસ. લખે છે કે:- આ પુસ્તક ઘણું ઉત્તમ અને ઉપયોગી છે. જુજ નક્કો શીલીક છે. હાલ રૂ. ૪-૦

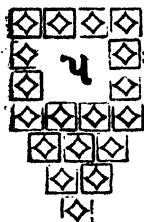
રાજર્ષિ - ટાગોરકૃત-સંસ્કૃત રાજવૈમંવા છતાંએકરાજ રૂપીમયજીવન શી રીતે ગાળી શકે અનેક લોભ લાલચથી નિહાતાં, મશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાથી તેને પ્રપંચીઓ વશ થઈ પાછું રાજ મળે છે. કી. રૂ. ૧-૮-૦

લાગ્યોઃય ઓડીસ-ખાડીયા -અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

વિદાયગીરી

પરંતુ જ્યારે શ્યામમનોહરે વૃદ્ધ વિનોદચંદ્રને કહ્યું: હું એ લોકોને મારી સાથે લાઇ જવાનો છું, એ સમયે વિનોદચંદ્રના કાળજમાં જાણે સેંકડો દુઃખો એકી સાથે છુટવાનો શબ્દ થયો. તેમણે જે કંઈ કહ્યું તેનો શબ્દ તેના કાન સુધી ન પહોંચ્યો. પરંતુ શ્યામમનોહરના સાંભળવામાં આવ્યું કે અસ્પૃશ્વ સ્વરમાં રડતાં રડતાં બહુજ દુરથી કોઇએ કહ્યું કે. એથી વધુ બીજી કંઈ વાત ?

મનોરમાએ પણ એ સાંભળી પ્રસન્નતા પ્રકટ ન કરી. તેની બંન્ને આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તેણે સ્વામીનાં ચરણોમાં માથું મૂકી કહ્યું; આપના પગની રજ આપીને આ હતભાગિનીને આહિં રહેવા દો, મને આપ સાથે ન લાઇ જાઓ.

શ્યામમનોરમા—કેમ ?

મનોરમા કોઇ ઉત્તર ન આપી શકી, તે રડી પડી, રહી રહીને તેની આંખો સામે વૃદ્ધ વિનોદચંદ્રનું દયામણું મોં જણાવા લાગ્યું.

શ્યામમનોહરે કેટલીકવાર જાત રહી પછી કહ્યું; હું તને તેડવા આવ્યો છું. તો પણ તારી ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ કંઈ નહિ

બની શકે, પણ હું વિશુને ઝઢીં સુકી ત્યાં રહી શકીશ નહિં.

મનોરમાએ બેયું કે હવે જવાબ આપવાનું રહ્યું નથી.

બીજે દિવસે સવારે વિનોદચન્દ્ર રોજની માફક વિશ્વેશ્વરને તેડી લઈ શેતરંજની પોટલી હાથમાં લઈ શંભુપ્રસાદને ઘેર ગયા તેણે તેમને બોલાવી કહ્યું; શંભુલાલ આજે મારે માટે તો મહા આનંદનો દિવસ છે. આજ વિશુ તેને ઘેર જવાનો છે, હવે એ મોટો થઈ ગયો છે, એથી હું હવે તેને મારા નાના સરખા ધરમાં રાખી શકું એમ નથી, શંભુલાલ પણ એ સાંભળી રાજ થયા.

વિનોદચન્દ્ર શેતરંજ પાથરી તે ઉપર મોહરાં ગોઠવી કહ્યું, આવો જરા મારી સામે બેસો, આજ તમને હું ઢરાવીશ.

પરંતુ રમત શરૂ થતાંજ એક એક કરીને વિનોદચન્દ્રનાં સર્વ મોહરાં મરવા લાગ્યાં. જ્યારે હાથી ચાલવા ઈચ્છતો ત્યારે ઈટ બેસતું હતું અને ઉંટ ચાલવા ઈચ્છતું ત્યારે હાથી ચાલતો. એ પ્રકારે રમતમાં ગડબડ મચી રહી, શંભુલાલે કહ્યું, આજ આપનું મન ઠેકણે નથી માટે આમ થાય છે.

એક બાજુ હારતાં વિનોદચન્દ્ર બીજી બાજુ પણ હારી ગયા. એટલે રમત પૂરી કરતાં શેતરંજની પોટલી બાંધવા લાગ્યા, પણ લાલ વજર તેણે ન બાંધ્યો. એ વજર તેણે વિશુના હાથમાં આપી કહ્યું, લે બેટા, આ વજર હું તને આપું છું હવે હું તારી પાસે એને કંદી નહિં મારું રસ્તામાં જતાં જે કોઈ મળતું તેને તે આ ખુશ બબર કહેતા જતા હતા.

વૃદ્ધ વિનોદચન્દ્ર આજ બધા કાર્યોમાં બહુ ઉત્સાહ બતાવે છે. કામ કરતાં કરતાં પણ ધણી વાતો બૂલી જાય છે. શેતરંજના બેલની આફક તે સર્વ કામમાં ધણો બૂલી જાય છે. જેમ જેમ દિવસ આય-

મવા આવ્યો તેમ તેમ વધુ જૂસો થવા લાગી, એમની એમ જૂસો ચતાં મનોરમાની આંખમાંથી આંસુ આવી જતાં. છતાં વૃદ્ધના મ્હેરા પર જે ઉત્સાહ હતો, તે ઓછો થયો નહિ. મનોરમા તેના પગે પડી રડવા લાગી, ત્યારે પણ તે આંસુ રોકી હસતાં હસતાં આશિર્વાદ દેવા લાગ્યા અને બોલ્યા. ના, બેટા રડ નહિ, આ ડોસાના આશિર્વાદથી તું રાણી થશે. હવે ફરી જે તારે કદી કાશીએ આવવું થાય તો આ કેટડી ભૂટી તારે ખોળે કંઈ ઉતરવું નહિ.

મનોરમા વધુ રડવા લાગી, તેના મનમાં રહી રહીને એ દિવસ ની વાતો યાદ આવતી હતી કે જે દિવસે તે નિરાશ્રિત, અને બિખારણુ થઈ કાશીમાં આવી હતી, અને આજ !

વિનોદચન્દ્રે કહ્યું: બેટી, હવે મારે જીવવું પણ કેટલા દિવસ છે પણ મનમાં મનમાં તેણે વિચાર કર્યો કે, હવે તો માફ તેડુંજ આવવાનું. આટલા દિવસો બાદ હવે તપ્ત પ્રાણોને શીતલ થવાનો ઉપાય જડ્યો છે.

મનોરમાએ આંસુ દહોતાં આકુલ બાવથી કહ્યું: મારી દયા એ આપા નથી.

વિનોદચન્દ્રે કહ્યું ના બેટી, એમ ન કહે, મેં તને સારી રીતે ઓળખી લીધી છે.

રાતના દસ વાગ્યા, સર્વ લોક સ્ટેશને ગયા. ગાડીનો સમય પણ હવે થવા આવ્યો છે.

વિશ્વેશ્વર સુધ ગયો હતો. પણ લાલ વજર તેણે અત્યારે પણ પોતાની છાતી સરસો રાખ્યો હતો. વૃદ્ધ વિનોદચન્દ્રે તેને જગાડ્યો તરત સુધ ઉઠવાથી તે રડવા લાગ્યો, પણ બ્યારે વિનોદચન્દ્રે તેના ઝોંતી પાસે પોતાનું મોં રાખી કહ્યું કે:-બેટા, વિશુ ! ત્યારે એ હસી અડ્યો અને બોલ્યો ઠાઠાજી !

વિનોદચંદ્ર-બેટા, તું ક્યાં જાય છે ?

વિશુએ કહ્યું: જાઉં છું. ફરી પેસો લાલ વજર બતાવી કહ્યું: વજર !

વિનોદચંદ્રે કહ્યું: જોજો બેટા, એ વજર કંઈ ખોલ ન દેતો.

હાથાંતના બનેલા એ લાલ વજરને માટે વિનોદચંદ્રે વિશુને કંઈ વાર સતર્ક કરી દીધો હતો. તેણે ફરી માથું હલાવી કહ્યું: ના દાદાજી !

જ્યારે ગાડી આવી, ત્યારે મનોરમાએ ફરી વિનોદચંદ્રનાં ચરણોની રજ માથે મૂકી અને પછી ગાડીમાં બેઠી. વૃદ્ધના અંતરને આશિર્વાદ કંપતા હોકામાંથી બહાર જ નીકળ્યો. અંદર જ રહી ગયો. બેટા વિશુ !

વિશુએ પણ એજ પ્રકારે કહ્યું: હાં, દાદાજી ?

વિનોદ-વજર !

વિશુએ વજરને જોઈ હસતાં હસતાં કહ્યું. હાં, દાદાજી, વજર.

વિનોદચંદ્ર-જોજો બેટા એને ખોલશ નહિં.

વિશુ-ના દાદાજી !

હવે વૃદ્ધનાં સુકાં નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, જ્યારે ગાડી ચાલવા લાગી ત્યારે તેણે બાજુમાં મોં ઘાલી મનોરમાને કહ્યું: ઠીક તો બેટી, હવે હું જાઉં છું. ફરી એકવાર જોરથી બોલાવ્યો, બેટા વિશુ !

પણ ગાડીના ખડખડાટ અને હોકાના શોરબકારથી વિશ્વેશ્વરે તે સાંભળ્યું નહીં. જ્યાંસુધી ગાડીના જવાનો અવાજ સંભળાયો ત્યાં સુધી વિનોદચંદ્ર પોતાની જગ્યાએથી એક પગલું પણ આગળ ખસ્યા નહિં. પછી તે ધીરે ધીરે ઘેર ગયા.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

મનોરમા કે રાજ રાજેશ્વરી:—આનંદોત્સવ.

મ મનોહરને જે કાંઈ થોડો ધણો ભય હતો તે ભય ઘેર પહોંચતાં જ કાકા મૂળશંકરની વાતોથી જતો રહ્યો. તેણે કહ્યું, બેટા, પ્રાયશ્ચિત્તો પાપને માટે કરવામાં આવે છે. વહાએ કોઈ પાપ તો કર્યું નથી પછી તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની શી જરૂર છે ? જ્યારે એણે કાંઈ પાપ જ નથી કર્યું તો પછી વ્યર્થ પ્રાયશ્ચિત્તની વાત છેડી તમે એનું અપમાન ન કરો.

મૂળશંકરના મુખમાંથી આ બિદકુલ નવી વાત નીકળી હતી. શ્યામમનોહર આશ્ચર્ય ભરી દૃષ્ટિથી તેની સામે જોઈ રહ્યો. મૂળશંકરે ફરીથી કહ્યું: હું તો એ જોતો જોતો ધરડો ચઢ ગયો. કાંઈને કાંઈ દોષ, કાંઈને કાંઈ શરમની વાત દરેક ઘરમાં હોય છે જ. મનુષ્યને પોતાના દીર્ઘજીવનમાં બહુ વધુ ચાલવું પડે છે, આ વિસ્તૃત માર્ગમાં કંઈ કાદવ હોય છે, કંઈ લપસણું હોય છે, કંઈ ઉંચું નીચું પણ હોય છે. એથી લોકોના પગ ખસી જાય છે, પણ આ સંસારમાં કોઈ પોતાની વાત કહેવું નથી. સર્વ લોક બીજાની જ વાતો કરે છે.

લોક જે બીજના દોષની બીજને શરમની વાતો બુખો પાડીને કહ્યા કરે છે. તે માત્ર પોતાના દોષો છુપાવાનું કહે છે તે એમ સમજે છે કે બીજની લલવાડ ઝગડામાં આપણી શરમની વાત દબાઈ જશે.

મૂળશંકરની આ સર્વ વાતો શ્યામમનોહર શાંત થઈ સાંભળતો હતો. મૂળશંકરે થોડી વારે વળી કહેવા માંડ્યું: હું તો હવે એક નવી વાત શીખ્યો છું. હું એ શીખ્યો છું કે પારકાને આપણો પથુ કરી શકાય છે અને પારકો પથુ કરી શકાય છે. પથુ જે આપણો છે, તેને કદી કોઈ પારકો કરી શકે છે? આટલા દિવસ સુધી હું આંધળો હતો, પથુ વિશુદ્ધિ આજે મારી આંખો ઉઘાડી છે. તેના પ્રુવચથી સર્વ પવિત્ર થઈ ગયું છે. આજે પારસ છે. પૂનમને રોજ મેં આખા ગામને તારે ત્યાં જમવા નોતરાં દેવરાવ્યાં છે. પહેલાં મારા લાઇ હતા તે બધું કામકાજ કરતા. હું તો આજસુધી કશુંજ કરતો નહિં. એથી હું વિચાર કરું છું કે વિશુદ્ધિ તે દિવસે ફરીથી અન્નપ્રાશનની ક્રિયા કરાવીશું.

શ્યામમનોહર-પરંતુ સમાજ ?

મૂળશંકરે હસતાં હસતાં કહ્યું: સમાજમાં આપણે છીએ. સમાજમાં તું છે. ત્યાં કોઈ બીજું નથી, જેની પાસે ધન છે, તે સમાજ નો આગેવાન છે. જો હું ચાહું તો તારી જાત બગાડી દઉં, અને જો તું ચાહું તો મારી જાતિ બગાડી શકે. તારે સમાજની-નાતની ચિંતા કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. મેં આજ સુધીમાં તને એક વાત નથી કરી, પથુ આજ કહું છું. કદાચ હું તને આ વાત કદી ન કહેત, પથુ હવે હું ધારું છું કે જો હાલ હું તને એ વાત કહું તો કાંઈ હાનિ નથી. તને સોમનારાયણની વાત યાદ છે.

શ્યામમનોહર-હા, હરિશંકર પાંડ્યાના કાગળમાં મેં એ વાત વાંચી હતી.

મૂળશંકર-જો આપણા પરિવારમાં શરમતી કોઇ વાત હતી, તો તેને માત્ર એજ સાબિત કરી શકત. પણ હવે તે કોઇ વાત કોઇ રીતે પ્રકટ કરી શકે એમ નથી. મેં તેને જલમાં મોકલાવી દીધો હતો. હાલમાં તો તે જલમાંથી છુટીને કાણ જાણે ક્યાંય ચાલ્યો ગયો છે અને હવે તે કદી પણ અહીં આવવાનું નામ પણ નહિં દે.

એ પછી મૂળશંકરે સોમનારાયણની આદિયા અંત સુધીની સર્વ હકીકત શ્યામમનોહરને કહી. બધી વાતો સાંભળી શ્યામમનોહરની આંખમાં પાણી ભરાઇ આવ્યું.

એ ઉપરાંત પૂનમના રોજ સર્વ લોકોને જમવાનું થયું. ગામ ભરમાં કોઠાએ કાંઇ વાત ન કરી. મૂળશંકરનો બહાર જોઇ સવ લોકોના મનમાં એ વિશ્વાસ બેઠો કે જુઠી વાત ઊરાડી હતી. એ પણ જમીનદારની એક બાજ હતી.

મહાલક્ષ્મીએ પોતે જુઠી રસોઇ કરી હતી. હવે તે લોકો આ ગામમાં નહીં રહે, પોતાને ગામ જશે. મહાલક્ષ્મીએ કહ્યું: પ્રાણ જાય તો જલે, પણ હું મારો ધર્મ કોઇપણ પ્રકારે છોડીશ નહિં.

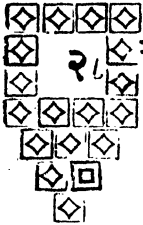
શ્યામમનોહરે એ લોકોને પચાસને બદલે સો રૂપિયા મહિને આપવાનું મંજૂર કર્યું.

બ્યારે ઉત્સવ સમાપ્ત થયો, નાચ ગાન બંધ થઇ ગયું. ત્યારે તે બહુ રાત વીતતાં શ્યામમનોહરે ઘેર આવી જોયું તો માથાથી પગ સુધી અલંગારોથી સજ્જ થયેલી રાજરાજેશ્વરી સમાન મનોરમા ઓળામાં બિંદલા વિશુને સુવાડી જાગતી પોતાના પતિને આવવાની રાહ જોતી બેઠી છે, તેણે કહ્યું; આજે પૂનમ હતી? શ્યામમનોહરે કહ્યું, હૈં! મનોરમા હસી પડી અને કહ્યું: સખી આજે આવી હતી અને આ બધું તેના આમંડથી પહેર્યું છે.

પ્રકરણ ૨૦ મું

વિનોદ્ય-દ્રની અતિમ ગતિ

ત્રી ધીમે ધીમે ચાલતા વૃદ્ધ વિનોદ્યદ્ર ઘેર આવ્યા, તુલસીચારા ઉપર હજી સુધી દીવો સળગતો હતો. તે પછી તેમને ચારે તરફ બીજા અંધકાર જણાતો હતો. હજી સુધી તે ત્યાં સર્વ કોકો હતા. પછી હવે કોઈ નહોતું, માત્ર એક માટીના કોડીયામાં દીવો સળગતો હતો. તેનું આયુષ્ય પણ પૂરું થવા આવ્યું છે. હવે તે ગિદ્ગિદ્ગા જવાનો જ હતો. મનોરમા એ દીવો પોતાને હાથે સળગાવીને ગઈ હતી.

વિનોદ્યદ્ર આવી પલંગ પર સુઈ ગયા. નેત્રોમાં નીંદ્રા આવવા લાગી, પણ ફરી વચ્ચે વચ્ચે તેમને એવું જણાયું કે કોઈ જોલાવે છે. “દાદાજી!” તેમણે સ્વપ્નમાં જોયું કે જાણે રાજા બરત તેમની છાતી પર મૃત્યુ શય્યા બીઠાવી પોતાના ક્ષીણ હોઠ કંપાવી કહે છે કે આવો સુઈ જાઓ, સુઈ જાઓ. સવાર થતાં જ વિનોદ્યદ્ર પલંગ પરથી ઉઠી બેઠા થયા પણ જહાર આવી તેમણે હંમેશના અભ્યાસ અનુસાર

થુમ પાડી કે “વિશુ” ફરી પાછળથી તેમને યાદ આવ્યું કે: વિશુ અહીં નથી તેને ઘેર ચાલ્યો ગયો છે.

હાથમાં શેત્રંજની પોટલી લઈ તે શંભુપ્રસાદને ઘેર ચાલ્યા, ત્યાં જઈ તેમણે શંભુપ્રસાદને બોલાવી કહ્યું કે: “ મારો વિશુ તો ચાલ્યો ગયો. ”

વિશુ ઉપર બધાનો પ્રેમ હતો, તેથી શંભુપ્રસાદ પણ દુઃખી થયા. જ્યારે શેત્રંજ પાથરી તે ઉપર સર્વ મોહરાં ગોઠવી દીધાં. ત્યારે શંભુપ્રસાદે પૂછ્યું કે: પેલો લાલ વજ્ર, શું થયું ?

વિનોદચન્દ્રે લાંબો શ્વાસ લઈ કહ્યું: હાં, એ વજ્ર, એ વિશુ લેતો ગયો છે. એ લાલ વજ્રને બહુ ચાહતો હતો, બાળક હતો, કોઈ રીતે માનતો જ નહોતો, વિનોદચન્દ્રને કહેતાં શરમ આવતી હતી કે મેં મારી ઇચ્છાથી એ વજ્ર વિશુને આપી મહોરાં ખંડિત કર્યાં છે.

શંભુપ્રસાદ-તો પછી બીજાં મહોરાં કાઢું ?

વિનોદચન્દ્ર-હા, કાઢો.

રમતમાં વિનોદકાકા દારી ગયા. શંભુપ્રસાદ કદી પણ એમને હરાવી શક્તા નહોતા, આજે વિનોદચન્દ્રના હારવાનું કારણ તે સમજી ગયા. તેમણે કહ્યું: એ તો વિશુ તમારો ઇલમ પોતાની સાથે લઈ ગયો.

વિનોદચન્દ્ર હોઠમાં રહેજ હસ્યો. તેણે કહ્યું: ચાલો એકાદ બાજુ ફરી રમીએ.

શંભુપ્રસાદ-હા, સારી વાત છે.

રમતની વચમાં વિનોદચન્દ્ર બોલી ઉઠ્યા, વિશુ !

શંભુપ્રસાદ હસી પડ્યો. તેણે કહ્યું; અહીં તો રમત છે, વિશુ ક્યાં છે? બંને જણ હસી પડ્યા.

શંભુપ્રસાદે સોકટી મારી કહ્યું; હ્યો આ વખત તો તમારાં બે મોહરાં ગયાં. આ પછી રમત પુરી થઈ. શંભુપ્રસાદ જીત્યા. પણ આનંદ ન થયો. તેમણે કહ્યું: હવે બીજો દિવસે રમત થશે.

વિનોદચન્દ્રને પાછા આવતાં અપેરે થયા. તે વિચાર કરતા કે હવે તો વિશુ છે નહિં. પછી કેમ કિતાવળ કરવી?

ઘેર આવી જીએ છે તો લખડાની મા એકલી બેડી છે રસોડામાં રસોડની તૈયારી કરી રહી છે. આજે તેમને હાથે રસોઈ અનાવવી પડશે, હાથથી થાળા પીરસવી પડશે અને એકલા બેસી બોજને કરવું પડશે. હવે જેવી રીતે જીવ ચાહશે તેવી રીતે બોજન કરીશું. કાંઈ કિતાવળતો છે નહિં. તેણે રસોડામાં જઈ જોયું તો એક મુઠી ચોખા છે, થોડી દાળ છે, થોડાં પરવળ છે. તેની આંખોમાં પાણી બરાધ આવ્યું. આજથી બે વરસ પહેલાંની વાત યાદ આવી ઇ. એ સમયે પણ આ પ્રકારે માત્ર પોતાને માટે જ પોતાને રસોઈ અનાવવી પડતી. લખડાની મા પહેલાં રસોઈની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી દેતી. તે વખતે વિશુ આવ્યો નહોતો અને આવીને ચાહ્યો મયો પણ નહોતો.

ઝાડની નીચે વિશ્વેશ્વરને રમવા માટે જે નાનું સરખું મકાન બંધાવ્યું હતું તે હજી સુધી જેમનું તેમ હતું, તેમાં હાથ પગ ભાગેલી માટીની એકાદ બે પુતળાઓ, એક ભાગલી વાંસળી પડી હતી. વિનોદ ચંદ્ર એ સર્વ વસ્તુઓ જાળકની માફક ઉઠારી લાવ્યો અને તેને પોતાના સુવાના ખંડમાં મૂકી દીધી.

હવે તે અપેરના રોજ ગંગારામ પંડ્યા સાથે શેત્રંજ રમવા બેસતા. સંધ્યાકાળે મુકુન્દરાયને ત્યાં રમવા જતા. પણ હવે પહેલાંની માફક તે બાજુ જતતા નહોતા. જેને તેમણે રમવા શીખવાડ્યા હતા

તેઓ અત્યારે હોંશિયાર થયા હતા. તેને પહેલાં માફક રમવાને શોખ તો હતો પણ તે હવે ખરોખર રમી શકતા નહિં. રમતાં તે બૂલી પણ જતા. શંભુપ્રસાદ હાલ તેમનું સન્માન કરતા હતા.

વિનોદચંદ્રને ઘેર પણ હવે બહુ ગડબડ થઇ રહેતી. લખડાની મા પણ હવે પહેલાંની માફક જગડી ગઇ હતી, એક બે દિવસે તો તે રડતી જ હતી, તે કહેતી કે: બાપુજી, હવે તો તમે ન્હાવું ધોવું, ખાવું પીવું સર્વ છોડી દીધું છે. આપ જગતકતામાં આપનું મ્હોં તો જુઓ.

વિનોદચંદ્ર હસીને કહેતા કે: હવે તો હું રસોઇ બનાવવાનું બિશુકુલ બૂલી ગયો છું, હવે તો મને દેવતા પાડતાં પણ આવડતો નથી.

લખડાની મા વિનોદકાઠાને ત્યાં જુની દાસી હતી તે લડી અધડીને પણ રોજ રસોઇ કરાવતી. એમ કરતાં મહિનેા વીતી. ગયો.

એ પછી ત્રણ ચાર દિવસ સુધી ઠાઠએ જોયા નહિં. એટલે શંભુપ્રસાદ ખબર કાઢવા આવ્યા અને પૂછ્યું કે; વિનોદકાકા છે ?

લખડાની માએ કહ્યું: બાપુજીને તો તાવ આવે છે.

શંભુપ્રસાદ ઘરમાં જઇ વિનોદચંદ્રની પથારી પર બેસી પૂછવા લાગ્યા કે બાપુ, આપને તાવ ક્યારનો આવે છે ?

વિનોદચંદ્રે હસતાં હસતાં કહ્યું: હા બાઇ હવે મારું તેડું આવી પહોંચ્યું છે જોયા હું ધીરે ધીરે જવાની તૈયારી કરું છું.

શંભુપ્રસાદ-રામ, રામ ? આપ આવી વાતો શું કરો છો, બે ચાર દિવસમાં તો આપ સારા થઇ જશો.

વિનોદચંદ્ર-હવે આ ઉમ્મરે આરામ થાય નહિં, હવે તો જનું જ પડશે.

શંભુપ્રસાદ-વૈરાજને બોલાવ્યા હતા?

વિનોદચન્દ્રે હસીને કહ્યું, આ અઠાવન વરસની ઉમ્મરે વૈઘરાજ આવીને શું કરશે ?

શંભુપ્રસાદ—અઠાવન વરસની ઉમ્મર એ કાંઈ ઉમ્મર કહેવાય ! સોઠો એથી પણ ઘણા વરસ સુધી જીવે છે.

વિનોદચન્દ્રે આ વાતનો કશો ઉત્તર ન આપતાં કહ્યું, સારી વાત મિત્રજી, મારા વિશુએ કાગળ લખ્યો છે; લખડાની મા જરા બારણું ઉઘાડ કે શંભુપ્રસાદને કાગળ વાંચી સંભળાવીએ.

એટલું કહી વિનોદચન્દ્રે ઉંશીકા તળેથી પત્ર કહાડ્યો. એ પત્ર શંભુપ્રસાદે વાંચ્યો. રાત્રે શંભુપ્રસાદ વૈઘરાજને બે લાવી લાવ્યા. વૈઘરાજ વિનોદકાકાને ઓળખતા હતા. તેમને વિનોદચન્દ્રે કહ્યું. વૈઘરાજ, બેટાએ કાગળ લખી મોકલ્યો છે, હું તેને વાંચું છું આપ જરા એ સાંભળી લ્યો.

વૈઘરાજે પૂછ્યું; એ કોનો પત્ર છે ?

વિનોદચન્દ્ર—અમારા પુત્ર વિશુનો, લખડાની મા, જરા દીવો અહીં લાવજો. દીવો આવતાં તેમણે બધો પત્ર વાંચ્યો. તેમને ખબર નથી કે વૈઘ આ કાગળ સાંભળે છે કે નહિં, આ મનોરમાના હાથે લખેલો વિશુનો પત્ર છે.

વૈઘરાજજી ઓપધ આપી ચાલ્યા ગયા. શંભુપ્રસાદને વિનોદચન્દ્ર પોતાના પુત્ર વિશ્વેશ્વરનું રૂપ, ગુણ, બુદ્ધિ અને બીજી વાતો કહેવા લાગ્યા.

આમ બે અઠવાડીયાં વિતી ગયાં. પણ વિનોદચન્દ્રનો જ્વર ઓછો ન થયો. ત્યારે તેણે મહેલલાના એક છોકરાને બોલાવી પોતાના વિશુને પત્ર લખાવ્યો. તેમાં લખ્યું કે, “હું ખુશીમાં છું, આજ કાલ મારી તબીયત બરાબર રહેતી નથી, પણ ચિંતા કરવા જેવું નથી.”

જ્યારે હરિશંકરે સાંભળ્યું કે વિનોદકાકાને ખચવાની હાથ કાઢ આશા નથી. ત્યારે એ તેમને જોવા માટે આવ્યા. આમ તેમની એક એ વાતો કરી વિનોદચંદ્રે ઉંશીકા તળેથી કાગળ કાઢી હરિશંકર ને વાંચવા આપ્યો. હ્યો બાપ જરા આ વાંચો તો ખરા.

આ પત્ર બહુ મેલો થઇ ગયો હતો. એએક જગ્યાએથી કાંઇ ફાટ્યો પણ હતો. પૂરેપૂરો વંચાતો નહોતો. ખન્યું ત્યાં સુધી હરિશંકરે એ વાંચ્યો. વાંચીને કહ્યું આ તો મનોરમાના હાથનો લખેલો છે.

વિનોદચંદ્ર હા, મનોરમાના હાથનો જ લખેલો છે. પણ એ પત્ર મારા પુત્ર વિશુનો છે.

હરિશંકર-હા, નીચે આનું નામ તો છે.

પણ હરિશંકરની એ વાતથી વૃદ્ધ વિનોદચંદ્રને સંતોષ ન થયો તેમણે કહ્યું. એનું નામ છે, એનો કાગળ છે. મનોરમા તો માત્ર લખનારો છે. જ્યારે વિશુને લખતાં આવડશે ત્યારે તે જાતે જ મને કાગળ લખ્યા કરશે.

હરિશંકરે માથું હલાવ્યું.

વિનોદચંદ્ર ઉત્સાહથી કહેવા લાગ્યા. કેમ બાપ વાંચ્યોને ? અમારો બેટો રાત્રે દાદાજી દાદાજી કહી ચમકી ઉઠે છે. અને રડવા લાગે છે એ શું કદી મને ભૂલી શકે ખરો ?

આટલું કહેતાં તો વિનોદચંદ્રની આંખોમાંથી બે ટીપાં આંસુ નીકળી ગાલપર થઇ ઉંશીકાપર પડ્યાં.

લખાણની મા પાસેજ બેઠી હતી. તે હરિશંકરને ઇશારો કરી જહાર લઇ ગઇ અને કહ્યું; પંડિતજી, હવે આપ પધારો. આપ વધુ બેસશો તો આખો દિવસ એ આ પ્રકારની વાતો કર્યા કરશો.

૨૨ પાંચ દિવસ વીતી ગયા. વિનોદચન્દ્રની હાલત બહુ ખરાબ થઈ ગઈ. હવે શંભુપ્રસાદ રાત દિવસ વિનોદચન્દ્રની પાસે જ રહે છે. વચમાં વચમાં વૈદ્યરાજ પણ જોઈ જતા.

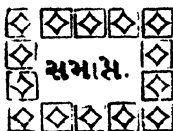
આજે આખો દિવસ તેમને હોશ નથી. સંધ્યાકાળ પછી ભાન આવ્યું, એ પછી કાંઈક ભાન હતું અને કાંઈક ખેમાન હતું બસ એવી અવસ્થામાં પડ્યા હતા. અડધી રાત્રે તેમણે કહ્યું:—ખેટા મારો વજર આપી દે. જઈદી આપ, નહિં તો આ બાજુ હારી જઈશ.

શંભુપ્રસાદ પાસે હતા તેમણે કહ્યું; બાબુજી આપ શું કહેો છો?

વિનોદચન્દ્રે શંભુપ્રસાદ સામે જોઈ ગભરાઈ ઉંશીકા નીચે હાથ મુક્યો જાણે તેમની કોઈ વસ્તુ ખોવાઈ ગઈ છે, અને તેમને હાલ તેની જરૂર છે, પણ શોધતાં મળી નહિં. એ પછી તેમણે નિરાશ થઈ પાતું બદલતાં કહ્યું; ખેટા વિશ્વ, હવે તો વજર આપ. વજર ક્યાં સુધી રમું?

આ વિશ્વરૂપી શેત્રંજની રમત રમતાં વિનોદચન્દ્રનો વજર ખોવાઈ ગયો હતો. તે જાણે કાતર લાવથી વિશ્વપતિ પાસે એ વજરની સ્ત્રીખ માગી રહ્યા હતા. શંભુપ્રસાદ તેમની પાસે ઉભા હતા, લખડાની માએ મોં પાસે દીવો લાવી જોયું તો તેમની આંખો ઉંચી ચઢી ગઈ હતી માત્ર હોઠ કંપતા હતા. એ હોઠ ફફડાવી જાણે કહેતા હતા કે. “વિશ્વેશ્વર, વગર વજરે હું ક્યાં સુધી રમું, લાવો, બાપ હવે વજર...”

બીજે દિવસે હરિશંકરે સ્યામનોહરને પત્ર લખ્યો કે કાલ રાત્રે વિનોદકાકાનો સ્વર્ગ વાસ થયો છે.

વ્યાધી હજાર પણ ઔષધ એક, માત્ર ખીસ્સામાં જ દવાખાનું.

અમૃતજીવન [૨૭૨૮૬]

નામની અમૃતમય દવાનો હાલ ધેણા વિદ્વાનો, અને તખીમોએ તથા જનસમાજે તમામ રોગો ઉપર ખાત્રી કરી લાઝ મેળવેલો હોવાથી, દરેક ઘરમાં ઘરગતુ દવા થઈ પડી છે. આ દવા પાસે રાખવાથી કોઇપણ રોગના ખીક રાખવાની જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે ત શરારમાં થતા અંદરના અને બહારના રોગોને માટે રાખવાનું ઉપાય છે. આ દવા જે તમારું જીવંતીનો ખપ કરતા હો તો હંમેશા પાસે રાખજો. તેનાથી અજીણ, અતિસાર, હિસ્ટીરાઆ, ઉધરસ, ગરમી, ઉલ્ટી, વા, કમળો, કંડાનો દુઃખાવો, બેંચકોશ, નળજાઇ, કોલેરા, કૃમીઆ, ખસ, ગુમડા, ગોળો ચઢવા, ચુંક, તાવ, દમ, દાંતના દુઃખાવો, દાંદર, નખાકતા, પ્રમેહ પ્રદર, પાકુરોગ, બરોળ, પ્લેગ, માથાનો દુઃખાવો, મધુપ્રમેહ, ક્ષય, રતવા, લકવો, વીચંદોષ, વાળો, સતણી, વરાધ, સંવેવા, સુવારોગ, હરસ, હડકી, હાર્ડડાસીઝ, શુળો, હીસ્ટીરાઆ, રાઇ, દાંત, નાક, કાનના દરદ, સાળ, પિંડી, છાત્ર, ઉંદર, હડકાયા કુતરાનું ઝેર, કંઠમાગ, દાઝકુ વગેરે લગભગ તમામ દરદો મટે છે અને તેથી તના હાલ દરેક માણસ લાભ લઈ રહી રૂ. ૧) ત્રણની રૂ. ૨-૧૦-૦

પાલીતાણાથી પારખાઇ જન પાઠશાળાના સંકટેરી કશનલાલ પ્રાગજી લખે છે કે આપની અમૃતજીવન દવાથી અમોને ઘણા સારા ફાયદો થયો છે. તો હવે આ પત્ર વાંચી દુરત એક ડઝન અમૃતજીવનની શીશીઓ વા. પા. થા મોકલાવશો.

ભાનેરથી ડાહ્યાલાલ કેવવલાલ લખે છે કે: આપની દવા વાપરવાથી અમને ફાયદો થયો છે, મહુરખાની કરી અમૃતજીવનની એક ખાટલી મોકલી આપતા.

મહુવાથી મુખ્યાજી પરસોતમદાસ માધવજી લખે છે કે: આપની અમૃતજીવન દવા સર્વ રોગ ઉપર ફાયદાકારક છે. ૪ ખાટલી મોકલા.

હવે કેમોકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ-અમદાવાદ

જાન અમકઅક રાગના પંજામાંથી બચાવી શકત આપી પુષ્ટ કરેન

દેવેનું— સુંદરી સાથી

(૨૭૨૬૬)

(લાજો સુંદરી ફીકેટો મળ્યાં છે.)

સ્ત્રીઓના તમામ રોગન માટે સુંદરી સાથી અકિસર છે. સ્ત્રીઓનાં કાષ્ઠ પશુ દરેક જોવાં કે લાહીવા, પ્રદર, રક્ત શ્વેત પ્રદર જેથી ચીકણી, ચાટી, પીગી, મળગુગળી, અગર લાલ રંગની લોહી જેવી રસી કે લાતુ, વહા કરે છે, પેશાબે અગન બળે, હાથ પમના તળીયામાં, કેડામાં, ગરડામાં, માથામાં અને કાષ્ઠ વખતે આખા શરીરમાં સણકા મારે. કાટ, ચુસ અને કળતર થાય, ઝીણા તાવ હમેશાં આવે, શરીર સુકાઈ ગળી જઈ ઘોળી પૂણી જેવું થાય, આખોતું તેજ કમી થાય, દીનસ શરીર સુકાઈ બેહાલ થાય, બોળો ચઢે અશક્તિ આવે અને કામ થઈ શકે નહીં, આખા દાંધસ કેડા અને માથુ કાટ્યા કરે તાવ ઉધરસ, રતવાં, દંભ, ખાસી, સાળા ઉલટી, અરચી, માસીક અટકાવ. ચર્દા જંગા, હોસ્ટારીયા વગેરે તમામ રોગ અને આવા અનેક દરદોના સહુકન આ સુંદરી સાથી એકદમ મટાડી શકે છે, માટે તેને ડાકટરો અને વૈદ્યો જ્યાંયે વાપરે છે.

૧ નાની બાળકીઓને પાવાથી શરીર પુષ્ટ રાખી યુવાન અવસ્થામાં પ્રદર વગેરે વ્યાધિ થવા દેતું નથી. ૨ યુવાન સ્ત્રીઓને પ્રદરના વ્યાધિમાંથી બચાવી ગર્ભાશયને સુધારી ગર્ભ ધારણ કરી શકે તેવું બનાવ છે, ૩ ગર્ભ રહ્યો હોય તે વખતે પીવાથી અધુરે માંસ ગર્ભ પકતા નવા, ગર્ભનું પોષણ કરી પૂણું માંસ વીના કષ્ટ પ્રસવ થાય છે, ૪ કસુરાવડ પછી પીવાથી સુવારોગ થતો નથી, બાળકને પુષ્ટ કરે તેવું તંદુરસ્ત ધાવણ બનાવે છે અને બાળકનું ન દેના માતું શરત પુષ્ટ કરે છે. ૫ સ્ત્રીરાગ તમામ મટાડે છે, ૬ દહાવસ્થામાં પાવાથી શરીર તંદુરસ્ત યુવાન જેવું રહે છે.

પાવાના સ્વાદીષ્ટ છે. બાટલી ૧ ના કોમત ૩. ૧) ત્રણ બાટલીના ૨. ૨—૧૦—૦ પાસ્ટેજ ૦—૧૧—૦ ત્રણ બાટલી પાવા પડ છે.

દરેક ગામ વિતાવતી દવાવાળા અને ગાદીઆ વચ છે.

દેવ કમાકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ રાચાસાડ અમદાવાદ

